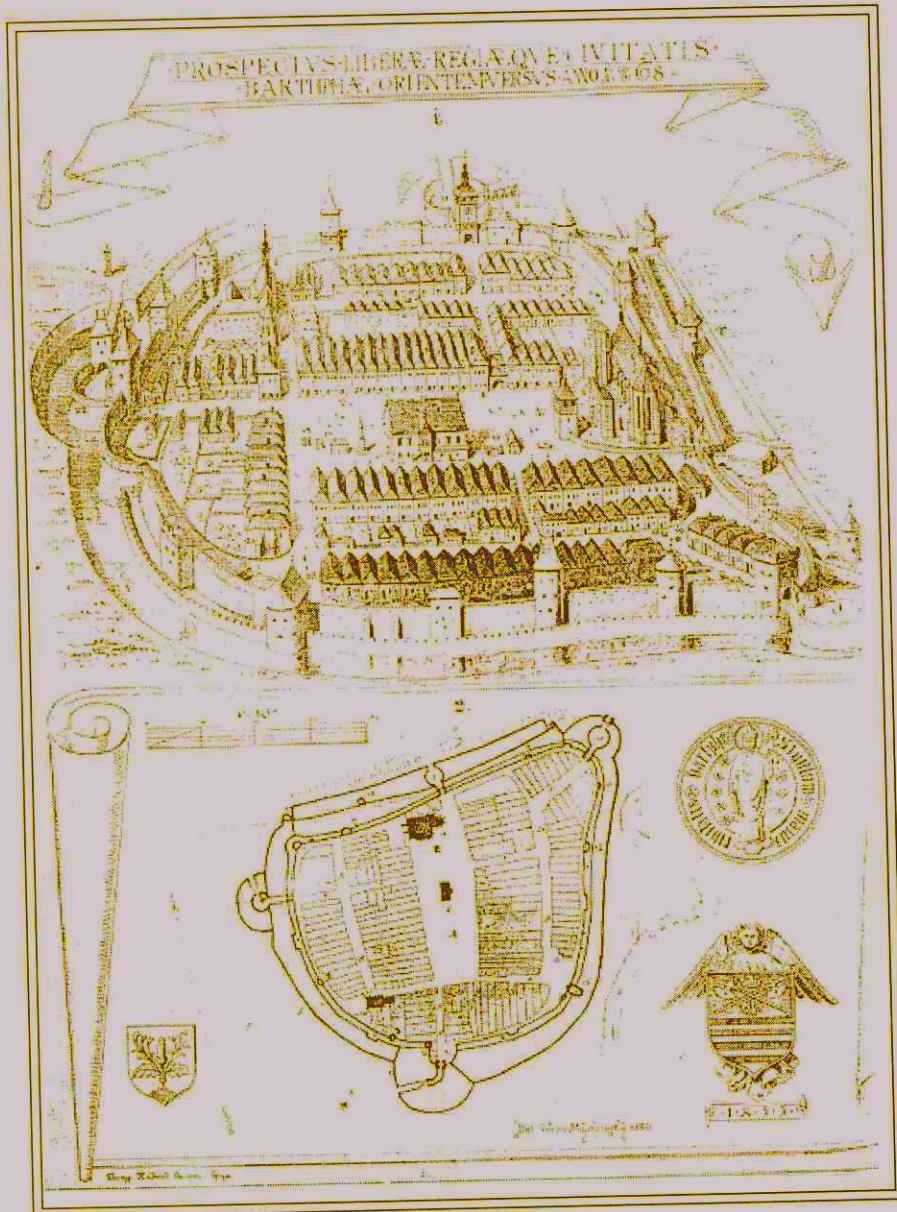

BARDKONTAKT 2000

„PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIATKOVÝCH CENTIER“

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
23. - 24. AUGUST 2000

ISBN 80-968412-5-4

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

TÉMA : PREZENTÁCIA A UPLATNENIE ZACHOVANÝCH ČASTÍ FORTIFIKÁCIÍ HISTORICKÝCH MIEST

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

- 1. OCHRANA HISTORICKÝCH URBANISTICKÝCH CELKOV A NOVÁ TVORBA V HISTORICKOM PROSTREDÍ**
Ing. arch. Jara LALCOVÁ - FA STU, KOTPP Bratislava
- 2. VÝZNAM FARBY DETAILU PRI PREZENTÁCIÍ HRADOBNÝCH SYSTÉMOV**
Doc. Ing. arch. Eva KRÁLOVÁ, PhD. - FA STU, KOTPP Bratislava
- 3. STREŠNÉ OKNÁ VELUX, ICH VYUŽITIE PRI REKONŠTRUKCII PODKROVNÝCH PRIESTOROV V OBJEKTOCH NACHÁDZAJÚCICH SA V HISTORICKÝCH CENTRÁCH MIEST**
Ing. Ivan BUŠA - VELUX Slovensko s.r.o., Bratislava
- 4. VÝVOJ FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU V BARDEJOVE**
JUDr. Mgr. Gabriel LUKÁČ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov, pracovisko Levoča
- 5. STAV A VYUŽITIE FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU BARDEJOVA V SÚČASNOSTI**
Ing. Dorota MALÍNSKÁ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov, pracovisko Bardejov
- 6. KRÁLOVSKÉ MESTO ZVOLEN A JEHO NESKOROSTREDOVEKÉ OPEVNENIE**
PhDr. Václav HANULIAK - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Banská Bystrica
- 7. FORTIFIKÁCIA KOŠÍC**
PhDr. Marcela ĎURIŠOVÁ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Košice
- 8. PREZENTÁCIA VYBRANÝCH LOKALÍT FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU V MPR BRATISLAVA - MESTSKÉ BRÁNY**
Ing. arch. Beáta BRŤKOVÁ - KOTPP - FA STU Bratislava
- 9. FORTIFIKAČNÉ SYSTÉMY AKO ARCHITEKTIZOVANÉ RUINY**
Ing. arch. Jana GREGOROVÁ, PhD. - FA STU, KEEVT Bratislava
- 10. STREDOVEKÉ MESTSKÉ OPEVNENIA V SABINOVE A PREŠOVE**
Mgr. Marián ULIČNÝ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov
- 11. PÁLENÁ BOBROVKA NA HISTORICKÝCH OBJEKTOCH**
Ing. Alexandra HANUSOSÁ - TONDACH SLOVENSKO, s.r.o., Stupava

BARDKONTAKT 2000

**OCHRANA HISTORICKÝCH URBANISTICKÝCH CELKOV A NOVÁ TVORBA
V HISTORICKOM PROSTREDÍ**

Ing. arch. Jara LALKOVÁ - FA STU, KOTPP Bratislava

OCHRANA HISTORICKÝCH URBANISTICKÝCH CELKOV A NOVÁ TVORBA V HISTORICKOM PROSTREDÍ

Ing. arch. Jara LALKOVÁ - Katedra ochrany a tvorby v pamiatkovom prostredí FA STU Bratislava

So snahou o zachovanie pamiatok a ich ochranou prostredníctvom právnych noriem sa stretávame už v rímskom práve. Tak napríklad v Codexe východorímskeho cisára Theodosia sa vyskytujú predpisy o tom: „ako treba pokračovať pri výstavbe nových budov so zameraním na okolie, okolitú výstavbu a staré budovy významného charakteru.“

Z dnešného pohľadu ochrany historického prostredia môžeme tak hovoriť o prvých cielavedomých predpisoch ochrany vzťahujúcej sa nie iba na jednotlivý objekt, ale na ochranu historického urbanistického celku.

V neskorších obdobiach sa stretávame s ochranárskymi tendenciami rôzneho rozsahu. Išlo však najmä o zachovanie odkazu minulosti prostredníctvom ochrany huteľných pamiatok.

Konkrétnejšie je možné hovoriť o pamiatkárskych právnych predpisoch v renesancii, kedy oživa záujem o umelecké pamiatky antiky. Známe je predovšetkým prvé nariadenie z roku 1462 a druhé nariadenie z roku 1534 týkajúce sa ochrany pamiatok v Ríme a iných významných miestach Talianska. V prvom z nich pápež Pius II. zakazoval búranie a poškodzovanie starých architektúr.

Podobné ako predošlé pápežské konštitúcie boli aj švédske rozhodnutia zo 17. storočia. Kráľ Gustáv Adolf II. vytvoril dozorný a kontrolný útvar nad všetkými pamiatkami ríše. Kráľ Karol XI. v ustanoveniach z roku 1666 bližšie určoval spôsob ochrany jednotlivých druhov pamiatok.

Pápežský a švédsky príklad nenašiel do 19. storočia pokračovateľov. Francúzska revolúcia, popri svojom kultúrnom vandalizme, síce konala aj v záujme záchrany ohrozených pamiatok a zriadila v roku 1790 komisiu pre pamiatky (Commission des Monuments), ktorá vypracovala zásady na ochranu pamiatok. V súvislosti s touto činnosťou vyslovili niektorí bádatelia myšlienku, že tu vlastne začína skutočná pamiatková starostlivosť a tieto zásady sa stali pokladom i základného pamiatkárskoho dokumentu Aténskej charty (1931).

Koniec 19. storočia a začiatok 20. storočia prinášajú konečne presné právnické zákony - formulácie pamiatkovej starostlivosti. V jednotlivých krajinách Európy sú to napr. Grécko (1834), Turecko (1875), Uhorsko (1881), Fínsko (1883), Francúzsko (1887).

Z hľadiska dnešnej pamiatkovej starostlivosti je to však až 19. storočie a európska spoločnosť, ktorá sa začala zaujímať o svoje prostredie, ktoré sa za stáročia vytvorilo, a ktoré neplní iba funkciu bydliska, ale je aj vznešeným, vyjadrením ľudských hodnôt spoločnosti a historickej kontinuity v ňom. Z uvedomenia si bezprostredného ohrozenia tohto prostredia nástupom epochy vedy a techniky vzniklo hnutie za záchranu pamiatok a vytvorilo si i svoj legálny rámec.

Rozlet urbanizácie 19. storočia na jednej strane a ochrana pamiatok na strane druhej sa ostro polarizovali okolo dvoch protikladných koncepcií.

Na jednej strane to boli extrémne myšlienky v tábore ochrancov pamiatok, ktoré žiaľ v niektorých pamiatkárdoch pretrvávajú dodnes. Ich koncepcia považujúca ochranu pamiatok za samoučel a krásu stavajúcu proti alebo nad pravdivosť a pôvodnosť idealizuje minulosť v romantickom duchu. Akýkoľvek nový súčasný zásah v nich vyvoláva obavy, ba priam odpor.

Na druhej strane rozvoj materiálnej kultúry, techniky a ekonomiky s absenciou záujmu o poučenie z dejín a úplným odmietnutím minulosti, a teda i nepochopením významu pamiatkových súborov, ba ich úplnou negáciou, prinieslo stratu mnohých nenahraditeľných pamiatkových hodnôt po celej Európe.

Principiálna pozícia modernej pamiatkovej starostlivosti hľadajúca cestu medzi týmito dvomi krajnými koncepciami bola formulovaná už začiatkom nášho storočia. Svedčí o tom i nasledovný citát z diela Gregora Gottfrieda Dehio „Denkmalshutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert“ z roku 1905:

„Sotva sa objavilo vážne želanie chrániť pamiatky, muselo byť jasné, že to nebude možné bez obmedzenia súkromnovlastníckych práv, obmedzenia premávky a rôznych prác a vôbec individuálnych výhod. Architektúru nemožno izolovať, nie je múzejný exponát. Pamiatku možno zničiť nielen priamo, ale aj nepriamo - dlšharmóniou jej prostredia. Pri novej výstavbe v pamiatkovom prostredí vôbec nezáleží na tom, či sa zachováva to, čo nazývame „slohom“ a čo je obvykle iba umelá, falošná napodobenina starého; jediné, na čom záleží, je prispôsobiť sa tradičnej zástavbe objemovo a uceleným umeleckým dojomom - a to je dokonale možné aj súčasnými formami.“

Takýto postoj však nebol v tých časoch všeobecný a požiadavka „slohovosti“ zdedená z 19. Storočia a antipatia k novej architektúre spoločným pôsobením vyvolala vznik dvoch tendencií:

Jedna trvala na tom, že v historickom prostredí sú možné iba napodobeniny v slohu súboru, druhá vytvorila architektúru neutrálnu, preberajúcu iba zjednodušený charakter okolitej zástavby.

Na tieto tendencie reaguje Medzinárodný kongres modernej architektúry (CIAM) v Aténach v roku 1933 tzv. Aténskou chartou, redigovanou Le Corbusierom (bola anonymne uverejnená v Paríži v roku 1941 a znovu vydaná až v roku 1957). K otázke integrácie modernej architektúry do starých súborov sa vyjadruje charta v časti Historické dedičstvo, bod 70 nasledovne:

70) Použitie stavebných slohov minulosti pri výstavbe nových budov pod estetickou zámenkou má zhubné následky. Pridržanie sa takýchto zvykov alebo ich zavádzanie by sa v nijakej forme nemalo trpieť. Takéto metódy odporujú veľkému učeniu dejín. Nikdy nejestvoval návrat k minulosti, nikdy nešiel človek tou istou cestou. Majstrovské diela minulosti nám dokazujú, že každá generácia mala svoj spôsob myslenia, svoj názor, svoju estetiku, že používala súhrn technických pomôcok svojej vlastnej epochy ako odrazový mostík svojej fantázie. Otrocky kopírovať minulosť znamená odsúdiť seba samého na klamstvo, pozdvihnúť „falošné“ na princíp, pretože staré pracovné podmienky sa nedajú znovu vytvoriť a použitie modernej techniky na zastaraný ideál má za následok vždy len nezmyselný klamný obraz skutočností. Zmiešavanie „falošného“ s „pravým“ je vzdialené od cieľa dosahovať jednotný dojem a sprostredkovať pocit čistoty štýlu, vedie len k umelému znovuoživovaniu a zdiskreditovaniu autentických svedectiev, ktorých zachovanie nám najviac ležalo na srdci.“

Problém sa s nebývalou naliehavosťou znovu vynoril po skaze za 2. svetovej vojny. Potreba zaplniť prieluky na miestach, kde kedysi stáli pamiatky, otázky súvisiace s osudom poškodených alebo zruinovaných pamiatok, znovu vyzdvihli do popredia spory o princípoch a metódach ich obnovy.

V niektorých európskych krajinách pristúpili k masovej rekonštrukcii pamiatok a súborov zničených za vojny. Verejná mienka, ktorá sa nechcela zmieriť s týmito škodami, rozhodla na znamenie protestu pozdvihnúť z ruín celé historické štvrte (Varšava, Gdansk...). Tieto akcie na jednej strane preukázali, že človek nevie ani nechce žiť bez historického prostredia. Na druhej strane vedome alebo nevedome boli v protiklade s princípmi teórie pamiatkovej starostlivosti a popierali význam faktickej autenticity.

Overili sa i nové možnosti rekonštrukcie zničených budov podľa fotografií a kresieb v historických súboroch.

Poznatky z povojnovej obnovy priniesli i revíziu samotnej doktríny ochrany a reštaurovania pamiatok, ktorá viedla k formulovaniu súčasných metód a princípov v Benátskej konvencii prijatej v roku 1964. Z nej k predmetnej téme sa vzťahujú nasledovné články:

Článok 6

Ochrana pamiatky zahŕňa aj jej blízke okolie v príslušnom rozsahu. Všade tam, kde ešte jestvuje, má byť tradičné prostredie zachované; zakázaná je každá nová výstavba, búranie a úpravy, ktoré by mohli zhoršiť vzťahy hmôt a farieb.

Článok 9

Obnova je úkon, ktorý má mať povahu výnimočnosti. Jeho cieľom je zachovať a odhaľovať estetické a historické hodnoty pamiatky. Zakladá sa na rešpektovaní pôvodných starobyklých materiálov a autentických dokumentov. Zastavuje sa však tam, kde sa začínajú dohady. V prípade hypotetických rekonštrukcií, každá - z estetických alebo technických dôvodov za nevyhnutnú uznaná práca - sa musí odlišovať od starej architektonickej kompozície a ponese pečať našich čias. Obnovu vždy predchádza a sprevádza archeologický a historický prieskum pamiatky.

Článok 10

Keď sa tradičné techniky ukážu nedostatočnými, potom trvanlivosť pamiatky sa môže zabezpečiť použitím každého moderného technického procesu konzervovania a výstavby, ak jeho účinnosť už bola preukázaná vedeckým výskumom a nadobudnuté skúsenosti ju zaručujú.

Článok 11

Hodnotné prínosy všetkých epoch budovania pamiatky sa majú rešpektovať, lebo cieľom obnovy nie je dosiahnutie slohovej jednotnosti. Keď pamiatka obsahuje viacej vrstiev - etáp, vynesenie na svetlo niektorej zo spodných vrstiev možno uplatňovať len výnimočne, a to pod tou podmienkou, že odstraňované vrstvy sú málo významné, kým kompozícia, ktorá sa takto dostáva na denné svetlo, má veľkú historickú, archeologickú i estetickú hodnotu a pritom je jej stav zachovanosti taký dobrý, že takéto konanie odôvodňuje. Posúdenie hodnotnosti daných prvkov pamiatky a rozhodovanie o tom, čo sa má z nich zrušiť, nemôže závisieť iba od autora projektu.

Článok 12

Prvky, ktoré nahrádzajú chýbajúce časti, sa harmonicky prispôsobujú celku, ale súčasne sa musia odlišovať od pôvodných častí tak, aby obnova neznamenal falšovanie historického a umeleckého dokumentu.

Článok 13

Prídavky (prístavby, doplnky) možno tolerovať, iba keď rešpektujú všetky zaujímavé časti budovy, jej tradičný rámeč, prostredie a vyváženosť jej kompozície i vzťahy k obklopujúcemu prostrediu.

V medzinárodnom meradle zvýšil sa záujem o problémy konzervovania a regenerácie historických súborov a jadier historických miest. O tom svedčí celý rad medzinárodných konferencií a kolokvií, na ktorých vstup novej architektúry do historického prostredia resp. Integrácia historických súborov do organizmu mesta mali svoje nezastupiteľné miesto.

Konala sa medzinárodná konferencia v Erfurte, v Dobříši, Varšave a Budapešti, pokračovaním boli kolokvia ICOMOS (1966 v Levoči, 1967 v Cacéres, 1968 v Tunice), ako i sympóziá organizované Radou pre kultúrnu spoluprácu pri Rade Európy.

Tieto stretnutia najvýznačnejších svetových odborníkov sa uzniesli, že:

„Včlenenie modernej architektúry do historického prostredia má priširoký význam, aby sa vmestilo do rámca čisto estetických kategórií. Nejde len o to, či možno postaviť nový dom medzi starými, ale ide o oveľa obecnější otázku väzieb života s pamiatkou, alebo dokonca skutočných vzťahov medzi minulosťou a budúcnosťou. Musí sa vedieť, či pamiatku izolovať od súčasného života, alebo práve naopak, viac ju k nemu priblížiť, musí sa pochopiť, ako správne riešiť úlohy, ktoré pred nás stavia život, človek a spoločnosť našich dní nielen v súvislosti s novými stavbami, ale aj v zložitom procese oživenia historických štvrtí, ale aj pri úpravách historických interiérov pri reštaurovaní každej architektonickej pamiatky zvlášť“.

Mimoriadny význam pre formovanie názorov na vstup súčasnej architektúry do historických súborov má kolokvium ICOMOS - III. Valné zhromaždenie v Budapešti z roku 1972 pod názvom „Súčasná architektúra v súboroch pamiatok“. Československo na tomto podujatí zastupoval Prof. Ing. arch. Emanuel Hruška, DrSc. S témou „Problematika symbiózy historických a moderných urbanistických komplexov v zemnom útvare mesta“.

Kolokvium popri zhodnotení súčasného stavu teoretických i praktických prístupov zodpovedalo na všeobecné otázky, otázky zapojenia modernej architektúry do pamiatkových súborov, problémy oživenia a modernizácia historických súborov, problémy zariaďovania interiérov, problémy reštaurovania s použitím modernej architektúry a nových materiálov.

Za východisko bola prijatá myšlienka vyjadrená v nosnom referáte Miklós Horlera z Maďarska:

„Musíme uznať, že jedinou správnou a reálnou koncepciou ochrany pamiatok a pamiatkových súborov je ich oživenie, hľadanie prostriedkov ako ich premeniť na aktívne prvky dnešného života. A ďalší záver: ak naozaj uznávame trvalú koexistenciu minulého a prítomného ako významnú charakteristiku živých sídiel, potom musíme modernú architektúru a moderné umenie v historickom súbore považovať za jav potvrdený samými dejinami. Nová architektúra sa nevyhnutne objavuje v každej dobe, aby rozšírila rámec existujúceho životného prostredia a toto prostredie je taktiež nevyhnutne vždy „historické“. Už v súčasnosti sa ozývajú oprávnené požiadavky, aby sa diela Le Corbusiera, Miesa van der Rohe, Franka Lloyda Wrighta a iných zahrnuli medzi chránené pamiatky. Ešte včera boli tieto pamiatky v našich očiach prvými lastovičkami modernej architektúry, a hľa, dnes už sú súčasťou historického prostredia. Diskutovať o zákonitosti modernej architektúry v starom súbore sa nezdá o nič logickejšie ako pýtať sa, či je zákonité, že stromy každú jar vyháňajú nové puky a na jeseň zhadzujú lístie. Naopak, úlohou záhradníka - človeka - tvorcu - je postarať sa, aby stromy nerástli ako v džungli, kde a ako sa im zachce, ale v súlade s rozhodnutím človeka, ktorý vedome formuje svoje prostredie.

Kedže každá kultúra musí mať základ z pravých hodnôt, autentičnosť historického prostredia treba považovať za požiadavku bezpodmienečne nutnú. Treba uznať, že moderná architektúra dokáže prispieť významne k formovaniu historického prostredia, pravda, ak skutočne dosahuje požadovanú úroveň.

Musíme apelovať na architektov celého sveta, na ich pocit zodpovednosti, vyzývať ich do boja proti akémukoľvek zámeru, ktorý by sa mohol stať hrozbou historických a umeleckých hodnotám, a teda aj harmónii prostredia človeka, proti zámerom, ktorých realizácia by mohla skompromitovať humanistické poslanie modernej architektúry. Treba sa však zároveň aj vyhnúť akejkoľvek imitácii alebo falzifikácii, ktoré by zas mohli skompromitovať pravé historické hodnoty a brániť tak rozvíjaniu správneho nazerania na históriu, ako aj rozvíjaniu vkusu spoločnosti.

Pamiatková starostlivosť a architekti nemajú právo ponúknuť namiesto zničených hodnôt nič iné okrem umenia a architektúry svojej doby“.

Budapešťianske kolokvium ICOMOS prijalo nasledovné závery“

- 1. Integrácia súčasnej architektúry do historických súborov je možná až do tej miery, že program urbanizácie prijíma jestvujúcu štruktúru a vpiše do nej svoj vývoj.*
- 2. Táto súčasná architektúra - pri uvážlivom používaní terajších techník a materiálov - sa integruje do starého rámca bez narušenia jeho štruktúrnych a estetických hodnôt, a to iba pod podmienkou, že rešpektuje vhodné vzťahy hôt, mierok, rytmov a vzhľadu.*
- 3. Autenticnosť historických súborov a pamiatok sa musí pokladať za základné kritérium. Treba sa vyhýbať každej falzifikácii, ktorá by menila ich umeleckú a historickú hodnotu.*
- 4. Oživenie súborov a pamiatok so zameraním na nové funkcie je prípustné a odporúča sa pod podmienkou, že tieto funkcie nenarušia ich štruktúru a celistvosť a to ani zvonku ani zvnútra.*

Odporúča, aby sa konali pravidelné konfrontácie o integrácii súčasnej architektúry historických súborov na skúmanie metodíky a počinov v tejto oblasti v závislosti od týchto záverov.

Nasledujúce stretnutie odborníkov na medzinárodnej úrovni potvrdili závery Budapešťianskej konferencie, ktoré ďalej boli rozpracovávané. Tak napr. Na Generálnej konferencii Organizácie spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru, ktorá sa konala v roku 1976 v Nairobi účastníci odporúčajú:

„Osobitnú pozornosť treba venovať predpisom upravujúcim výstavbu nových domov, aby sa zabezpečil harmonický súlad ich architektúry s priestorovou organizáciou a zostavou súborov budov. Preto každej novej výstavbe musí predchádzať rozbor urbanistického komplexu, nielen aby sa definoval všeobecný charakter skupiny budov, ale aby sa aj analyzovali dominanty, napríklad harmónia výšok, farieb, materiálov a foriem, konštanty spôsobu výstavby fasád a striech, vzťah medzi objemom budov a priestorovým objemom, ako aj ich priemerné proporcie a poloha. Osobitnú pozornosť treba venovať veľkosti parciel, lebo reorganizáciou parciel sa môže zmeniť pomer hmôt a narušiť harmóniu celku“.

Ku kryštalizácii názorov k predmetnej téme nemalou mierou prispelo i stretnutie odborníkov Medzinárodnej rady architektov a medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla v spolupráci s organizáciou Europa Nostra, ktoré sa konalo v Meste Kazimierz Dolny v roku 1974. Na tomto stretnutí bola prijatá nasledovná rezolúcia:

„Každá ľudská ustanovizeň sa musí - ak chce ostať nažive - prispôbiť vyvíjajúcim sa podmienkam. Tento permanentný vývoj vytvára vlastnú identitu, ale môže ju aj ohroziť; treba tomu čeliť zachovávaním a využívaním hodnôt priestorov, ktoré predchádzajúce generácie vytvorili.

Začleňovanie nových prvkov do starých súborov je možné a žiaduce pod podmienkou, že sa takto obohatí sociálny, funkčný a estetický charakter jestvujúcej štruktúry.

Mnohé úspešné príklady ukazujú, že integrácia súčasných prvkov bez narušenia identity mesta alebo dediny je možné pod podmienkou:

- *že každý projekt urbanizmu a úpravy historických zón, ktorý by mala vypracovať interdisciplinárna skupina, v ktorej majú mať dôležitú úlohu architekti, prevezme starú štruktúru s jej budovanými alebo prírodnými komponentmi ako základ svojho budúceho rozvoja a zabezpečí ochranu každej cennej časti;*
- *že každý oprávnený návrh na zásah musí byť podložený systematickou analýzou priestorových štruktúr a vzťahov, lebo intuícia nemôže byť v tejto oblasti dostatočným vodidlom; vedecký výskum musí napomôcť odhaliť základné vzťahy medzi spoločnosťou a architektonickými svedkami jej minulosti a materiálnymi prvkami, ktoré sú nositeľmi týchto vzťahov (vrátane archeologických a historických prvkov);*
- *že zmena funkcie alebo nové činnosti v zóne nezničia jestvujúce materiálne štruktúry, ktoré majú historický alebo architektonický význam (ani ľudovú architektúru) a nenarušia spôsob života spoločenských skupín, ktoré sú tam usadené;*
- *že súčasná architektúra používajúca súčasné techniky bude rešpektovať štrukturálne, estetické, sociálne a historické charakteristiky starého prostredia a brať do úvahy miestne architektonické tradície.*

Starostlivosť venovaná tvorbe architektúry a ochrane starého dedičstva musia ísť ruka v ruke pri vypracúvaní smerného plánu rehabilitácie určitej zóny. Takéto projekty musia obsahovať úpravu ulice, organizáciu premávky a integráciu krajiny. Ani o jednom z týchto faktorov nemožno uvažovať izolovane.“

V decembri roku 1977 sa stretli odborníci - architekti, urbanisti, ekológovia a územní plánovači v Peru. Výsledkom ich stretnutia je dokument tzv. Charta z machu Picchu - Nová charta urbanizmu. Táto potvrdila, že Aténska charta ostáva základným dokumentom pre našu epochu. Môže byť aktualizovaná, nie však odmietnutá.

Nová charta urbanizmu ku konštantám Aténskej charty pridáva: Kontinuitu priestoru a reintegráciu budovy - mesta - krajiny.

„Nová koncepcia urbanizmu hľadá kontinuitu budovaného prostredia, čo so sebou prináša, že každá budova už nie je izolovaným objektom, ale prvkom kontinuálnym, vyžadujúcim dialóg s inými elementmi pre doplnenie svojej vlastnej celkovej koncepcie“:

Na základe dlhodobých diskusií a mnohých ďalších medzinárodných stretnutí odborníkov z oblasti urbanizmu, architektúry a ochrancov pamiatok bola v roku 1987 prijatá tzv. Washingtonská charta o ochrane historických sídiel. Charta vo svojom znení priamo nevyjadruje vzťah k novostavbám v historickom prostredí, ale potvrdzuje doterajšie názory vyslovené v Benátskej charte.

Charta vyslovuje základnú myšlienku „že všetky sídla sú historické s nárokom na ochranu“, a preto i vstup novej architektúry do akéhokoľvek prostredia musí zohľadňovať kultúrne i prírodné danosti tohoto prostredia.

Súčasná architektúra v pamiatkových objektoch a pamiatkových súboroch nie je iba jednou z čiastkových praktických otázok pamiatkovej starostlivosti, ale ide tu o problém vzájomného vzťahu minulého a prítomného, o utváranie životného prostredia človeka alebo v širších pojmoch o teoretické problémy človeka v čase a priestore. Takže táto téma sa týka samej podstaty pamiatkovej starostlivosti.

BARDKONTAKT 2000

VÝZNAM FARBY DETAILU PRI PREZENTÁCII HRADOBNÝCH SYSTÉMOV

Doc. Ing. arch. Eva KRÁLOVÁ, PhD. - FA STU, KOTPP Bratislava

VÝZNAM FARBY A DETAILU PRI PREZENTÁCII HRADOBNÝCH SYSTÉMOV

**Doc. Ing.arch. Eva KRÁLOVÁ, PhD. - Katedra ochrany a tvorby v pamiatkovom prostredí
FA STU Bratislava**

Neodmysliteľnou súčasťou fortifikačnej vybavenosti našich opevnených miest, hradov či iných architektonických súborov sú hradby - presnejšie hradobné systémy.

Kým na prvý pohľad sa laikovi môže zdať, že hradby sú obyčajným múrom, t.j. „žiadna veľká architektúra“, skutočnosť je úplne iná :

hradby, onen akoby nič nehovoriaci múr, je len viditeľne najrozsiahlejšou časťou v skutočnosti rozsiahleho, architektonicky a inžiniersky bohatého, no predovšetkým dômyselne fungujúceho obranného systému. Obrana mesta /miesta/, v tom i ochrana života, spoločného i súkromného majetku jeho obyvateľov - to bol hlavný dôvod ich budovania. Hradby, to bola drahá vec. Komerčne a zdrojotvorné hradby neboli ziskovou investíciou. Keď sa už prijalo rozhodnutie, že ich treba postaviť, potom hlavná utilitárna funkcia /obrana/ bola viacnásobne istená. Dobre navrhnutý obranný systém nezabezpečoval / resp. nezvyšoval/ len pasívnu ochranu pred útočníkom, ale naopak - mal umožniť aktívnu obranu s útočnými výpadmi, s možnosťou nepozorovane preniknúť do tyla útočníka, prípadne poskytnúť krytú núdzovú cestu pre zásobovanie, posilu, vytvoriť podmienky pre dlhodobejšie prežitie, úkryt a bojové aktivity posádky, ale aj obyvateľstva zo širšej spádovej oblasti.

Úspešne vyhovieť všetkým týmto požiadavkám nemohol jediný objekt. Musel to byť celý komplex, kde každý prvok hral vážnu rolu - od umiestnenia, cez správnu veľkosť, tvar, orientáciu, dostatok vhodného a dostupného materiálu, čas a technológiu výstavby až po samotnú technickú vybavenosť diela. Tak vznikli hradobné systémy ako komplexy špeciálne stavaných i neobyčajne profilovaných múrov doplnených zvyčajne exteriérovou vodnou priekopou so vstupnými bránami, zdvíhacími mostami, spevňujúcimi a kontrolnými vežami, priestormi na skladovanie výbroje a munície. Od prípadu k prípadu boli vybavené aj zásobárňami potravín a zdrojom pitnej vody, prepadovými jamami a inými špeciálnymi priestormi. Nezriedka boli tieto záložné priestory vybudované v podzemí. Tak vznikali katakomby, podzemné tunely, tajné chodby. Obyčajne boli zložito vetvené, s viacerými maskovanými vchodmi a východmi, neraz dosť vzdialenými od samotnej opevnenej lokality.

Všetky tieto v podstate dobré známe prvky som si dovoľila zopakovať preto, aby sme si uvedomili onú dômyselnú komplexnosť hradobného opevňovacieho diela organizovaného a fungujúceho skutočne systémovým spôsobom. Z toho je potom už jednoznačne zrejmé, že o hradbách nemožno hovoriť len ako o múroch, ale hradby / či už kompletne, alebo len torzovite zachované/ musíme chápať a najmä prezentovať v celej ich komplexnosti, systémovo - teda ako hradobný systém.

Pod komplexným spôsobom prezentácie hradobných systémov nemám na mysli nanovo dobudovávať a dopĺňať časti, resp. prvky, ktoré v tomto systéme v toku vekov už zanikli, opotrebovali sa technicky či morálne a preto boli odstránené, prípadne o nich už nemáme dostatok exaktných dokladov.

Komplexný spôsob v tomto prípade znamená:

- in situ prezentovať všetky zachované časti /najlepšie, ak budú už zakonzervované, zaistené voči prírodnej i ľudskej devastácii/,
- nebáť sa torzovitě nálezy prezentovať v ich torzálnej podobe, avšak doplnené názorným a zrozumiteľným vysvetlením kauzálnych súvislostí torza s celým hradobným systémom, ako aj so systémom prilahlého sídla.

Najlepšia prezentácia týchto súvislostí je priestorová prezentácia / buď v reáli, alebo maketou, graficky, v krajnom prípade písomne/. Priestorovou prezentáciou sa tu rozumie vhodnou formou predstaviť / ukázať, zdokumentovať/ podmieňujúce a dôsledkove súvislosti v reále aj na ďalších miestach, alebo nálezoch hradobného systému i vo vzťahu k sídlu. Môže ísť o nádväznosti na iné zachované časti komplexu, na ďalšie torzovitě nálezy /aj keď samy osebe nič nehovoriace /, ale aj na pamätihodný, resp. pozoruhodný miestopis, názvoslovie, legendy, má novotvarove vyjadrenie dávnych historických skutočností, alebo udalostí /symbolom, abstrahovaným, no výpovedne zrozumiteľným náznakom, a pod./, zachovanie a vysvetlenie zaužívaných miestnych tradícií - nielen tých umelecko-kultúrne-tvorivých, ale aj zvykových tradícií miestneho života.

Takto prezentované hradobné systémy majú totiž šancu opäť sa stať integrálnou súčasťou života celého opevneného organizmu, integrujúcim fenoménom pôvodnej opevnenej časti sídla s „predbránovými“ osídleniami, zdrojotvorným a intenzifikačným faktorom ďalšieho rozvoja sídla. Len vtedy sa totiž stane bezpredmetnou otázka: či a prečo je treba zachovávať /a ešte aj špeciálne prezentovať/ staré hradobné systémy, ktoré si už svoju historickú úlohu splnili ?

Z dejín poznáme obdobia „nadšeného“ búrania hradieb - ako prvku obmedzujúceho rozvoj miest a ich nahrádzania „modernými“ zariadeniami spoločenského života. O aké zariadenia však v skutočnosti išlo ? Prevažne o komunikácie /cesty/, umožňujúce zvýšenie prepravnej kapacity a rýchlosti dopravy. Vo väčšine prípadov šlo o komunikácie, ktoré na tých miestach už jestvovali - či už zvnútra, alebo zvonka hradieb. Na zvýšenie prepravného profilu ciest sa okrem plochy zabranej pôvodne hradbami, využila zvyčajne aj plocha pôvodnej vodnej priekopy. /Ako sa neskôr ukázalo, stará zábrana - hradby sa odstránili , aby ich miesto zabrala nová zábrana - vo forme životu nebezpečnej a pohyb obyvateľov obmedzujúcej rýchlostnej dopravnej tepny./ Pri kultúrne vyspelejších riešeniach sa komunikačný koridor riešil ako mestský bulvár s adekvátnymi parkovými a inými úpravami obohacujúcimi spoločenský život danej lokality /Viedeň, Krakov a i./. V iných situáciách sa získaný priestor viac či menej rozparceloval a poskytol na „iné rozvojové“ programy mesta.

Na druhej strane z dejín poznáme tiež nadšenie a nákladné investície na opravu a dobudovanie už poškodených i nefunkčných hradieb /Violette-Ducova obnova hradobného systému francúzskeho mestečka Carcassonne/.

Celkove, v poslednom období silnejú / a nielen u nás/ tendencie dosiaľ zachované hradobné systémy nebúrať, ale dobre ošetrované, obohatené o nové vhodné funkcie ďalej zachovať. Nie je to púhe

staromilstvo, ani romantická nostalgia za zašlými časmi. Naopak, je to uvedomé úsilie aktivovať historickú pamäť ľudstva, moderný, pluralitný princíp rovnoprávneho predstavenia rôznych historických štruktúr, období, zrovnoprávenie všetkých ľudských generácií.

Hradobné systémy majú v rámci množiny kultúrnych pamiatok nezastupiteľné miesto práve pre svoju všestrannú komplexnosť, dokladovú a vypovedaciu kapacitu, tvarovú, technickú i umeleckú bohatosť, objektivitu materiálneho dokladu. Sú dokladom celého spoločensko-politického, vedecko-technického i kultúrneho života, nielen doby svojho vzniku, ale aj všetkých generácií, ktoré s nimi a popri nich žili, tvorili, obohacovali ich i pretvárali. Pritom neodrážajú život len vybranej vrstvy obyvateľstva, ale naopak - demokraticky odrážajú podiel a prínosy všetkých skupín a vrstiev obyvateľstva.

Ako také - sú živou pamäťou daného miesta, súborom pevných orientačných bodov, nezameniteľným identifikačným znakom prostredia. Spravidla sú neopomenuteľnou charakteristikou génia loci, meradlom ďalších hodnôt v okolí, kvalitatívnu výzvou nových počínov.

V týchto súvislostiach sa jasnejšie javí aj význam detailu i farebnosti pri prezentácii celého komplexu hradobného systému. Detail v architektúre /obecne/, napriek svojmu zvyčajne nevelkému rozsahu, je veľmi dôležitý. Detail je to, čo spravidla neudrie hneď do očí, čo neohuruje naďaleko /napr. ako kompozícia panorámy, miestny alebo krajinný akcent/, ale čo - keď už nám oko padne, prekvapí jeho nálezcú krásou, alebo dôvtipom, čím mu nadhlo utkvie v pamäti, často sa stane zosobňujúcim symbolom daného miesta, atmosféry chvíle, či zaujímavého prostredia. Kľúč okom od celku k detailu, návštevník postupne objavuje krásu neopakovateľnosti, bohatstvo individuálneho zážitku, vytvára si svoj individuálny dojem i vzťah k miestu. Toto sú kvality veľmi dôležité v súčasnosti, keď rozvoj cestovného ruchu má byť intenzifikačným faktorom hospodárskeho pokroku na jednej strane, na druhej strane nám to pomáha vytvoriť si objektívny obraz o našom mieste i o našom prínose do pokladnice celého ľudstva.

Ako už bolo v predošlom uvedené, hradobné systémy sa okrem stavebnej rozsiahlosti vyznačujú aj mimoriadnym riešením staticko-konštrukčným, stavebno-technologickým, ale najmä množstvom najrôznejších, veľmi zaujímavých, často neopakovateľných detailov.

Detail je bezosporu najautentickejším dokladom doby, v ktorej vznikol. Tvorbe detailu sa v minulosti vždy venovala veľká pozornosť, lebo od kvality návrhu a najmä fungovania jednotlivých detailov často závisela dobrá funkcia i bezpečnosť nielen celého diela /viď únosnosť reťaze závisí od únosnosti jej najslabšieho článku/, ale aj životy ľudí.

Škála druhov a charakteru detailov je veľmi široká. Môže ísť o detail a jeho význam vo vzťahu k celku po stránke architektonickej, urbanistickej, detail kompozičný, orientačný, alebo praktický detail stavebno-konštrukčný či technicko-prevádzkový. Nie je možné, ani to nie je účelom tohto príspevku vymenovať všetky možné polohy a riešenia detailov vyskytujúcich sa pri hradobných systémoch. Treba však zdôrazniť, že napriek svojej plošnej utilitarite v detailoch hradobných systémov sa často stretávame so špičkovými umeleckými dielami - čo svedčí, že naši predkovia aj pri návrhu výsostne užitočných predmetov nezabúdali na krásu a ušľachtilosť. Zároveň sa tu však uplatňovala aj reprezentačná funkcia investora.

V podobnom postavení ako detail, je aj zvolená farebnosť pri prezentácii hradobných systémov. Aj keď ich originálna farebnosť bola daná jednoznačne farebnosťou prevládajúceho stavebného materiálu, postupom času často dochádzalo k „vylepšovaniu“ estetického výrazu hradieb ich dodatočnou povrchovou úpravou spojenou aj s ďalším dotváraním a obohacovaním ich obrazu. K tejto problematike by sa dal vypracovať podobne rozsiahly príspevok, čo však v tejto chvíli a vo vzťahu k rámcovej téme tohto seminára nie je bezpodmienečne nutné. Z hľadiska návrhu farebnosti pri prezentácii hradobných systémov /najmä ak nemáme k dispozícii dostatok objektívnych informácií o ich pôvodnom stvárnení/, podmieňujúcim faktorom je vzťah hradieb k okolitému prostrediu ako aj psychologické pôsobenie jednotlivých farebných odtieňov. Pred návrhom druhu a farebného spektra povrchových úprav prezentovaných hradieb je dobré mať spracovaný farebný generel celého prostredia a súvisiaceho sídla a ním sa potom dlhodobo riadiť pri postupnej obnove komplexu i pri jednotlivých zásahoch do jeho stavebnej štruktúry.

Záverom chcem pripomenúť pracovníkom a zástupcom spravujúcej sféry verejného života, že prezdný výsledok akýchkoľvek stavebných zásahov v ich území majú v rukách nástroje a právomoci, ktorými môžu usmerniť, podnietiť, prípadne i limitovať nevhodné zásahy na svojom teritóriu. A týka sa to tak investícií štátnych ako aj súkromných. Pri rozhodovaní o vydaní stavebného povolenia treba zdôrazňovať a požadovať zachovanie originálu /t.j. naozajstného originálu, nie vylepšenú kópiu, alebo krajšiu napodobeninu/, hlavne v detailoch. K tomu využívať kvalifikovaných odborníkov z jednotlivých špeciálnych odborov, investorov presvedčať, že týmito usmerneniami nechcete siahnuť na ich vlastnícke práva, ale naopak, že máte záujem na zveladení jeho majetku a tým aj zveladení celého mesta.

Celkom na záver: oceňujme a verejne chváľme dobré zásahy do pamiatok celkove a do hradobných systémov zvlášť. Pozitívny príklad oveľa viac priťahuje ako kritika hotovej veci. Prezentujme a vysvetľujme, v čom tkvie kvalita prezentovaného zásahu, propagujme dobrú vzájomnú spoluprácu všetkých zainteresovaných - t.j. investorov so štátnou stavebnou správou, s pamiatkármi, výtvarníkmi, rôznymi špeciálnymi profesiami, užívateľmi i propagátormi našich malebných, krásou bohatých a neopakovateľných miest, mestečiek i ostatných lokalít.

K tomu všetkému Vám i nám želim veľa entuziazmu a úspechov.

BARDKONTAKT 2000

**STREŠNÉ OKNÁ VELUX, ICH VYUŽITIE PRI REKONŠTRUKCII PODKROVNÝCH PRIESTOROV
V OBJEKTOCH NACHÁDZAJÚCICH SA V HISTORICKÝCH CENTRÁCH MIEST**

Ing. Ivan BUŠA - VELUX Slovensko s.r.o., Bratislava

STREŠNÉ OKNÁ VELUX, ICH VYUŽITIE PRI REKONŠTRUKCII PODKROVNÝCH PRIESTOROV V OBJEKTOCH NACHÁDZAJÚCICH SA V HISTORICKÝCH CENTRÁCH MIEST.

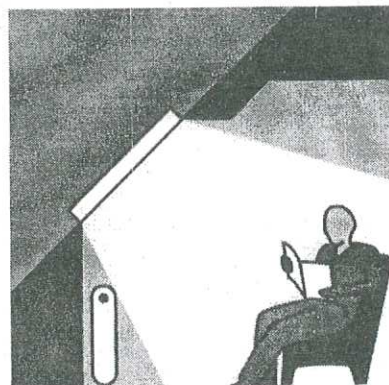
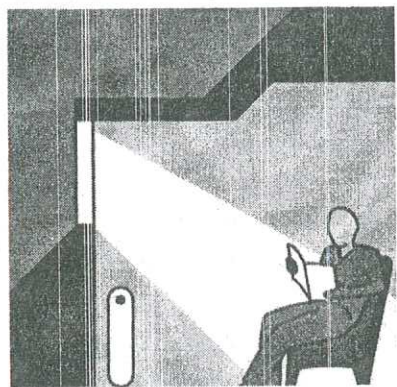
Ing. Ivan BUŠA - VELUX SLOVENSKO, s.r.o., Bratislava

Problematika vytvárania obytných podkrovií bez narušenia tradičného architektonického kontextu a vzhľadu historických centier slovenských miest sa stala v poslednom čase veľmi aktuálnou.

Podstatnou časťou súčasnej etapy architektonického vývoja na Slovensku je snaha o rekonštrukciu historických centier miest - tzv. oživenie týchto centier. Do popredia sa dostáva úsilie o maximálne využitie jednotlivých objektov pri minimálnom narušení ich pôvodného vzhľadu. Pri rekonštrukcii podkrovií týchto objektov sa musí prihliadať na zabezpečenie základných funkcií obytného priestoru - dodatočného osvetlenia, možnosť prevetrávania a kontakt s okolím. V snahe splniť tieto funkcie, bez vzniku novotvarov narúšajúcich pôvodný vzhľad budov, sa javí ako najvýhodnejšie riešenie, použitie strešných okien. Vzhľadom na tieto skutočnosti hovoríme, že strešné okná tvoria základ obytného podkrovia.

Existuje viacero spôsobov ako dostať do podkrovia svetlo a vzduch. Ešte donedávna bol na Slovensku najčastejším spôsobom presvetlenia podkrovia vikier. VELUX však v porovnaní s týmto systémom prináša množstvo výhod. V prípade objektov nachádzajúcich sa v historických centrách miest je veľmi dôležitý fakt, že strešné okno nevystupuje z roviny strechy, čím zabezpečuje dodržanie pôvodného rázu a vzhľadu strechy či samotnej budovy.

Strešné okno VELUX zaručuje o 30 - 40 % účinnejšie presvetlenie miestnosti ako vikier s vertikálnym oknom a rovnakou plochou zasklenia. Strešné okná, v porovnaní s vikierom s bočnými stenami, majú tú výhodu, že umožňujú lepší výhľad. Neponúkajú však len jasný výhľad - takto riešené okná umožňujú aj neporovnateľne lepšie presvetlenie obytného podkrovia, ktoré je dôležité z hygienického a psychologického hľadiska.

Náklady na prácu pri stavbe vikiera sú oveľa vyššie ako na inštaláciu strešného okna. Jednému pracovníkovi trvá montáž strešného okna VELUX 2 - 3 hodiny, pri montáži vikiera sa vymení niekoľko pracovníkov a takisto i čas potrebný na montáž je dlhší. Nie je potrebné žiadne lešenie, celá montáž

prebieha z miestnosti. Pri stavbe vikiera sa spotrebuje veľa stavebného materiálu. Pre montáž strešného okna VELUX je všetok spojovací materiál súčasťou jeho balenia.

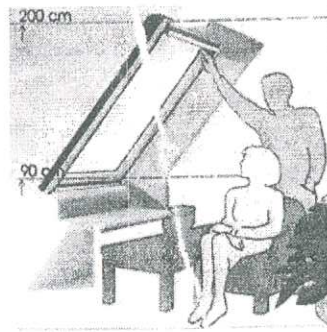
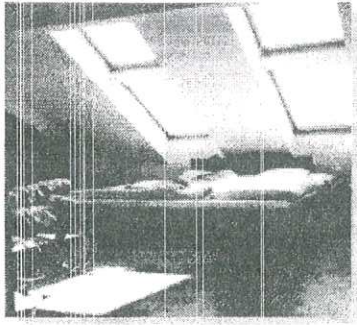
Strešné okno je minimálne tak spoľahlivé proti pôsobeniu poveternostných vplyvov, najmä dažďa a snehu, ako vikier. Tu je niekoľko ďalších výhod strešného okna: strešné okná VELUX nevystupujú z roviny strechy, ale sledujú jej sklon; oplechované sú lemovaním, ktoré zabezpečuje 100 % - nú vodotesnosť; vzhľadom na to, že rovina okna je odklonená, do podkrovnej miestnosti preniká menej hluku z ulice; bočné steny vikiera zväčšujú plochu obvodových stien a tým aj možné tepelné straty.

Jeden z príkladov realizácie stavby podkrovných bytov s využitím strešných okien VELUX je aj dom na Štefanovičovej ul. č.20. Dom je kultúrnou pamiatkou, bol postavený na prelome 19. a 20. storočia, so všetkými „chorobami“ historickej stavby. Stavebník a projektant v jednej osobe Ing. arch. Milan Haviar s manželkou navrhli riešenie nadstaváním o 1 podlažie s obytným podkrovím. Citlivo navrhnutá nadstavba rešpektuje historický výraz objektu i svetlotechnické podmienky náročného domu v uličnej zástavbe. Zohľadňuje prostredie, v ktorom je situovaný a po zrealizovaní diela pôsobí dojmom, ako keby len historický objekt prešiel rekonštrukciou. Stavebník vytvoril 4 nové bytové jednotky, zlepšil stavebno-technický stav kultúrnej pamiatky a vtedajším nájomníkom bytov - dnešným vlastníkom - ušetril veľké finančné čiastky, ktoré by museli investovať do údržby domu.

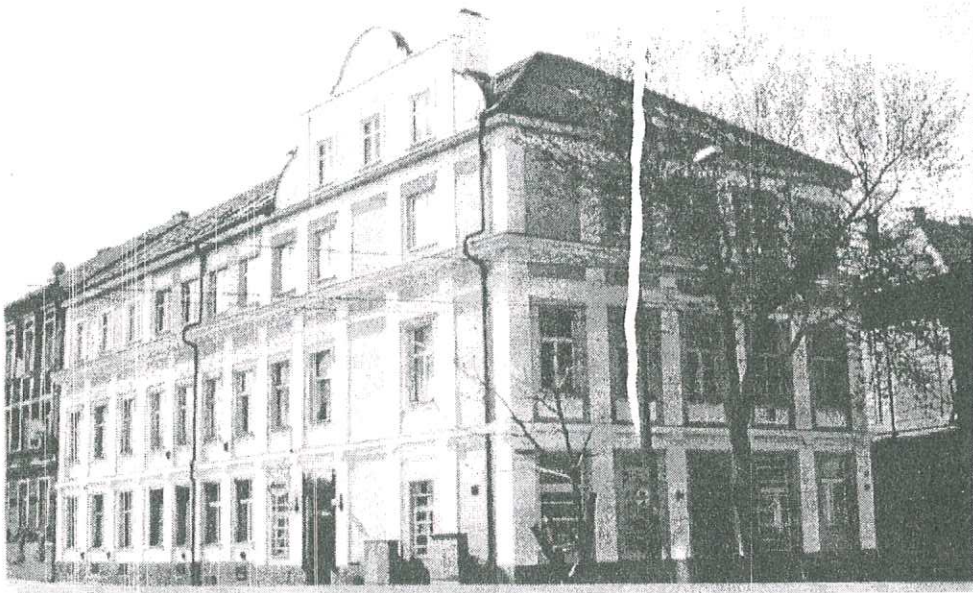

Obytný dom na Štefanovičovej ul. 20, pôvodný stav

Na to, aby strešné okná VELUX dokonale spĺňali vyššie zmienené atribúty, je potrebné, aby bola dodržaná správna výška jeho osadenia. Spodná hrana rámu by mala byť vzdialená 90 - 120 cm od podlahy, čo zabezpečuje výhľad aj pre sediace osoby. Výška umiestnenia horného rámu okna 185 - 220 cm od podlahy zabezpečí nerušený výhľad z okna v stoji. Manipulácia s oknom umiestneným do tejto výšky je prostredníctvom ovládacej rukoväte v hornej časti krídla veľmi pohodlná. Pôvodné strešné okná VELUX boli síce ovládané rukoväťou umiestnenou na spodnej časti krídla, ale následný vývoj a skúsenosti poukázali na nevýhodnosť spodného ovládania. Horné otváranie umožňuje napríklad umiestniť nábytok priamo pod okno, pričom prístup k oknu a manipulácia s ním zostávajú stále komfortné.

VELUX je teda kompletný systém zabezpečujúci zdravé ošetrovateľné alebo pracovné prostredie, začínajúc vidieckymi domami až po podkrovné priestory v budovách, ktoré sú súčasťou historického jadra mesta či pamiatkovej zóny.

Súčasný stav

V prípade potreby sa môžete kedykoľvek obrátiť na firmu VELUX SLOVENSKO, s.r.o.:

VELUX SLOVENSKO, s.r.o.

ul. Hany Meličkovej 1/c

841 05 Bratislava 4

tel.: 07 / 6531 6977

fax: 07 / 6531 6985

e-mail: info.v-sk@velux.com

VÝVOJ FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU V BARDEJOVE

JUDr. Mgr. Gabriel LUKÁČ PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov, pracovisko Levoča

Bardejovský hradobný systém spolu s kostolom sv. Egídia a mestskou radnicou patrí k najautentickejším architektonickým súborom v mestskom historickom jadre. Z hľadiska fortifikačného je jedným z najlepšie zachovaných systémov na Slovensku. Preto neprekvapuje, že zo strany historikov a historikov architektúry mu bola venovaná značná pozornosť. Výsledky ich výskumu sú v posledných rokoch overované a dopĺňované archeologickým výskumom.

Počiatky výstavby mestského opevnenia úzko súvisia s urbanizačným rozvojom Bardejova v prvej polovici 14. storočia a postupnou premenou starej trhovej dediny na stredoveké mesto. Všestranný rozvoj mesta, ktoré nadobúdalo strategický hospodársky, politický ale aj kultúrny význam v uhorsko-poľskom pohraničí, podporovali aj uhorskí panovníci. V roku 1352 kráľ Ľudovít I. prikázal bardejovčanom mesto opevniť a zosilniť múrom a vežami. V privilegálnej listine z roku 1376 sa hovorí už o opevnenom meste, preto nevyklúčujeme, že niektoré fortifikačné prvky existovali aj pred rokom 1352. Najpravdepodobnejšie v priestore dnešnej Hornej brány, kde bolo mesto najzraniteľnejšie a kde historici lokalizujú v 15. storočí viackrát spomínaný mestský hrad. Pôvodnú podobu a rozsah hradu postaveného na ochranu tridsiatkovej (colnej) stanice nepoznáme. Zanikol v druhej polovici 15. storočia pri prestavbe Hornej brány a jej zariadení a neskôr bol zakomponovaný do mestského opevnenia. Jeho pozostatkom môže byť hranolová tzv. Prašná veža, ktorá sa zachovala v opevnení vedľa spomínanej brány.

V prvej stavebnej etape do roku 1376, resp. do konca 14. storočia bol iste postavený hradobný múr po celom obvode mesta a na hlavných komunikačných tepnách tri mestské brány pravdepodobne už s vežovou nadstavbou. Spomínaná Horná brána vyúsťovala na cestu pokračujúcu na juh do Prešova, Dolná severovýchodná brána na cestu smerujúcu na sever do Zborova a ďalej do Poľska podobne, ako západná Vallova brána na cestu, ktorá viedla údolím Tople a Beskydským priesmykom pokračovala tiež do Poľska. Stav archeologického výskumu nám zatiaľ neumožňuje bližšie určiť počiatky výstavby najstarších bášť a vodnej priekopy. Aj pri tejto fortifikačnej iniciatíve však nepochybne bola hlavná pozornosť venovaná južnému a západnému úseku hradieb, pretože práve z tohoto predpolia bolo mesto najdostupnejšie. Severná časť mesta bola chránená prírodnou terasou Tople, na ktorej boli postavené hradby. Na jej úpätí bol vybudovaný mlynský náhon, ktorý plnil aj fortifikačnú funkciu. Podobne východná časť bola účinne chránená výstavbou hradobného múra na prírodnej vyvýšenej terase Šibského potoka. Keďže jednou z hlavných funkcií bášť bola bočná obrana hradieb, predpokladáme, že prvé bašty boli postavené na nárožiach, resp. zalomeniach hradobných múrov umožňujúcich flankovanie medzi jednotlivými bránami. Do úvahy by prichádzali Veľká bašta a predchodca dnešnej Hrubej bašty na východnej strane, Školská bašta na západnej strane, zaniknutá bašta na severozápadnom nároží opevnenia a teoreticky bašta v okolí neskoršieho humanistického gymnázia, kde neskôr bola vybudovaná tzv. Malá brána. Tento predpoklad však bude potrebné overiť systematickým archeologickým výskumom.

Podstatne viac informácií sa nám zachovalo v mestských účtovných knihách z druhej etapy výstavby mestskej fortifikácie v rokoch 1420-1474, ktorá plynule naväzuje na prvú etapu. Druhou etapou zameranou na dostavbu múrov a nových moderných fortifikačných prvkov (ochodze, nové bašty, parkanová línia, pred-

sunuté opevnenie na severnej strane a pod.) získal Bardejov moderný účinný fortifikačný systém. Táto veľkorysá prestavba bola podmienená na jednej strane zahraničnou politikou kráľa Žigmunda najmä vo vzťahu k Poľsku začiatkom 15. storočia a husitským Čechám na sklonku Žigmundovej vlády. Na strane druhej bola reakciou na zdokonaľovanie vojenskej techniky a zavádzanie palných zbraní do výzbroje. O strategickom postavení mesta v poľsko-uhorskom pohraničí svedčí fakt, že na modernizácii opevnenia sa podieľal aj samotný kráľ Žigmund. V roku 1428 prispel 957,7 florénmi, čo na tú dobu predstavovalo značný obnos peňazí.

V prvej fáze druhej etapy v rokoch 1420-1440 bola koruna hradobného múra upravovaná ochodzou a zvýšená predpršňou so strieľňami na ochranu ochodze. Zároveň boli dobudované a napustené vodné priekopy a v tridsiatych rokoch bol postavený parkan s eskarpou na vnútornej strane a kontreskarpou na vonkajšej strane priekopy. Ešte začiatkom 15. storočia bola pri fare vybudovaná Malá brána. Dostavba vodnej priekopy si vyžiadala úpravy pri mestských bránach, ktoré boli sprístupnené novými drevenými mostami a Horná brána dostala kamenný most. V druhej fáze sa začalo s výstavbou nových bašt. Po roku 1440 sa viackrát v písomných prameňoch uvádza výstavba štyroch bašt, v roku 1467 bola postavená ďalšia nová bašta a v roku 1474 bola vyučtovaná výstavba nejakého opevnenia na západnej strane. Keďže pramene presne nelokalizujú tieto nové prvky opevnenia, sme nútení opierať sa o doterajšie výsledky archeologického výskumu. Jednou z týchto bašt bola nepochybne bašta na severozápadnom úseku vnútorného opevnenia tzv. fortka, ktorá pôvodne mala polkruhový pôdorys, rešpektovala parkan a až pri prestavbe koncom 16. storočia dostala dodnes zachovaný polygonálny pôdorys. Zmienky o ostatných baštách sa pravdepodobne týkajú výstavby severného predsunutého opevnenia za mlynským náhonom, z ktorých sa zachovala iba tzv. Archívna bašta. Predsunuté opevnenie na severnej strane bolo po celej svojej dĺžke obohané vodnou priekopou a na nárožiach bolo ukončené baštami. Prístup do jeho interiéru umožňovali malé bránky, z ktorých sa podarilo lokalizovať iba jednu na severozápadnom nároží pri fortke. Ďalšia bránka bola pri augustiniánskom kláštore a súvisela s mestským vodovodom. Doterajšie poznatky neumožňujú bližšie rekonštruovať druhú stavebnú etapu, môžeme však konštatovať, že táto stavebná etapa zásadne vymedzila ďalší urbanizačný rozvoj mesta „intra muros“ v pôdoryse, ktorý sa s menšími zmenami zachoval doteraz.

Poslednú, aj keď menej významnú, tretiu stavebnú etapu, ktorá aplikovala skúsenosti renesančnej fortifikačnej architektúry, máme doloženú v prvej polovici 16. storočia. Táto prestavba spočívala hlavne v údržbe jestvujúcich múrov, prehĺbovaní vodných priekop, ale tiež novými prvkami zvyšujúcimi obranyschopnosť najexponovanejších článkov opevnenia - mestských brán. Celý rad informácií o týchto prácach nám poskytujú písomné pramene, mnohé prvky sa dodnes zachovali v teréne napriek úpadku a deštruktívnej činnosti v 18. a 19. storočí a nové poznatky prináša aj pokračujúci archeologický výskum. Modernizácia hradobného systému bola vynútená viacerými faktormi. V prvom rade to bola zložitá politická situácia vyvolaná vojenskými úspechmi Osmanskej ríše na južnej hranici Uhorskej koruny a následnou okupáciou jej južných oblastí. Situáciu komplikoval aj vnútorný mocenský zápas medzi Habsburgovcami a Jánom Zápoľským, ktorý neváhal svoje mocenské ambície podriadiť tureckým záujmom v Uhorsku. Toto obdobie prinieslo aj ďalšiu modernizáciu výzbroje. Arzenál palných zbraní bol rozšírený zavedením ľahkých a ťažkých kanónov. Veľmi účinne boli používané pri obliehaní a prekonávaní pevností.

V roku 1521 bola dostavaná veža pri augustiniánskom kláštore. Jej úlohou bolo pravdepodobne posilniť ochranu mestského vodovodu pri vstupe do mesta chráneného zastaralou vodnou baštou. Obe stavby zanikli a ich základové murivo bolo objavené pri archeologickom výskume v roku 1997.

V rokoch 1526-1527 bola stavaná Kláštorná bašta a v roku 1541 bola zvýšená.

Hlavná pozornosť však bola venovaná mestským bránam, ktoré neboli schopné odolávať bez výstavby nových obranných prvkov v predbrání. Týmito prvkami boli barbakány - vežovité kamenné stavby obohané vodnou priekopou prepojené s bránami a predpolím padacími mostami. V Bardejove boli postavené podľa účtovných záznamov až v polovici 16. storočia v rokoch 1546-1547. Okrem ochrany drevených brán umožňovali aj zhromažďovanie obrancov pri útokoch proti postaveniam obliehateľov. Obranschopnosť brán bola zvyšovaná aj výstavbou, resp. modernizáciou bášť v bezprostrednej blízkosti brán. Archeologický výskum upresnil výstavbu Pravouhlej bašty pri Dolnej bráne. Na túto a pravdepodobne aj Renesančnú baštu sa vzťahujú účtovné údaje z tridsiatych a štyridsiatych rokov 16. storočia, rovnako ako aj na zaniknutú hranolovú baštu medzi Západnou bránou a Školskou baštou.

Druhá polovica 16. storočia neprinesla zásadnejšie stavebné úpravy mestskej fortifikácie. Preto v Bardejove ani nenachádzame prvky moderných bastiónových pevností, ktoré boli budované a rozvíjané v južných oblastiach Slovenska ohrozovaných tureckými vojskami. Z vývojového hľadiska možno stavebné úpravy poslednej etapy považovať za anachronizmy. Podobná situácia bola však aj v ostatných opevnených mestách severného Slovenska. Tento stav možno vysvetliť ťaživou finančnou situáciou miest zapríčinenou hospodárskou stagnáciou v období tureckých vojen. Bardejov sa v rokoch 1568-1570 finančne podieľal na modernizácii košického opevnenia sumou 1330 florénov, ktoré bolo vystavené priamym útokom z strany tureckej armády. Hradby v Bardejove boli v tomto období len udržiavané. Mešie úpravy boli zaznamenané na Hrubej, Renesančnej a Pravouhlej bašte. Ako sme vyššie uviedli, polygonálne oplášťovanie s prístavbou bočných múrov na parkane bolo zrealizované na Fortke v severozápadnej časti opevnenia.

Tento stav pretrvával po celé 17. storočie, keď východoslovenské mestá sa upadli do hlbkej krízy spôsobenej dlhotrvajúcou okupáciou Dolného Uhorska vrátane južných oblastí Slovenska a feudálnou anarchiou v Uhorsku. Povstania uhorskej šľachty postihli najviac práve východoslovenské mestá. Po porážke Turkov pri Viedni a stabilizácii politickej situácie v 18. storočí strategický význam mestských opevnení upadal. Po napoleonských vojnách ich význam úplne zanikol. Hradobné priekopy boli vysušované a zasypávané. Bašty boli prestavované na bývanie. Nové domy domy boli stavané aj na parkane a v priekopach. Úplne bolo zbúrané severné predsunuté opevnenie a na jeho mieste boli postavené nové ulice. Skazu dovŕšili požiare v 19. storočí, po ktorých boli zbúrané mestské brány. V rokoch 1821 a 1822 boli postavené nové kamenné mosty cez hradobné priekopy pri Hornej a západnej Vallovej bráne. Nadzemné časti hradieb na viacerých miestach boli rozobraté a použité na výstavbu nových domov.

Koncom 19. storočia sa hradby na krátky čas stali predmetom odborného pamiatkového záujmu. Bardejovský rodák Viktor Miškovský, korešpondent c. k. komisie pre výskum a ochranu staviteľských pamiatok, nám zanechal vzácnu grafickú dokumentáciu viacerých prvkov mestského opevnenia. Niektoré zachytil tesne pred ich zbúraním. Jeho iniciatíva však dlhšie obdobie zostala bez odzvy. Systematická záchrana bardejovského hradobného systému začala až po druhej svetovej vojne. Po prijatí zákona o ochrane pamiatok v 1957 roku bola metodicky pripravená a realizovaná pamiatková obnova Hrubej bašty a po nej nasledovali ďalšie. V sedemdesiatych rokoch začala rekonštrukcia hradobných múrov spojená s odstránením novostavieb v hradobnej priekope a na parkanoch. V súčasnosti sa realizuje predstihový archeologický a architektonický výskum ďalších častí mestskej fortifikácie. Výsledky týchto výskumných prác tvoria kosťu odborných podkladov pri záchrane a pamiatkovej prezentácii zachovaného mestského fortifikačného systému v Bardejove.

Pamiatkový ústav Bratislava, pracovisko Levoča

BARDKONTAKT 2000

STAV A VYUŽITIE FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU BARDEJOVA V SÚČASNOSTI

Ing. Dorota MALÍNSKÁ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov, pracovisko Bardejov

STAV A VYUŽITIE FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU BARDEJOVA V SÚČASNOSTI

Ing. Dorota MALÍNSKÁ - PÚ Bratislava , regionálne stredisko Prešov, pracovisko Bardejov

Bardejov, ako mesto, sa vyvinul až v druhej polovici 14. storočia. S rozvojom mesta neoddeliteľne súvisí aj vznik mestských hradieb. Prvá zmienka o opevnení mesta je v listine Ľudovíta Veľkého z roku 1352, kedy kráľ povolením trhov chce napomôcť /hospodársky/ mestu k výstavbe mestského opevnenia, múrov a veží. Je veľmi pravdepodobné, že táto prvá fáza výstavby hradieb nebola dosť definitívna a solidná. Faktom zostáva, že kráľovským mestom sa Bardejov stáva až v roku 1376 za kráľa Žigmunda.

Definitívne mestské hradby boli teda budované neskôr. Je pravdepodobné, že opevnenia v podobe ako sa nám javia vo fragmentoch v súčasnosti boli budované až v prvej polovici 15. storočia a neskôr. Podnety, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili ich stavbu a definitívny charakter boli: nebezpečie poľského ovládnutia, husitské hnutie a turecké nájazdy, ktoré začiatkom 16. storočia začali dosahovať hrozivých rozmerov.

Neskoršie stavebné akcie boli v podstate už len udržiavacie, opravné a nemali podstatný vplyv na celkový charakter fortifikačného systému.

V ďalšom vývoji hospodárskych a mocenských pomerov v Uhorsku mestské opevnenia a významné fortifikačné stavby sa ešte uplatňujú počas šľachtických povstaní. Na začiatku 18. storočia strácajú svoj význam nielen šľachtické, hradobné, ale aj mestské fortifikácie, hoci ich existencia nie je ešte priamo ohrozená. Je to síce individuálne u každého historického mesta, ale dá sa všeobecne povedať, že druhá polovica 18. storočia a 19. storočia znamená začiatok likvidácie mestského opevňovacieho systému, ktorý sa zvlášť u živých a prudko rastúcich miest stáva brzdou ich ďalšieho priestorového a hospodárskeho rozvoja.

Skutočnosť, že si Bardejov dodnes uchoval celé časti mestského opevnenia, múrov a bášť, svedčí o hospodárskej stagnácii mesta a súčasne o situovaní mestského opevnenia, ktoré je umiestnené v terénnych zlomoch a celé nestálo priamo v ceste novým potrebám výstavby, dopravy a rozvoja mestského organizmu. Naopak v miestach, kde mestské hradby stáli v teréne približne na rovnakej výškovej úrovni, ako tomu bolo na západnej strane mesta, stali sa tie veľmi skoro brzdou rastu mesta. Z toho vyplynula aj požiadavka odstrániť tieto v dobe rozvoja mesta. Veľmi výrazne to potvrdzuje aj existencia mnohých bášť zvlášť v polohách kde priamo neprekážali požiadavkám nového hospodárskeho života a kde dostali nové funkčné využitie voči pôvodnému. Týmto spôsobom, alebo pôsobením podobného procesu vývoja sa nám zachovali, alebo nezachovali mnohé súčasti mestského opevnenia. Tento proces pokračoval počas celého 19. storočia, kedy dochádza k búraniu viacerých brán a bášť a k výstavbe a zástavbe v mieste bývalej priekopy.

Bašty, brány a hradby, ktoré sa zachovali do súčasného obdobia sú zapísané v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky:

- 1. Bašty:** Bašta štvorhranná, Bašta kláštorňá, Bašta školská, Bašta severná, Bašta renesančná, Bašta severovýchodná, Bašta kráľovská /červená/, Bašta veľká, Bašta hrubá, Bašta malá
- 2. Hradobné brány:** Brána dolná, Brána horná, Most oblúkový
- 3. Obranné múry a prlekopy mestského opevnenia**

Aby bolo možné v krátkosti charakterizovať stav a využitie bášť, musíme si zvoliť východzí bod a smer postupu opisu. Pre stručnosť sa nebudeme zaoberať pôvodným stavom hradieb ani funkciami ich jednotlivých častí, ale len charakteristikou súčasného stavu.

Pre východzí bod opisu si zvolíme Štvorhrannú baštu, ktorá svojou polohou mala veľký strategický význam. Chránila priamo vstup na most cez priekopu a tiež tzv. Mostovú vežu s jej zabezpečovacím systémom. V súčasnosti je Štvorhranná bašta opravená. Prízemie slúži pre obchodné účely, poschodie pre klub šachistov. Podkrovný priestor nie je využívaný. Bašta je v dobrom technickom stave. Bašta kláštorná sa radí tiež k zachovalým súčasťam mestského opevnenia. Je datovaná rokom 1541. V súčasnosti slúži ako sklad pre domov sociálnych služieb. Bašta je v dobrom technickom stave. Rekonštrukčné práce na objekte boli realizované v rokoch 1970 - 1973. V západnej časti mesta, kde rozvoj mesta bol najprudší a najživelnjší z celého mestského opevnenia v tejto časti sa zachovala len tzv. Školská bašta, dnes s funkciou pomocného archívu. Bašta je, relatívne, v dobrom technickom stave s potrebou údržby. Rekonštrukčné práce na objekte boli realizované v rokoch 1963 - 1965 Bašta severná /archívna/ je predsunutá pred mestským múrom a jej pôvodné nadviazanie na starý opevňovací systém nie je dnes vôbec patrné. V dobrom technickom stave. Rekonštrukčné práce na objekte boli realizované v rokoch 1958, 1961 - 1962 a prestrešenie v roku 1977. Bašta renesančná, tvorí časť severného mestského opevnenia. Rekonštrukčné práce boli vykonané v rokoch 1966 - 1967. Pred rekonštrukciou bola značne poškodená, v stave úplného rozkladu, hrozilo jej zrútenie do mestskej priekopy. Mestský múr v tomto úseku je značne poškodený a vyžaduje okamžitú opravu. Bašta severovýchodná tvorí súčasť mestského opevnenia, v súčasnosti viditeľné v 2. podlaží baštového streleckého výstupku štvorhranné strielne. Bašta je v havarijnom stave, staticky zabezpečená drevenou výdrevou, nutná okamžitá oprava. Brána dolná je po rekonštrukcii, ktorá prebiehala postupne od 1965 - 1990. V pôdoryse v tejto časti je dobre zachovaný priebeh opevnenia a mestská priekopa podkovite ovíja rekonštrukciu opevnenia Dolnej brány a jej barbakánu. Priekopa je zachovaná v šírke svojho profilu, hĺbka je čiastočne zmenšená násypmi a neskoršími nánosmi. Napriek tomu však dobre reprezentuje jej charakter. Bašta kráľovská /červená/, otvorená bašta, polkruhového pôdorysu. Bašta obnovená v roku 1988, vstavaný obytný domček, ktorý využil steny bašty bol odstránený. Hradobná komunikácia nás popri východnom mestskom múre, ktorý je čiastočne zrekonštruovaný, dovedie k ďalšej Bašte veľkej. Je postavená spodným podlažím v mestskej priekope. V roku 1956 - 1958 bola realizovaná rekonštrukcia a upravená pre depozit Šarišského múzea. Túto funkciu plní dodnes. Je v dobrom technickom stave. Radikálne je zmenený úsek mestského opevnenia medzi Baštou veľkou a Baštou hrubou, kde medzi nimi je postavená budova, ktorá teraz patrí školstvu. Táto stavba úplne porušila ináč pomerne plynulý priebeh mestskej priekopy od Dolnej až po Hornú mestskú bránu. Je to najmohutnejšia delová veža. Rekonštrukčné práce začali v roku 1954 - 1957, v roku 1963 pokračovali. V súčasnosti sa objekt bašty ojedinele využíva na kultúrne podujatia.

Menší objekt pri Hrubej bašte, ktorý slúžil pravdepodobne ako sklad pušného prachu sa volá Bašta malá. Tento objekt bol rekonštruovaný súčasne s Baštou hrubou v rokoch 1954 - 1957. Toho času bez využitia. Od Bašty hrubej terén prudko stúpa a s ním aj mestské južné opevnenie smerom k Bráne hornej, ktorá sa nachádza na konci Rhódyho. ulice. Tým sme sa dostali k priestoru mestského opevnenia k Štvorhrannej bašte ktorou sme začali. Vzhľadom k tomu, že Rhódyho ulica pokračovala na juh, opevňovacie stavby, ktoré prekážali novej ceste boli odstránené a nová priama komunikácia vznikla na násype cez mestskú priekopu v roku 1846. Až do súčasnosti sa nám dobre zachovala mestská priekopa, v ktorej

stála Mostová veža. Ďalej sa zachovali pôvodné kamenné piliere mostu aj s neskoršou nadstavbou klebných polí z roku 1770.

Pri celkovom hodnotení stavu mestského fortifikačného systému konštatujeme, že obnova významne pokročila. Väčšina bášť, ako značná časť múrov je zrekonštruovaná. Zostáva dokončiť niektoré časti základného hradobného systému tak, aby prezentovali pôvodné súvislosti, a to náznakovo, čiastočne alebo formou úplnej rekonštrukcie. V hradobnej priekope by sa mali previesť parkové úpravy. Niektoré hore spomínané bašty sú t.č. bez využitia. Je možné uvažovať s ich využitím napr. pre kultúrne účely. S Hrubou baštou sa uvažovalo s využitím pre ubytovacie služby /hotel Satel/, ktoré v Bardejove chýbajú.

Pred Mestským úradom v Bardejove stojí jedna z ťažkých úloh, a to získať dostatočné množstvo finančných prostriedkov, ktoré by zabezpečili realizáciu poslednej fázy obnovy fortifikačného systému.

BARDKONTAKT 2000

KRÁLOVSKÉ MESTO ZVOLEN A JEHO NESKOROSTREDOVEKÉ OPEVNIENIE

PhDr. Václav HANULIAK - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Banská Bystrica

KRÁĽOVSKÉ MESTO ZVOLEN A JEHO NESKOROSTREDOVEKÉ OPEVNENIE

PhDr. Václav HANULIAK - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Banská Bystrica

Mesto Zvolen z hľadiska geopolitického, hospodárskeho a kultúrneho zaujíma popredné postavenie v regióne stredného Slovenska. Spolu s Trnavou, Krupinou, Banskou Štiavnicou a Starým Tekovom patril medzi päť najstarších miest v hornom Uhorsku., ktoré kráľovské výsady dostali ešte rokom 1241. Jeho situovanie v južnej časti Zvolenskej kotliny má historické pozadie, o ktorom história a predovšetkým archeológia v súčasnosti podáva exaktné a ucelené výpovede. Na základe výsledkov výskumu mozaika vzniku a poznávania mesta nadobúda konkrétne kontúry. Pestrá a rôznorodá spleť prehistorických a historických kultúr Zvolena a jeho okolia je dôsledkom komunikačnej otvorenosti k ostatným oblastiam Slovenska. Jeho pestrofarebný kolorit dokresľujú najmä rímske nálezy, ktoré sa do oblasti Zvolena dostali prostredníctvom germánskeho kmeňa Kvádov. Sídlištné a materiálne doklady tohto etnika boli archeologicky doložené na lokalite Haputka v katastri mesta Zvolena. Archeologické nálezy so vzácnou keramikou - terrou sigilatou z tejto lokality sú datované do staršej doby rímskej, do 2.stor. n. l.

Stredoveké kráľovské mesto Zvolen vzniklo na území viacerých predlokačných osád, ktoré sa rozkladali od Budče na západe po Môľovú na východe, na juhu od dnešného Pustého hradu až po Sliach na severe. Vlastný názov Zvolen odzrkadľuje samú podstatu pri odkrývaní prvých stôp jeho histórie. Historicko-geografické zázemie Zvolena sa začalo vytvárať voľbou, resp. „zvolením“ územia pre svoje sídla už prvými slovanskými osadníkmi v závere 6. a v 7. stor. (odtiaľ názov Zvolen).

Poloha mesta a tiež komitátneho, neskôr župného hradu nebola predmetom náhody ale cieľavedomého výberu. Dôležitú úlohu zohrávala kontinuita staršieho slovanského osídlenia a výhodná strategicko-geografická poloha. Tieto okolnosti predurčovali Zvolen za budúce organizačno-správne i vojenské centrum v rozvíjajúcom sa kolonizačnom procese. Jadro predlokačného Zvolena v 12.stor. tvoril historicky doložený Kostol sv. Mikuláša s bezprostredným zázemím. Historicky doklad farského kostola de iure pečatí jednu z dôležitých výsad kráľovských mestských privilégií - slobodnej voľby farára. Ďalšie výsady zaručujú mestu slobodnú voľbu richtára, hospodárske výsady a tiež i právo meča vynášať hrdelné rozsudky v mene kráľa.

Mesto začalo nadobúdať svoju podobu s charakteristickým námestím od 2.pol. 13.stor. Na jeho pôdorysnom usporiadaní sa podpísala hlavne cesta via magna, ktorá tvorila os námestia. Via magna predstavovala dôležitú severo-južnú cestu, spájajúcu centrálnu časť Uhorska s Poľskom, resp. pobrežím Baltského mora. V 11. až 12. stor. mala táto cesta vojensko-strategický a existenčný význam pre udržanie a trvalé začlenenie kotliny Hrona a Váhu do rámca konštituujujúceho sa Uhorského štátu. Najkratším smerom spájala centrálnu oblasť Uhorska so Zvolenom ako sídlom komitátnej správy, ďalej s Liptovom, Oravou a ich prostredníctvom aj s Poľskom.

Po oboch stranách zvolenského námestia vznikla postupne obytná zástavba. Jednotlivé domové parcely mali spočiatku rovnakú plošnú výmeru aby mešťania mali rovnaké podmienky na výstavbu obytných domov a hospodárskych stavieb. Do tohto obdobia môžeme začleniť i výstavbu druhej sakrálnej stavby s centrálnym usporiadaním v rámci mesta. Napriek tomu, že doteraz dostupný písomný historický údaj sa viaže k tomuto kostolu zasvätenému sv. Alžbete, je až z roku 1381, vierohodné datovanie počiatkov výstavby kostola

dokladá architektonicko-umelecko-historický výskum prof. Úradníčka, ktorý odkryl architektonické články už z pol. 13.stor. V 2.pol. 14.stor. Kostol sv. Alžbety preberá funkciu farského kostola. Územný rozsah gotického mesta sa ustalauje dobudovaním zámku ako luxusného prechodného sídla panovníka v poslednej štvrtine 14.stor. Zvolenský zámok predstavuje na svoju dobu vyspelú architektúru. Kompozíciou sa približuje k talianskemu kastelu a predbieha podobné stavby v ostatnej Európe tých čias. V historických listinách je pomenovaný ako kráľovský dom - domus regius, čím je vyzdvihnutá jeho obytná funkcia. Obranný charakter nadobúda zámok až renesančnou prestavbou v pol. 16.stor. Objekt bol nadstavaný o ďalšie poschodie s vežičkami na nárožniach a strieňami po celom obvode vonkajších stien.

V priebehu 16.stor. sa ustálil historický pôdorys námestia od zámockého komplexu na južnej strane až po Farský kostol sv. Alžbety na strane severnej, pričom zámok sa stal organickou súčasťou pôdorysu mesta. Hoci priestor námestia mal pôvodne najmä trhovú funkciu, v ďalšom období sa tu sústreďoval hospodársko-obchodný a spoločenský život. Veľkosť plochy námestia bola ovplyvnená pomerne značným počtom mešťanov, obchodníkov a remeselníkov, ktorí prednostne získali pozemky na výstavbu domov. Do tohto obdobia spadajú aj úpravy námestia podľa delenia parciel a stanovenia uličných regulačných čiar. Kým v období gotiky obmedzovali pôdorys objektov pôvodné úzke parcely, v renesancii boli parcely združované, čo umožnilo prestavbami a prístavbami rozšíriť ich plochu, čím sa zlepšilo ich využitie. Mesto Zvolen sa tak zaradilo medzi mestá s pravidelným obdĺžnikovým námestím, pričom jeho priestory boli koncom 16.stor. úplne zastavané. Domy boli zväčša dvojpodlažné, umiestnené tesne vedľa seba, štípmi do námestia, s prechodmi do dvorných hospodárskych častí a záhrad. Prízemia boli využívané ako obchodné priestory a poschodia na bývanie. Na remeselné dielne a sklady boli využívané postupne budované dvorné prístavby. Mlyny a ďalšie hospodárske objekty boli umiestňované na okraji územia mesta.

Dôležitým spoločenským a politickým aspektom, ktorý ovplyvnil ďalší urbanistický a stavebný vývoj mesta bolo vzrastajúce turecké nebezpečenstvo, ohrozujúce jednak stredoslovenské banské mestá, ale aj mesto Zvolen ako hospodárske a spoločenské centrum župy. Nepriateľské turecké vojská, najmä po páde hradu Fiľakovo, prenikali až k samému mestu a niektoré jeho blízke obce (Môťová, Zolná, Hájniky, Sielnica) boli v 16. a 17.stor. poplatné Turkom. To prinútilo Zväz stredoslovenských banských miest k spolupráci s okolitými hradmi na budovaní ďalších opevnení, čo ovplyvnilo aj ďalší vývoj historického urbanizmu mesta Zvolen a architektonický vzhľad niektorých významných stavieb. Zvolenský zámok mal svoje samostatné opevnenie dobudované v 1.pol.16.stor. Počiatok výstavby mestských hradieb je datovaný k roku 1541, pričom mestské hradby nadväzovali na opevnenie hradu. Mestská obvodová hradba v severnej a južnej časti bola zosilnená mohutnými bastiónmi. Pri vstupných cestách do mesta boli vybudované štyri brány. Pozdĺž opevnenia z východnej a západnej strany bolo umiestnených viacero kruhových a polygonálnych bášť. Fakticky od roku 1541 do pol. 19. stor. bol intravilán mesta vymedzený hradbami. V 19.stor. nastáva aj vo Zvolene prudký rozmach priemyslu. Mestské hradby stratili dávno predtým svoju obrannú funkciu, stávali sa brzdou v rozvoji, no najmä komunikačnou prekážkou. V závere 19. a v nasledujúcom storočí dochádza k systematickému odstraňovaniu hradieb, brán, bášť a k zasypávaniu obranných priekop. Zvolen po týchto asanáciách niekoľkonásobne zväčšuje svoj intravilán.

V súčasnosti i mesto Zvolen začína budovať novú infraštruktúru, ktorá bude mať svoje uplatnenie v budovanej pešej zóne v historickom jadre mesta.

BARDKONTAKT 2000

FORTIFIKÁCIA KOŠÍC

PhDr. Marcela ĎURIŠOVÁ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Košice

FORTIFIKÁCIA KOŠÍC

PhDr. Marcela ĎURIŠOVÁ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Košice

Košice ako bohaté stredoveké mesto a neskôr ako jedna z bášť protitureckej obrany bolo intenzívne opevňované a to zväčša v súlade s duchom svojej doby a s postupom vývoja vojenskej stratégie a taktiky.

Zo stredoveku sa zachovali o mestskom opevnení iba kusé správy, informačného materiálu pribúda až v novoveku. Od 70-tych rokov 16. storočia sa zachoval rad mapových zobrazení Košíc, ktoré nám viac či menej presne zobrazujú stav alebo navrhujú úpravy, či prestavby fortifikácie. Kópie väčšiny z nich sa nachádzajú v zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach. Spomenúť z nich môžeme zobrazenia z r. 1671 (Východoslovenské múzeum, signatúra S - 3945), a jedno z najpodrobnejších - kópiu zamerania z r. 1781 (Východoslovenské múzeum, signatúra S - 4078). Rokom 1617 je datovaná známa veduta od Egídia van der Rye a Georga Houfnagela zobrazujúca Košice od východu (Východoslovenské múzeum, signatúra K - 10 764). Veľmi cenný opis stavu mestského opevnenia z r. 1604 sa zachoval v správe, ktorú vyhotovila kráľovská komisia (Suchý, 1974, s. 58 - 70). Slovný popis opevnenia, jeho stavebná a chronologická etapizácia sú obsiahnuté v mestských kronikách z r. 1732, 1834, 1867.

Prínosom k poznaniu fortifikácie boli pamiatkové výskumy hlavnej a parkanovej hradby realizované N. Urbanovou (1983) na Hradobnej ulici, výskum Katovej bašty, ktorej autorom je A. Fiala (1975), výskum objektov využívajúcich hradobné múry na Hrnčiarskej ulici (Haberlandová - Ševčíková, 1994) a rad ďalších výskumov H. Haberlandovej zameraných na objekty pristavané k hradbám.

Údaje v archívoch a tieto údaje boli potom východiskom pre ďalších bádateľov, z ktorých musíme spomenúť K. Markušovú (1987), J. Duchoňa (1989) a J. Krcha (1992). Datovaním výstavby opevnenia, jeho najstaršej fázy sa podrobnejšie zaoberal R. Halaga (1992, s. 200 - 202).

Veľké množstvo informácií o vývoji opevnenia vôbec a predovšetkým o jeho konkrétnych častiach priniesli archeologické výskumy realizované v Košiciach v rokoch 1996 - 1998. Tieto výskumy sa realizovali v súvislosti s rekonštrukciami inžinierskych sietí a povrchu celého radu ulíc v Košiciach. Týkali sa ulice Hlavnej, Alžbetinej, Mlynskej, Kováčskej a Dominikánskeho námestia. A práve v týchto miestach boli v spolupráci M. Uličného z AÚ SAV PhDr. D. Gašaja z VSM, ak. arch. J. Duchoňa a PhDr. M. Ďurišovej z Pamiatkového ústavu realizované pomerne rozsiahle plošné záchranné archeologické výskumy. Preskúmané boli mestské brány - Dolná, Hnilná (neskôr nazývaná Forgáčska a ako prestavaná Jozefská), Mlynská, časť Maľovanej brány, fragment opevnenia pri Hornej bráne, opevnenie na Dominikánskom námestí a kavalier na Kováčskej ulici.

Všetky uvedené výskumy mali možnosť sledovať predovšetkým stredoveké opevnenie, keďže mladšia - bastiónová fáza sa nachádzala väčšinou mimo plochy zasiahnutej stavebnými prácami. Predmetom sporu historikov, resp. všetkých zainteresovaných ľudí zaoberajúcich sa fortifikáciou Košíc býva datovanie jej vzniku. Problémom je to aj preto, lebo sa nezachovala hodnoverná písomná správa, ktorá by jednoznačne datovala jej výstavbu. Najstaršia cechová listina na Slovensku - cechu kožušníkov z r. 1307, ktorá spomína mestské opevnenie je považovaná niektorými odborníkmi za falzifikát. Ďalšia písomná a veľmi konkrétna správa hovorí, že v r. 1290 Košice boli obkolesené hradbami. Táto zmienka z levočskej kroniky

nie je úplne hodnoverná (Halaga, 1992, s. 200). Analýzu písomných zmienok o Košiciach v súvislosti s ich postavením a so zmienkami o nich urobil košický historik R. Halaga (1992, s. 201) a následne veľmi konkrétne datoval výstavbu najstaršieho okruhu mestského opevnenia do rokov 1260 až 1290 a privilégiu na vybudovanie hradieb spája s menom Ladislava IV.

Datovanie postavenia najstaršej fázyestskej fortifikácie sme mali možnosť si overiť predovšetkým výskumom Dolnej brány v Košiciach. Zachytili sme tu situáciu, že nadzemné murivo veže brány sa viaže na najstaršiu kultúrnu vrstvu, ktorú máme datovanú keramikou do druhej polovice 13. storočia. Spresniť toto datovanie môže len následná podrobná analýza keramiky z tejto vrstvy. Rovnaký pôdorys a temer i rozmery Dolnej a Hnilnej veže brány a ich previazanosť s hradbou evokujú možnosť, že k ich výstavbe dochádza plánovite a paralelne, na rozdiel od Mlynskej brány. Na základe porovnania s historickými zameraniami fortifikácie zisťujeme, že najstaršie opevnenie bolo zrejme vybudované s tromi bránami Hornou, Dolnou a Hnilnou. Spájala ich hradba s ochodzou nesenou arkádou, ktorej piliere sme zachytili výskumom jednak Dolnej a jednak Hnilnej brány. Na hradbe boli vybudované flankovacie dovnútra otvorené veže. Už pri výstavbe najstaršej veže Dolnej brány sa rátalo s výstavbou kanála pre odvod Črmeľského potoka pretekajúceho mestom a tento problém - prevedenie potoka cez hradby musel byť riešený i pri Hornej bráne. Táto skutočnosť sa dá odčítať z novovekých zameraní. Prístupová cesta k Dolnej bráne bola, ako sme to zachytili 34 - 46 m pred čelom veže dláždená.

O tom, že výstavba ďalšieho fortifikačného okruhu - parkanovej hradby sa diala až neskôr a nie v jednej chronologickej fáze s výstavbou hlavnej hradby vypovedajú nálezové situácie z výskumu Dolnej brány, kde novovybudovaná ďalšia časť brány - predbránie je postavená do štrkovitého násypu, ktorým bol v parkane zvýšený terén o cca 100 cm a v ktorej sa nachádzala keramika datovaná do 14. storočia. Znovu pozorujeme veľké paralely medzi stavebným typom, ale aj rozmermi predbránia Dolnej a Hnilnej brány. Evokujú skutočnosť, že obe boli postavené plánovite a v rovnakej chronologickej fáze. Zachytené prechody na parkan potvrdzujú situáciu známu z opisu hradieb z r. 1604, aj všeobecné poznatky o fortifikácii. Súčasťou parkanovej hradby budovanej cca 10 m pred hlavnou hradbou boli aj flankovacie veže, ktorých je však na parkanovej hradbe oproti situácii na hlavnej hradbe veľmi málo - na novovekých plánoch sú zobrazené maximálne tri. Jedna z nich bola čiastočne preskúmaná na dnešnom Dominikánskom námestí. Táto bašta bola pravouhlo nasadená na parkanovú hradbu a mladšie zásahy ju značne deštruovali. Paralelne s budovaním parkanu sa okolo opevnenia hĺbi priekopa. Jej šírka je veľmi jasne vymedzená murovanou kontreskarpou. Šírka priekopy pri Dolnej bráne bola 25 m. Priekopy boli pri každej z brán prekonávané prostredníctvom mostov. Most sme mali možnosť zachytiť a preskúmať len na Dolnej bráne. Točnice, veľmi netypicky - kamenársky spracované vsadené do čela predbránia súvisia s padacím poľom. Najstarší drevený most mal tri polia, z ktorých minimálne jedno sa dvíhalo a jeho mostovka smerom do extravilánu mesta klesala. Priekopu zásoboval vodou Črmeľský potok, ktorý bol vyvedený aj popod predbránie.

Rekonštrukcia hlavnej a parkanovej hradby spoločne s parkánom bola v Košiciach realizovaná na Hradbovej ulici v 80-tych rokoch na základe výskumu N. Urbanovej. Je tu však rozdiel oproti nami zistenému stavebnému typu najstaršej hradby s ochodzou na arkáde. Na Hradbovej ulici bola ochodza umiestnená v prevažnej časti v plnej stene hradby. Možno to súvisí s odlišným charakterom najstaršej hradby na západnej polosfére mestskej fortifikácie, ktorá je na všetkých novovekých zameraniach zobrazená bez flankovacích veží. Ak. arch. J. Duchoň sa domnieva, že hradba bez flankovacích veží je svedec-

tvom prestavby a tejto domnienke by zodpovedal aj iný typ hradby - s ochodzou umiestnenou v prevažnej časti v šírke plnej steny hradby, bez arkády.

V Košiciach sa nad terénom z prvej a druhej stavebnej fázy fortifikácie ako solitér nezachovalo okrem spomínanej prezentácie na Hradbovej ulici nič. Napriek tomu najstaršia hradba stojí a tvorí súčasť - zväčša jednu z nosných stien (i keď značne perforovaných) objektov stavaných v týchto častiach mesta už pred rokom 1781 (zameranie z r. 1781).

Novým obranným prvkom fortifikácií, ktoré sa objavujú od 15. storočia sú barbakany. Stavané pred bránami predstavujú účinné posilnenie obrany vstupu. V Košiciach máme zatiaľ doložené tri barbakany - pred Dolnou, Mlynskou a Hnilnou bránou. Ako sa však zdá, svojim chronologickým postavením sa líšia. Kým barbakany pred Dolnou a Mlynskou bránou boli postavené ešte pred výstavbou ďalšieho - mladšieho okruhu hradieb, ktoré ich pohltili a v pôvodnej podobe znefunkčnili, barbakan na Hnilnej bráne s týmto okruhom priamo súvisí. Barbakan na Mlynskej ulici je známy len fragmentárne, keďže jeho prevažná časť sa nachádza pod novšou zástavbou (Gašaj, 1997), avšak barbakan na Dolnej bráne bol podrobne preskúmaný. Podkovovitý barbakan bol pristavaný ku zrejme sekundárne zdvihnutej murovanej kontreskarpe priekopy a pred jeho čelom bola vybudovaná ďalšia priekopa, ktorá bola prepojená s existujúcou priekopou kanálom prechádzajúcim v priamej línii barbakanom. Výška prahu kanála v kontreskarpe jasne vyznačuje aj maximálnu možnú (ale zrejme nie bežnú) úroveň hladiny vody v priekope - 1,8 m. S vybudovaním barbakanu zrejme súvisí aj prestavba dreveného mosta.

Kým o chronologickom postavení spomínaných troch barbakanov v podstate nemáme pochybnosti, inak je tomu s barbakanom, ktorý i keď v zčasti zmenenej podobe stojí doteraz a známy je pod menom Katova bašta. Z r. 1781 pochádza pohľad do interiéru Katovej bašty, ktorej autorom je známy pevnostný inžinier Lodovico Marini (Východoslovenské múzeum, signatúra K-10515, S -3937). Archeologický výskum Katovej bašty pod vedením PhDr. D. Gašaja (1997) nebol zrealizovaný v pôvodne plánovanom rozsahu a takisto nie je úplne vyhodnotený a tak problém chronologického zaradenia a primárnej stavebnej podoby tejto stavby ostáva otvorený.

Datovanie výstavby ďalšieho okruhu hradieb sa spája s menom uhorského panovníka Mateja Korvína (Literatúra). Ďalšia kamenná hradba budovaná cca 12 m pred kontreskarpou priekopy bola zachytená archeologickým výskumom na Dolnej, Hnilnej i Mlynskej bráne a tiež pri Hornej bráne. Avšak túto hradbu poznáme aj z reliktovej zachovaných nad terénom do dnešných čias. Súčasťou hradby boli i polkruhové bašty - rondely a polygonálny barbakan vybudovaný pred Hnilnou bránou. Jeden z rondelov bol obnovený v 80-tych rokoch a nachádza sa na Čajkovského ulici. Kým zo strany bývalého intravilánu mesta sú k nemu pristavané objekty, z opačnej strany je prezentovaný ako solitér. Relikty hradobného múru zachované nad terénom sa nachádzajú výhradne vo východnej polsfére opevnenia. I keď nikde už nie je zachovaná pôvodná koruna hradby, na dvoch fragmentoch sú v pomerne dobrom stave viditeľné i kľúčové strieňe. Oba tieto fragmenty sa nachádzajú vo dvoroch objektov, ktoré nie sú bežne prístupné verejnosti - na dvore škôlky a gymnázia, kde plnia funkciu medziparcelačného múra. Podobnú funkciu plnia i ďalšie zachované fragmenty tohto okruhu opevnenia, do ktorých sú sekundárne poprerázané bránky na prístup do neskôr vytvorených parciel (dvorov, záhrad).

Rozvinutý pohľad na tento okruh opevnenia na východnej strane mesta od Hornej po Dolnú bránu aj s návrhom na vybudovanie nových banketov podáva už spomínaný plán Lodovica Mariniho z r. 1781.

Tento okruh opevnenia nemal podobu murovanej hradby po celom mestskom obvode. Minimálne na

západnej strane Dolnej brány absentoval - archeologickým výskumom bol zachytený val s drevenou konštrukciou. Dĺžka takto budovaného úseku nebola zistená, v každom prípade tento okruh hradby pri najbližšej západnej bráne - Hnilnej bol už tvorený kamenným hradobným múrom. Súčasťou tohto hradobného okruhu bola i ďalšia priekopa - vonkajšia. Jej murovaná kontreskarpa bola zachytená pri Hornej a Mlynskej bráne.

Po výstavbe tohto okruhu hradby dochádza na Dolnej bráne k obnoveniu funkčnosti pôvodného barbakanu obostavaním jeho čela cca 4 m hrubým murivom majúcom podobu rondelu, ktorého komory so strielnami pre ručné palné zbrane boli prístupné prierazmi urobenými do muriva staršej stavby barbakanu. I pri výstavbe tejto fázy barbakanu dochádza k akceptácii pôvodnej priamej línie vývodu kanálu z mesta a to i napriek tomu, že brána do barbakanu sa buduje klasicky - na boku barbakanu.

Polovica 16. storočia je obdobím, kedy sa začína ďalšia prestavba opevnenia a to v duchu vtedajších progresívnych fortifikačných myšlienkových prúdov - začína sa bastiónová prestavba. Výstavba bastiónov sa realizuje najprv v severnej a západnej časti mesta - výstavbou Mlynskeho, Tehloveho, Zubatého, Moskvického a neskôr Betlenovho bastiónu. Bastión stojaci pred Mlynskou bránou - Železný a pred Katovou baštou sú o čosi mladšie. I keď archeologickým výskumom ich zachytené nemáme, výnimku tvorí situácia pri Dolnej bráne, kde bola zachytená časť stavby, ktorú pokladáme za bastión. Celkovo bolo v Košiciach postavených osem bastiónov a z nich sa nad úroveň terénu zachovali v rôznom rozsahu tri. Je to Mlynský bastión, relikty z Tehloveho a Tupého bastiónu. Na Mlynskom bastióne sa v 80-tych rokoch realizovala rozsiahla obnova, ktorej cieľom malo byť užívanie tohto priestoru Pamiatkovým ústavom. Žiaľ, tesne pred dokončením tento objekt podľahol požiaru a v súčasnosti už bez strechy, len so zachovanými zbytkami krovu slúži bezdomovcom. Iný osud má Tupý bastión, ktorý patrí do areálu polikliniky a po pamiatkovej obnove tvorí súčasť jej oddychovej zóny. Tehlový bastión nebol obnovený, bežne nie je prístupný, keďže sa nachádza na dvore obytného objektu a pomaly chátra.

Mestská fortifikácia bola dopĺňaná o ďalšie progresívne prvky obrany. Je potrebné spomenúť predovšetkým citadelu s piatimi bastiónmi vybudovanú pred Dolnou bránou v rokoch 1671 - 1677 pevnostným inžinierom Georgiom Lukasom de Sichom s piatimi bastiónmi. Príkaz na strhnutie citadely vydal Karol IV. v r. 1713 (Markušová, 1987, s. 26).

V súvislosti s ďalšou potrebou opevňovania mesta boli vybudované aj ďalšie fortifikačné objekty - glacis s krytou cestou, raveliny a kavalieri v meste, ale aj na už stojacom Bethlenovom bastióne.

V súvislosti s bastiónovou prestavbou opevnenia dochádza i k zatvoreniu niektorých mestských brán. Komisia realizujúca inventúru mestských hradieb v r. 1604 v opise spomína otvorené len dve brány - Hornú a Dolnú, ostatné boli zavreté - zamurované.

O nevhodnosti takéhoto opatrenia z hľadiska obchodného života mesta svedčí to, že akonáhle to bolo možné, mešťania sa obrátili so žiadosťou na panovníka o otvorenie ďalších mestských brán. Umožnené im to bolo až v r. 1783, resp. 1784, kedy Jozef II. súhlasí so znovuo tvorením Forgáčskej (stredovekej Hnilnej) brány (Markušová, 1987, s. 27). Brána je otvorená, jej stredoveká časť je strhnutá a je vybudovaná nová brána v empírovom duchu. O niečo neskôr sa otvára aj ďalšia brána na mieste, kde nikdy predtým nebola - na vyústení Poštovej ulice cez hradby.

Tento akt symbolizuje začiatok toho, čo sa však začalo diať o čosi skôr - likvidáciu hradobného systému prejavujúcu sa sprvu nenápadne - prístavbami obytných objektov najchudobnejšieho obyvateľstva k vnútornej hradbe a prejavujúcu sa naplno v 19. storočí, kedy boli košické hradby búrané a na ich mieste stavané nové ulice s domami.

LITERATÚRA:

- Duchoň, J.:** Prehľad vývojom opevnenia mesta Košíc. Košice, 1989. Nepublikované.
- Flala, A.:** Katova bašta mestského opevnenia v Košiciach. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava 1975. Nepublikované.
- Gašaj, D.:** Zisťovací výskum Katovej ašty v Košiciach v roku 1997. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1997. Nitra. V tlači.
- Gašaj, D.:** Predstihový záchranný výskum na Mlynskej ulici v Košiciach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1997. Nitra. V tlači.
- Haberlandová, H. - Ševčíková, Z.:** Košice, Hrnčiarska ulica, II. etapa. Podrobný stavebno-historický a architektonický prieskum. Bratislava, 1994, nepublikované.
- Halaga, R.:** Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice, 1992.
- Krcho, J.:** „Standing watch in Kassa“. City walls and watchtowers and their phases of construction. In: Periodica polytechnica, ser. Architecture, 36, Budapest 1992, s. 189 - 213.
- Markušová, K.:** Vznik a vývoj opevnenia mesta Košíc. Stavebno - historický prieskum. Diplomová práca. Košice, 1987. Nepublikované.
- Suchý, M.:** Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. In: Nové Obzory 16. Prešov 1974, s. 39 - 84.
- Urbanová, N.:** Košice, hradobný múr. Pamiatkový prieskum. Prešov, 1983. Nepublikované.

PhDr. Marcela Ďurišová
Pamiatkový ústav, r. s. Košice
č.tel.: 095/6227190

BARIDKONTAKT 2000

**PREZENTÁCIA VYBRANÝCH LOKALÍT FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU
V MPR BRATISLAVA - MESTSKÉ BRÁNY**

Ing. arch. Beáta BRTKOVÁ - KOTPP - FA STU Bratislava

PREZENTÁCIA VYBRANÝCH LOKALÍT FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU V MPR BRATISLAVA MESTSKÉ BRÁNY

Ing. arch. Beáta BIRTKOVÁ - Katedra ochrany a tvorby v pamiatkovom prostredí FA STU Bratislava

VÝZNAM HRADOBNÉHO SYSTÉMU

Jedným z hlavných mestotvorných znakov stredovekých miest bolo mestské opevnenie. V Uhorsku povoľoval vybudovať fortifikačný systém mesta iba panovník. Predovšetkým sa mali opevňovať kráľovské mestá, pretože reprezentovali opevnené body kráľovskej moci v krajine. Tým sa opevnenie stalo jedným z diferencujúcich faktorov, pomocou ktorého bolo možné rozlíšiť kráľovské mestá od zemepanských. Bola to tiež výsada, ktorá komunitu mešťanov stavala na úroveň šľachtických sídiel. Mestské opevnenie teda okrem primárnej úžitkovej funkcie, akou bola obrana, bolo zároveň aj formálnym výrazom a znakom mestských slobôd.

Vznik Bratislavského mestského hradobného systému, ktorý sa dodnes fragmentálne zachoval na viacerých miestach historického jadra mesta, bol pôvodne datovaný do posledného desaťročia 13. a do začiatku 14. storočia. Avšak archeologické a stavebnohistorické výskumy v posledných rokoch prehodnocujú doterajšie názory na vývoj mestského opevnenia. Nový pohľad na rané fázy formovania mestského opevnenia priniesli výsledky výskumu PhDr. P. Baxu a PhDr. V. Ferusa. Autori usudzujú, že už v druhej polovici 13. storočia existovalo severné opevnenie mesta, ktoré bolo prepojené s opevnením Bratislavského hradu, čím obidve časti vytvárali jeden celok urbanistický, obranný i hospodársky. Okrem Michalskej brány bola súčasťou tohto opevnenia aj Vavrinceká (Laurinská) brána.

Západný úsek mestského opevnenia Bratislavy (jediný väčší úsek v súčasnosti zachovaný), bol vybudovaný neskôr - na konci 13. a začiatkom 14. storočia. Južný úsek je možné datovať do prvej polovice 14. storočia.

Súčasne s výstavbou jednotlivých fortifikačných úsekov boli budované na hlavných komunikačných ťahoch aj mestské brány, na severe Michalská, na východe Laurinská, na západe Vydrická a na juhu menšia brána pre rybárov Rybárska. V priebehu 15., 16. a 17. storočia sa s rozvojom nových typov zbraní zdokonaľuje celý fortifikačný systém a s ním aj jeho najslabšie články - mestské brány. Pôvodné hranolové veže s prejazdom boli vybavené drevenými vrátami a padacou mrežou, ktorá sa spúšťala pred vonkajším portálom brány. Pôvodne dreveným neskôr murovaným mostom, ponad vodnú priekopu, ktorá obopínala hradobný systém, bolo mesto spojené s periferiou (predmestiami). Zvyšovanie obranyschopnosti brán sa riešilo formou predbrání, bolverkov a barbakanov. Vďaka zachovanej urbanistickej situácii sú lokality brán pôdorysne identifikovateľné v historickom jadre mesta dodnes.

VÝZNAM BRÁNY - AKO SIGNIFIKANTNÉHO PRVKU V HRADOBNOM SYSTÉME

- brána bola súčasťou obranného celku, ktorý chránil mestskú komunitu pred vonkajším nepriateľom
- brána bola prechodom zo spravidla organizovaného mestského prostredia do rastlej neorganizovanej periferie
- brána bola vstupom do mesta

- brána bola vyjadrením funkčnej duality : vítala pocestných a zároveň odrážala nepriateľov
- brána bola hranicou medzi vnútorným mestom a okolitým prostredím
- brána sa stáva symbolom mesta, je dôkazom jeho spoločenského významu a ekonomickej moci, aj preto sa motív brány objavuje v mnohých mestských znakoch

MIERA ZACHOVANIA A SÚČASNÝ STAV POZNANIA FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU

V 18. storočí bolo mesto už stiesnené hradbami a na nariadenie Márie Terézie sa uskutočnila v roku 1775 veľká regulácia mesta podľa projektu F. A. Hillebrandta. Hradby na východnej a južnej strane boli zbúrané, vodné priekopy zasypané a ich priestor rozparcelovaný na stavebné pozemky. Po následnom urbanistickom raste mesta v 18., 19. a začiatkom 20. storočia zostali z mestského opevnenia Bratislavy iba torzá hradobného múru zakomponované v nových architektúrach (napr. v zadnej fasáde ČSOB na Nedbalovej ulici alebo na dvorovej fasáde budovy Národného úradu práce na Župnom námestí), či zachované fragmenty stredovekých murív opevnenia v suterénoch objektov, ktoré sa nachádzajú v priamom kontakte s hradobným múrom. Najucelenejšie zachovaný a obnovený je západný úsek, ktorý sa nachádza v priestore dnešnej Staromestskej ulice. Jediný úsek, kde sa priekopa, ako dôležitý prvok pasívnej ochrany zachovala až do súčasnosti, je okolie Michalskej brány. V šesťdesiatych rokoch bola časť priekopy od Prašnej bašty po Michalskú bránu upravená pre potreby letnej čítárne a reštauračného posedenia s možnosťou konania výstav. Dnes je sprístupnená aj časť za Národným úradom práce.

Zo štyroch mestských brán, Laurinskej, Rybárskej, Vydrickej a Michalskej sa nám v takmer pôvodnej podobe, z polovice 18. storočia, zachovala iba Michalská brána. Z troch ďalších sa nad terénom zachoval len fragment časti pravého boku veže Vydrickej brány a jeho spojenie s parkanovým múrom. Informácie o type brán, predbrání a ich barbakanov v jednotlivých stavebných fázach je možné čerpať najmä z archívnych a iných historických materiálov. Žiaľ, dokumentácia o jednotlivých troch bránach pred ich zbúraním sa nezachovala. Zo zachovaných historických vedút a romantických vyobrazení si je možné architektonickú podobu len ťažko predstaviť. Archeologickým výskumom môžeme získať najhodnovernejšie informácie o exaktnej polohe a rozsahu pôdorysu jednotlivých mestských brán pred ich asanáciou. Avšak novou zástavbou v minulosti, kolektorizáciou Starého mesta a s tým spojeným budovaním podzemných inžinierskych sietí, sa mnohé archeologické nálezy zdeštruovali. Najrozsiahlejšie pozostatky pod terénom sa našli v 70-tych a 80-tych rokoch v priestore bývalej Vydrickej brány, a to tehlové oblúky mosta zo začiatku 17. storočia so zvyškom rondelu a podzemné murivá vysunutej časti brány. Pri záchrannom archeologickom výskume na Laurinskej ulici koncom roku 1998, ktorý bol iniciovaný pri novom dláždení pešej zóny v tejto lokalite, sa odkryla časť pôdorysu brány, kde boli exaktne nájdené tri oblúky barokového tehlového mosta, ktorý viedol cez hradobnú priekopu a zvyšky vstupnej brány barbakanu. Relatívne najmenej hmatateľných historických artefaktov máme o existencii Rybárskej brány. Pri razení kolektorovej trasy v 90-tych rokoch sa našli zvyšky stredovekého premostenia vodnej priekopy.

KONCEPCIA PREZENTÁCIE FORTIFIKAČNÉHO SYSTÉMU

Pamiatková koncepcia Starého mesta je založená na prezentácii jeho podoby z konca 18. a z 19. storočia, teda obdobia, kedy hradobný systém už neplnil svoj pôvodný účel. Kultúrna verejnosť Bratislavy

však verila, že i napriek tomu sa nájde adekvátny spôsob prezentácie zachovaných fragmentov signifikantných častí fortifikačného systému, akými boli mestské brány, a následnej interpretácie ich funkcií, kultúrneho významu a emotívnych väzieb.

Prvým pokusom nájsť vhodné riešenie v lokalite Vydrickej brány, bola v roku 1984 tematická úloha zadaná Mestskou správou pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, na riešenie tohto veľkoplošnými asanáciami poznačeného okraja historického jadra. Výsledky tohto invenčného, rôznorodého „brain stormingu“ v etape rozvinutého socializmu, boli zatlačené do úzadia vtedy dôležitejšími úlohami.

Problém mestských brán sa vrátil o čosi neskôr, pri koncepcii dláždenia mestských priestorov v MPR. Po zmene spoločenských pomerov v roku 1989 a po niekoľkých rokoch odbornej prípravy ale i koncepcných a kompetenčných sporov už aj Bratislava môže povedať, že po vzore ostatných menších slovenských miest, pristúpila k realizácii svojej pešej zóny v historickom jadre. Teraz sa naskytla reálna šanca vhodnou formou prezentovať absentujúce tri brány mestského opevnenia. Prvé sklamanie nastalo pri ukončení 1. etapy realizácie pešej zóny, keď pri vyústení Sedlárskej ulice pred budovu SND nebola Rybárska brána žiadnym spôsobom prezentovaná. Zostala iba v názve nárožia.

V roku 1995 bola vypísaná verejná anonymná súťaž na riešenie pamätníka obetiam holocaustu v priestore Dobšinského námestia. Súčasťou záväzných súťažných podmienok bolo i vhodné zakomponovanie a prezentovanie archeologických nálezov Vydrickej brány do riešenia námestia s pamätníkom. Víťazný a dnes realizovaný návrh, ako aj súťažná porota, tieto predpísané podmienky ignorovali. Keďže ani žiadny kompetentný orgán mesta, alebo mestskej časti, resp. štátnej správy, a je ich neúrekom, za prezentáciu a interpretáciu Vydrickej brány dostatočne nezabojoval, historický priestor našej najvýznamnejšej brány, ktorou vstupovali do Bratislavy panovníci a ich korunovačný sprievod, vyzerá dnes tak, ako by tam nikdy žiadna mestská brána a jej archeologické fragmenty nachádzajúce sa pod nič nehovoriacou novopoloženou dlažbou, nikdy ani neboli.

Dláždenie pešej zóny sa rýchlym predvolebným tempom koncom roku 1998 približovalo k vtedy doposiaľ archeologicky nepreskúmanej mestskej bráne - Laurinskej. Staromestské noviny z novembra 1998 avizujú : „...myšlienku príťažlivého prezentovania významných nálezov v novej úprave ulice. Most cez priekopu, vstupná brána do barbakanu i samotná Laurinská brána budú v pôdoryse a priestore ulice vyjadrené prostredníctvom náznaku, symbolu a výrazovej skratky s použitím jednoduchých tvarov a klasických materiálov (kameň, drevo kov). Priestorové prvky zaniknutého opevnenia okrem citácií v podobe fragmentov múrov a padacej mreže bude evokovať svetlo, situované do dlažby i do priestoru. Architektonicko-výtvarné vyjadrenie bude dopĺňať príťažlivá informácia situovaná priamo v danej lokalite.“

A AKÁ JE POVOLEBNÁ REALITA DNES ?

Prezentácia celej Laurinskej brány s barbakanom a mostom cez priekopu, bola zredukovaná do dvoch schematických pásov s poloblúkmi, ktorých presnú pôdorysnú stopu určili šírkové parametre chodníka a nie poloha exaktného nálezu. Náznak zaniknutého kultúrneho javu samotnej veže vstupnej brány bol riešený formou hmotnej mreže z leštenej nerezovej ocele, doplnenej vloženým mestským znakom, ktorá je zavesená na tenkých oceľových lankách. Formálne rovnakým svietidlám, ktoré sú umiestnené v dlažbe je priradená dvojaká symbolika - raz nasvetľujú hroty padacej mreže a potom dva rady takých istých bodových svietidiel symbolizujú „... padací most, ktorý na tomto mieste kedysi stál.“

(cit. Staromestské noviny, november 1998). Symboly veže (nerezová mreža) a padacieho mosta (pásy svietidiel) sú bez chýbajúcej textovej a grafickej informácie pre bežného chodca pomerne ťažko čitateľné.

A čo dodať na záver ?

Za súčasného stavu vydláždených priestorov v Bratislavskej MPR, kde nebola prijatá koncepcia prezentácie jednotlivých zaniknutých brán v dlažbe, je ešte stále možnosť ako tieto identické body opevnenia prezentovať. Na sprítomnenie zaniknutej časti pamiatkovej štruktúry, v našom prípade brány, je možné použiť popri hmotných (architektonických) výrazových prostriedkoch aj výrazové prostriedky nehmotného charakteru ako svetlo, laser, hudba... Avšak ich použitie by malo byť determinované prioritným vzťahom k zaniknutej bráne, teda pokiaľ sa jedná o prezentáciu identického javu, mali by mať zvolené výrazové prostriedky spoločného menovateľa.

Literatúra:

Ševčíková, Z.: Mestské opevnenie Bratislavy, Bratislava 1974.

Ferus, V., Baxa, P.: K stavebnému vývoju a podobe mestského opevnenia Bratislavy v 14. a 15. storočí, Pamiatky a príroda Bratislavy 7, s. 149 -161.

Ševčíková, Z., Baxa, P.: Nové nálezy v okolí Vavrincekej brány, Pamiatky a príroda Bratislavy, 1975 - 1976.

Baxa, P., Ferus, V.: Vývoj mestského opevnenia Bratislavy v druhej polovici 13.storočia, príspevok odznel na medzinárodnom seminári „Mestské fortifikačné systémy „ v Košiciach, v novembri 1999.

Baxa, P., Ferus, V.: Katalóg expozície „Bratislava mešťana Wocha 1242 - 1291“, Pallas, 1991.

Lichner, J.: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení za čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku, Vlastivedný časopis, roč. XIII, 1964, č.1.

Ševčíková, Z., a kol.: Pamiatková obnova záhrady U Červeného raka, Bratislava, Príroda, 1981.

Súpis pamiatok na Slovensku, Obzor Bratislava 1967, zv. I, s. 148 - 154.

Mencl, V., Menclová, D.: Stavebný vývin Bratislavy, Stavebný vývin a pamiatky, Bratislava 1961.

Ševčíková, Z., Obuchová, V.: Michalská veža, Príroda, 1983.

Snopko, L., Ferus, V.: Relikt stredovekej brány /Vydrickej brány/ vo vzťahu k súčasnému mestu, Archeologické pamiatky a súčasnosť III, katalóg, 1984.

Gregorová, J., Lalková, J., a kol.: Metódy a princípy tvorby v pamiatkovom prostredí. Rukopis. VŠ skriptá, FA STU, 1999.

Tahy, A., Horanský, P.: Dlažby ulíc a námestí v prostredí historického jadra Bratislavy, analýza a metodické usmernenie, MÚOP, 1997.

Autorka ďakuje za ústne informácie Mgr. P. Horanskému, PhDr. B. Lesákovi, ing.arch. E. Králikovi a ing.arch. M. Bogárovi.

BARBKONTAKT 2000

FORTIFIKAČNÉ SYSTÉMY AKO ARCHITEKTIZOVANÉ RUINY

Ing. arch. Jana GREGOROVÁ, PhD. - FA STU, KEEVT Bratislava

FORTIFIKAČNÉ SYSTÉMY AKO ARCHITEKTONIZOVANÉ RUINY

Ing. arch. Jana GREGOROVÁ, PhD - Katedra ochrany a tvorby v pamiatkovom prostredí FA STU Bratislava

Fortifikačné systémy, vybudované za účelom ochrany sídel /či už hradných, mestských, prípadne iných/ boli jedným z limitujúcich faktorov, zabezpečujúcich kontinuálne pretrvávanie osídlenia na vyty-povanom mieste. Stratou svojej pôvodnej obrannej funkcie sa ich fyzická údržba stáva pre pôvodné sídlo neefektívnou a pokiaľ jednotlivé objekty fortifikačného systému neboli adaptované na nové, adekvátne využitie, časom chátrali , prípadne boli lokálne rozoberané ako miestny stavebný materiál. V extrémnych prípadoch prichádzalo až ku ich urbanistickej likvidácii v dôsledku nového využívania hradobného, či prihradobného priestoru, čo sa na prelome storočí prejavilo pri viacerých veľkomestách ako vytyčovanie okružnejestskej komunikácie - ringu /Viedeň, Nový Jičín.../Tieto skutočnosti zapríčinili, že sa nám dodnes nezachoval prakticky ani jeden typ fortifikačného systému v autentickom stave.

Zmena názoru na význam fortifikačných systémov , ako špecifických typologických druhov pamiatok síce zabránila ich ďalšej fyzickej likvidácii, ale zďaleka nevyriešila ich problém obnovy. Dôvodov, prečo je tomu tak, je viacero. Medzi hlavné je možné zahrnúť - veľký rozsah fortifikácií / fortifikácie sú chápané ako urbanistické celky/, stále sa meniacia filozofia obnovy pamiatok, so silne pretrvávajúcou lokálnou pôsobnosťou, zapríčinenou aj absenciou komplexných pamiatkových výskumov, náročnosť údržby neobnovených aj obnovených častí fortifikačných systémov, ktoré v súčasnosti plnia prevažne iba funkciu pamiatkového exponátu a komerčné využitie fortifikačného systému, ktoré často býva neadekvátne.

Vysoká miera deštrukcie týchto dlhodobo nefunkčných urbanistických systémov zapríčinila, že sa dnes nachádzajú vo väčšej /menšej /miere rozpadu. Ich torzovitost' nemusí byť charakterizovaná iba ako fyzický rozpad originálu - muriva objektu, ale aj ako strata rôznej miery častí fortifikačného celku. Strata podstatnej časti fortifikačného systému zapríčiňuje, že jednotlivé torzá v nanovo zastavaných územiach pôsobia ako samostatné objekty /Modra, Trenčín.../

Problém prezentácie urbanistických väzieb v rámci fortifikačných systémov býva ťažko riešiteľný v mestských štruktúrach, v ktorých kontinuálne zahusťovanie zástavby malo často za následok deštrukciu spomínaných urbanistických znakov fortifikácie. Menšie problémy vznikajú v prípadoch, kedy neprichádza k sekundárnemu zastavaniu prihradobného a hradobného priestoru a nemení sa výrazne dimenzia a smerovanie nových mestských komunikácií /Levoča, Bardejov/ Za špecifický problém v tejto súvislosti môžeme považovať fortifikácie, ktoré netvorili líniový ucelený uzavretý útvar, ale reagovali lokálne na terénnu konfiguráciu. Strata častí takéhoto fortifikačného systému v dynamickom prírodnom prostredí hrozí stratou čitateľnosti celku /Banská Štiavnica/

Vzhľadom na skutočnosť, že fortifikačné systémy sú chápané ako urbanistické systémy, je nutné pri začiatku obnovy mať dostatočne vyskúmané ich širšie súvislosti, lebo celá metóda obnovy vlaste bude závisieť od filozofie prezentácie celku v súvislostiach. Je možné voliť buď synteticko-rekonštrukčnú metódu /prevládajú metódy konzervačné a rekonštrukčné/ Bardejov, Levoča. Pecs, alebo analyticko-modernistickú /prevládajú konzervačné a analytické metódy, s použitím výraznejšieho odlíšenia dopĺňaných častí až po aplikáciu novotvaru / Bratislava, Trnava, Schwäbisch Hall, Šoproň.

Vzhľadom na stanovenú metódu celku sa už oveľa ľahšie pristupuje k lokálnemu rozhodovaniu pri voľbe metódy zachovaných častí systému. Rozhodnutie, či sa čiastočne narušená časť obnoví rekonštrukčnou metódou, či sa zakonzervuje v konsolidovanom nálezovom stave, alebo sa bude prezentovať ako architektonizovaná ruina, je už záležitosť zodpovedného pracovníka pamiatkovej starostlivosti a zodpovedného projektanta. Metodické rozhodnutie sa môže totiž aktualizovať aj vo vzťahu ku potenciálnemu funkčnému využitiu.

Z uvedeného vyplýva, že ***správna prezentácia architektonizovanej ruiny je zabezpečená iba v prípade, že zvolený prezentačný systém je jednotný v rámci urbanistického celku.***

Miera architektonizácie ruín je v tejto súvislosti chápaná ako hľadanie takých výrazových architektonických prostriedkov dopĺňajúcich ruinu, ktoré pomôžu sčítateľný fortifikačný systém ako celok, s ohľadom na prezentovanú kultúrnu vrstvu /vrstvy/ a význam ruiny v súčasnom prostredí, v ktorom sa nachádza. Spôsob architektonizácie tiež vyjadruje náš dnešný názor na estetizáciu a konsolidáciu ruínálneho systému, plnaceho dnes najmä úlohu muzeálneho exponátu.

Pri voľbe spôsobu architektonizácie ruín sa nedá vyhnúť určitej miere subjektivismu, ktorá nutne vyjadruje estetické cítenie osobnosti, realizujúcej obnovu, ako aj momentálne platný názor na preferenciu obnovy. Je preto logické, že väčšina pracovníkov pamiatkovej starostlivosti uprednostňuje najmä hodnotu autenticity pamiatky a veľmi nerada pripúšťa akýkoľvek iný ako konzervačno - konsolidačný prístup k obnove pamiatok a k ruínalnym pamiatkam zvlášť. Prax však ukázala, že v mnohých prípadoch to neboli iba technologické dôvody, ktoré viedli k posunu názoru, že iba zakonzervovanie ruiny je to najsprávnejšie riešenie.

Okrem technických dôvodov pri dotváraní ruínalnej architektúry je najdôležitejšie uvedomiť si význam obnovovanej časti voči pôvodnému celku, ako aj možnosť priestorového vnímania ruiny. Miera narušenia pôvodných tektonických objektov tieto často nedovolí vnímať ani v náznakových súvislostiach.

Dodnes pri prezentácii zaniknutých častí nie je ujasnený názor, akú filozofiu dotvárania zaniknutých častí ruín je možné voľiť. Časť zástancov razí tendenciu, že najdôležitejšia je *silueta ruiny a zachovanie fyzického originálu*. Iná skupina má názor, že ak dokážeme exaktne definovať pôvodný význam jednotlivých častí ruínálne zachovaného súboru, je možné na základe hierarchie pôvodných významov týchto častí postaviť aj mieru architektonizácie - najvýznamnejší objekt - najvýraznejšia architektonizácia. Pri týchto dvoch extrémnych názoroch je opäť možné hľadať kompromis už vo filozofii metódy obnovy celku.

Zhrnutím uvedených skutočností môžeme za faktory, vplývajúce na proces architektonizácie ruín považovať nasledovné determinaty:

- typ prostredia /umelé, prírodné/
- stratigrafia zachovanej ruiny /pod trénom, nad terénom/
- možnosť priestorového vnímania ruiny /diaľkové, lokálne/
- miera zachovania ruiny
- miera poznania pôvodného významu ruiny a jej častí
- stavebno-technický stav ruiny
- nová funkcia /obránnú funkciu už pri tomto typologickom druhu nie je možné vrátiť/

Ak pri všetkých determinantoch vezmeme do úvahy, **že hlavnou požiadavkou pri obnove ruinálnej architektúry je zachovanie fyzického originálu**, je možné názor na význam jednotlivých determinantov interpretovať nasledovne.

Typ prostredia, v ktorom sa môže ruina nachádzať je charakterizovaný v zásade z dvoch hľadísk - buď sa ruina nachádza v prírodnom /kultúrnom krajinnom obraze, alebo umelom, vo vzťahu k ruine primárne alebo sekundárne zastavanom./ Celý princíp vnímania exponátu je založený na princípe figúra - pozadie.

V prírodnom prostredí ruina - ako zvyšok architektúry - vždy pôsobí dominantne. Je už vecou zvolenej metódy obnovy, či danú ruinu chceme prezentovať vo väčšom alebo menšom kontraste k okoliu. Pri zámernom prispôbení sa ruiny prostrediu je využívaný konzervačno-konsolidačný prístup obnovy ruiny, so zámerným akceptovaním nepravidelnej koruny muriva, prípadne až s jej zazelenením /Pustý hrad/ Pri zámernom odlíšení ruiny od okolia je možné uprednostniť tektonické zarovnávanie murív, čím ruina viac prezentuje torzo architektúry / Devín,.../

V umelom prostredí / prevažný prípad výskytu mestských fortifikačných systémov/ je problém opačný. V tektonickom prostredí vzniká kontrast práve zámerným zachovaním nepravidelnosti ruinálne zachovaného muriva. V týchto prípadoch je vhodnejšie aplikovať zeleň lokálne, ako vertikálny ťahavý prvok na murive. Výraznejšie využitie zelene je vhodné v miestach bývalej priekopy.

Možnosť priestorového vnímania ruinálneho súboru a stratigrafia zachovanej ruiny voči súčasnej nivelete terénu sú dôležitými predpokladmi pre voľbu metódy obnovy celku, v zmysle zámerného prezentovania kultúrnych vrstiev v určitom systéme. Iba možnosť vnímania celku v súvislostiach dáva opodstatnenie pre systém zvolenej obnovy. Ak nie je zabezpečená dostatočná vizuálna konfrontácia častí v celku /čo pri zastavaných mestských štruktúrach býva často/, je potrebné navrhnuť aspoň turistické trasy v bezprostrednom dotyku s hradbami, aby aspoň lokálne boli spomínané súvislosti vnímané. Na miestach, umožňujúcich aspoň čiastkovú vizuálnu konfrontáciu, prípadne na identických miestach fortifikačného systému - brány, nárožia - je vhodné umiestniť informačné systémy pre doplnenie predstavy o prezentovanom jave. Umožnenie diaľkových pohľadov na celok vplýva aj na mieru architektonizácie zaniknutých častí. Kvôli čitateľnosti pôvodného významu jednotlivých objektov sa hľadajú adekvátne výrazové prostriedky pre naznačenie vertikality veží, horizontality hradobných múrov, vystupovania bášť, vysadenia ochodzí, prípadne rytmu strielní...Dá sa hovoriť o určitom sčítateľnení siluety ruiny tak, aby jasnejšie vypovedala o pôvodnom význame jej zaniknutých častí.

Na spôsob obnovy vplýva aj skutočnosť, či sa väčšia časť objektu zachovala nad alebo pod terénom. Ak je požiadavka na prezentovanie častí fortifikačného systému pod terénom, je nutné zvážiť, či konštrukcie, sprevádzajúce prezentáciu spomínaného javu nebudú dominantnejšie ako samotný exponát /Košice/.

Miera poznania pôvodného významu ruiny a jej častí, súvislaca aj s mierou zachovania ruiny.

Ak pri prezentácii ruiny nie je možné získať dostatočné informácie o jej zaniknutých častiach, neprístupuje sa k výraznejšiemu dotváraniu ruín / preferencia konzervačno-konsolidačných metód obnovy/

. V prípade pokusu o dotvorenie nepoznaných častí metóda obnovy už v svojej podstate dovolí poten-
cionálnu desinterpretáciu prezentovaného javu. Takéto počínanie môžeme aj dnes smelo nazvať roman-
tizmom, až purizmom. Spomínaná téza platí v tejto súvislosti aj naopak - v prípade, že vieme exaktne
zistiť dostatok informácií o význame a slohovej úprave objektu, a je už stanovená realizovaná metóda
obnovy celku, nie je vhodné meniť metódu obnovy časti na základe momentálnej preferencie metódy
obnovy - /Bratislava - prezentácia východného úseku hradobného systému na Staromestskej ulici v kontexte
prezentácie prvotného urbanizmu mesta , Banská Štiavnica - prezentácia exteriéru Starého zámku v kontexte
fortifikačného systému mesta./

Na úrovni architektonických objektov, či častí fortifikačného súboru to znamená potrebu vyhýbať sa
súvislému zarovnávaniu hradobných múrov, aby nevyvolávali dojem ukončenia /a tým desinterpretácie
, či ide o stredoveký alebo novoveký hradobný systém - Devín, stredný hrad/ konkrétnemu tvarosloviu
pri dotváraní chýbajúcich častí /vhodné sú abstraktné zásahy plošného charakteru - Bratislava/. Najväčší
problém v tejto súvislosti predstavujú veže, ako identické vertikály obranných veží, vstupných brán,
barbakánov... uplatňujúce sa v rámci siluety. Dotváranie týchto objektov si vyžaduje zvlášť pozornosť.
Treba sa vyhýbať dostavaniu chýbajúcich častí bez odlišenia materiálu /aspoň minimálnemu/ , prekryva-
niu nižších, zdeštruovaných veží slohovými ukončeniami/ Nový Jičín/, zastrešovaniu veží, ktoré boli pôvodne
ukončené cimburím ...a naopak /Trenčín/

Stavebno- technický stav ruiny je najpragmatickejším dôvodom, ovplyvňujúcim obnovu ruinálne-
ho objektu. Ovplyvňuje metódu obnovy tak v polohe prezentačnej ,ako aj technickej. Miera deštrukcie
dlhodobo neudržiavaných objektov býva taká vysoká, že ruina postráda výraz torza architektonického
objektu a hrozí jej úplné zrútenie. Dôsledkom tohto stavu je nemožnosť stabilizácie vertikálnych stien v
nálezovom stave bez ich doplnenia. Ak je nutné ohrozené časti bez dostatočného poznania dopĺňať vo
väčšom rozsahu, hrozí ich desinterpretácia. Pri takýchto zásahoch sa preto nutne musí voliť *taký prístup,*
ktorý na jednej strane originál stabilizuje, ale na druhej strane je kedykoľvek odstrániteľný a čiastočne
odlišiteľný od originálu.

Pri narušených ruinách býva problém s riešením povrchov a korún murív. Povrchy sú rekonštruo-
vateľné v prípade, že sa našlo pôvodné líce múru a aspoň hypoteticky je rekonštruovateľná pôvodná
hrúbka muriva a význam objektu, ktorého časť dané murivo tvorilo. /Trier, Trnava.../ Ak je miera deštruk-
cie muriva taká vysoká, že z ruín nie je možné vydedukovať ani pôvodnú hrúbku muriva, pristupuje sa
iba ku konsolidácii muriva so zakonzervovaním v stave deštruovanej ruiny. Takáto „hľba materiálu“ síce
zachováva autenticitu nález, ale bez innterpretácie pôvodného stavu nebolo možné pristúpiť ku význa-
movej prezentácii pamiatky./Varna/

*Na spôsob úpravy koruny murív výrazne vplyva aj materiál, z ktorého bol pôvodne objekt zhoto-
vený.* V zásade by malo platiť, že ak má koruna chrániť originálne murivo pred ďalším rozkladom, mala
by byť z odolnejšieho /alebo aspoň rovnako odolného/ materiálu, ako pôvodný originál /problém tehly
na bratislavských kamenných hradbách, absencia betónovej dosky na trnavských tehlových hradbách/.

Z dôvodov údržby sa neobnovujú ani omietky na fortifikačných systémoch, ktoré bývali často
omietnuté. V tejto súvislosti si opäť treba uvedomiť potrebu prezentácie kultúrnej vrstvy v rámci celku.

Ak totiž omietneme iba niektoré z objektov fortifikačného systému, ktorý bol pôvodne celý omietaný a je dodnes v objeme zachovaný, vzniká desinterpretácia fortifikačného systému ako celku /Kremnica - barbakán/

Miera a typ funkčného využitia sú v prípade ruinálneho objektu výrazne limitované stavebno-technickým stavom objektu, prezentačnou metódou celku a mierou zachovania objektu, čo v prípade ruinálneho objektu tvorí časť pôvodného disponibilného objemu. Typ nového funkčného využitia objektov typu veže neposkytuje dostatočné priestory na intenzívnejšie funkčné využitie. Vzhľadom na ich pôvodný význam a polohu v meste sú vhodné na využitie typu informačné centrum, múzeum, galéria, kaviareň, espresso, pri ktorých samostatný objekt je možné chápať ako exponát. Aj pri novom funkčnom využití je možné architektonické riešenie interiéru podriaďovať požiadavke, aby bol charakter fortifikačného objektu zachovaný /barbakán v Kremnici/ Za nevhodné zásahy do charakteru objektu je možné považovať tie, ktoré pôvodný charakter objektu ignorujú, prípadne fyzicky likvidujú /náročná bašta pri múzeu SNP v Banskej Bystrici./

Z uvedeného vyplýva, že problém architektonizácie ruín, ako sprievodného javu komplexnej obnovy fortifikačných systémov je špecifikum, ktoré je od začiatku potrebné riešiť interdisciplinárne, za aktívnej účasti architekta tak v polohe koordinátora, ako aj projektanta. Spôsob adekvátnej architektonizácie ruín je pri kultúrnom chápaní procesu obnovy fenomén, ktorý je nutným dôsledkom pre zabezpečenie uceleného vnímania ruiny ako muzeálneho exponátu. Dobrá realizácia je potom na ošoh nielen pamiatke, ale aj celej kultúrnej spoločnosti, ktorá si jej obnovu priaľa a aj ju zrealizovala.

POUŽITÁ LITERATÚRA

kolektív autorov	Sinn und Unsinn archäologischer Restaurierungen und Rekonstruktionen
súbor prednášok z kolokvia v Traunsteine 1990, poriadané spoločnosťou
krajinných archeológov v SRN
kolektív autorov	Rekonstruktion in der Denkmalpflege
zborník nemeckého národného komitétu pre pamiatkovú starostlivosť, Bonn 1998
Kallmeyer L.	Alt und neu im Dialog.
Kunst und Kirche, 1/1992
kolektív autorov	Hrady a tvrze
zborník príspevkov z celoštátneho seminára v Ústí nad Orlicí, poriadaný
v roku 1997. Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti, Okresným úradom Ústí
nad Orlicí a Okresným múzeom Vysoké Mýto

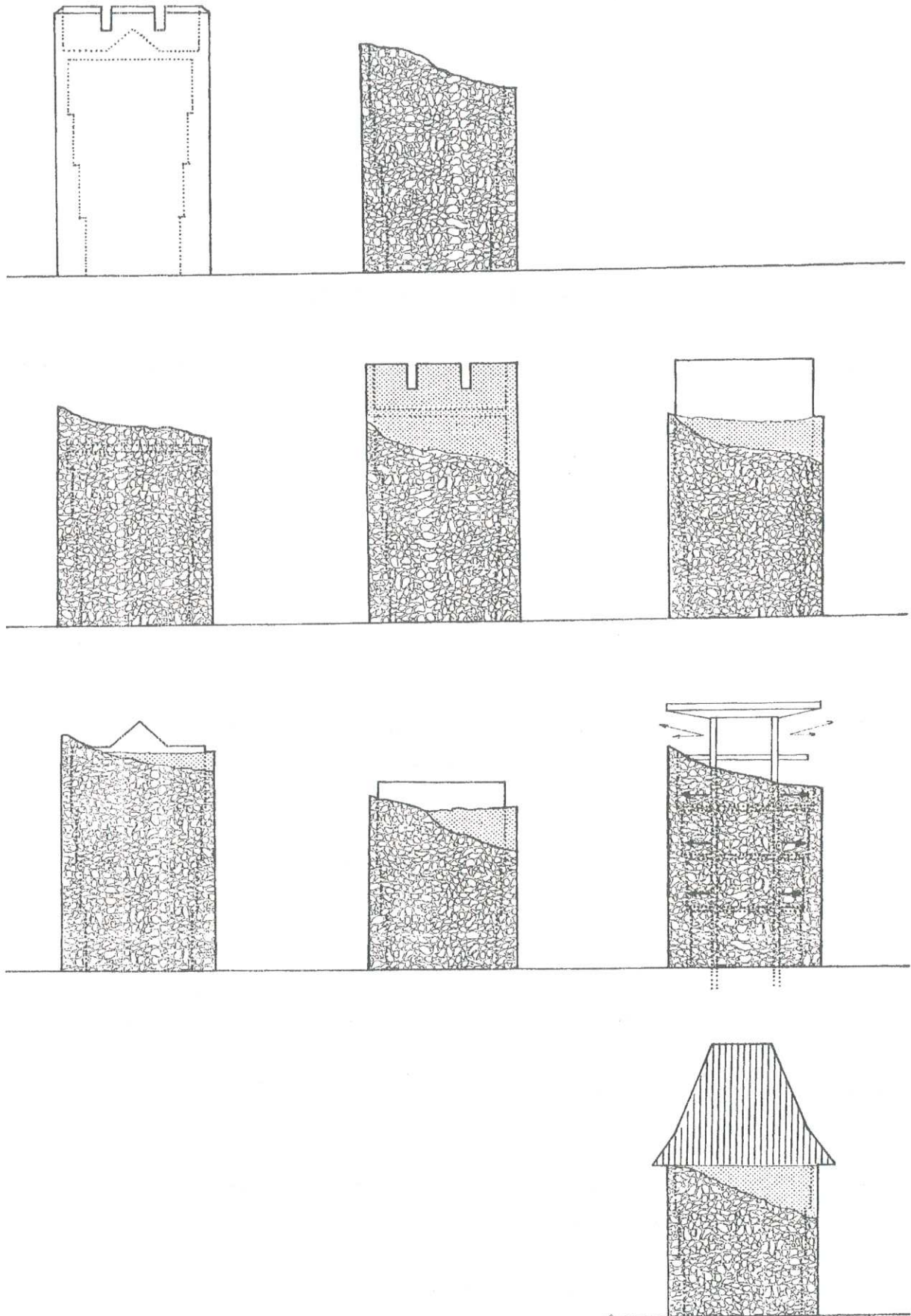
- Ševčíková Z. Mestské opevnenie Bratislavy, 1974
- Fiala A. Prezentácia ruinálnej architektúry
Rukopis prednášok pripravovaných vysokoškolských skrípt Prezentácia architektonického dedičstva, Gregorová, Lalková Bratislava 1996
- Gregorová J. Problematika architektonizácie ruín Rukopis prednášok pripravovaných vysokoškolských skrípt Prezentácia architektonického dedičstva, Gregorová, Lalková Bratislava 1996
- Gregorová J. Prezentácia architektonického dedičstva Príspevok na seminári Metodológia obnovy architektonického dedičstva, poriadaný 4.-5. Mája 2000 v Banskej Štiavnici Katedrou ochrana a tvorby v pamiatkovom prostredí FA STU Bratislava, PÚ Bratislava, ICOMOS a Ministerstvom kultúry SR
- Gregorová J.,
Staník I.+ kolektív Návrh konceptu pamiatkovej obnovy a revitalizácie hradobného systému MPR Trnava, Bratislava 1996

GRAFICKÁ PRÍLOHA

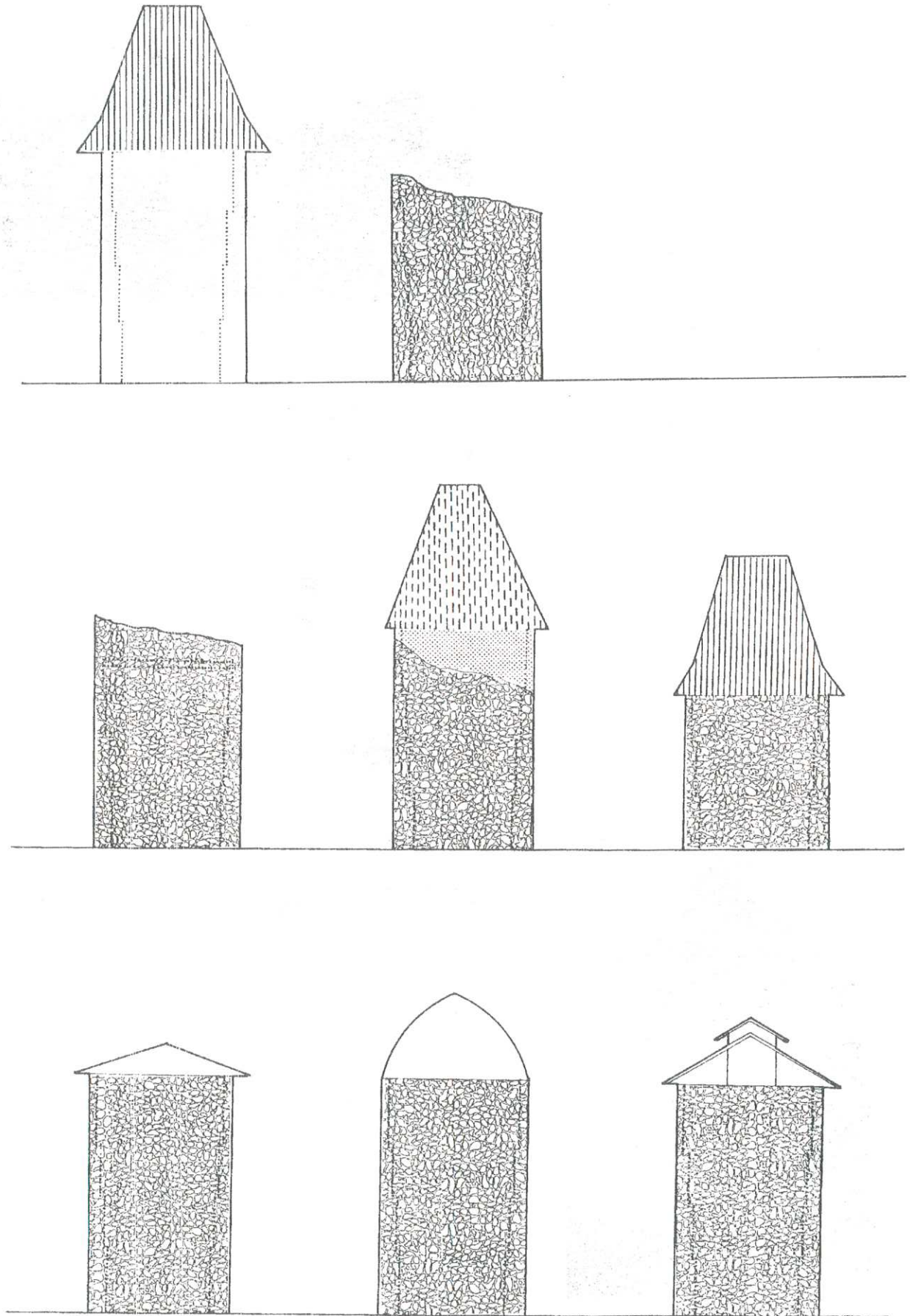
/Použité ukážky sú z pripravovaných vysokoškolských skrípt - Prezentácia architektonického dedičstva, Gregorová, Lalková, Bratislava 1996/

- Obr. č.1.** Spôsoby architektonizácie ruiny veže, ukončenej cimburím, v súvislosti s nutnosťou vytvorenia interiéru v ruine, vo vzťahu k prezentácii zaniknutej kultúrnej vrstvy
- Obr. č. 2.** Spôsoby ukončenia ruiny veže, ukončenej pôvodne tradičným zastrešením s nutnosťou vytvorenia interiéru vo vzťahu k prezentácii zaniknutej kultúrnej vrstvy.
- Obr. č. 3.** Ukážky ukončenia solitérnych veží fortifikačného systému v Litomyšli a vo Zvolene
- Obr. č. 4.** Náznaková rekonštrukcia zaniknutých identických častí brán a fortní s cieľom prezentovať fortifikačný systém ako urbanistický celok - Schwäbisch Hall - SRN
- Obr. č. 5.** Ukážka z analyticko- modernistickej metódy obnovy fortifikačného systému vo Schwäbisch Hall
- Obr. č. 6.** Desinterpretácia a možná interpretácia a prezentácia ukončenia vstupných objektov trenčianskeho hradu
- Obr. č. 7.** Synteticko-rekonštrukčná a analyticko-modernistická obnova schodiskovej veže na hrade Koldinghus v Dánsku.

Obr. č. 1.

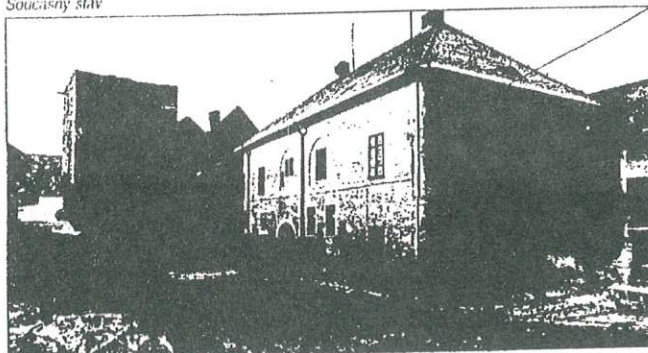

Obr. č. 2.

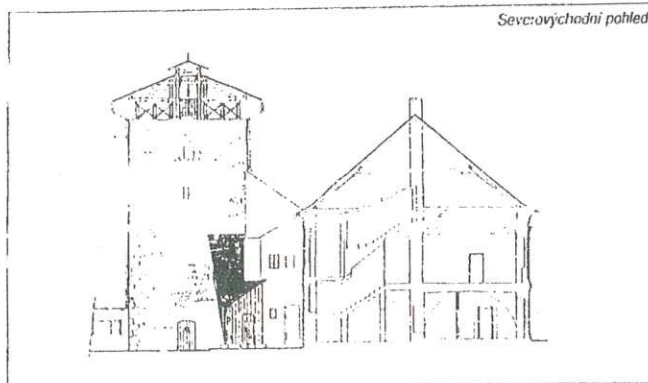
Obr. č. 3.

Současný stav

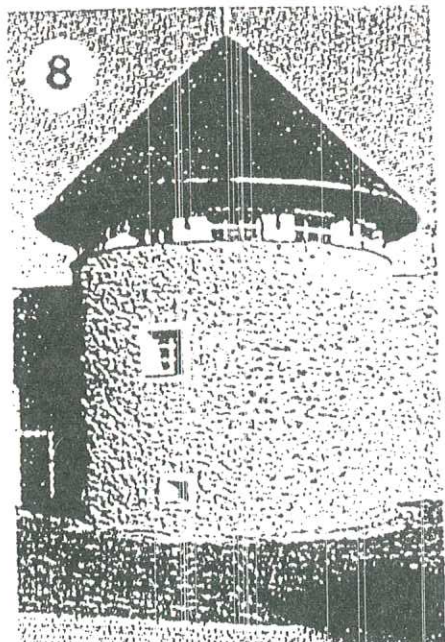

Novotvar zastrešenia Červenej veže ako pozostatku stredovekého opevnenia v Litomyšli. Aj napriek tradičnému pochopeniu konštrukcie a materiálu neprichádza k desinterpretácii pôvodnej situácie, nakoľko tvar a tektonika nového zastrešenia sú chápané ako novotvar / M.Hudec, E. Antošová/

Severovýchodní pohled

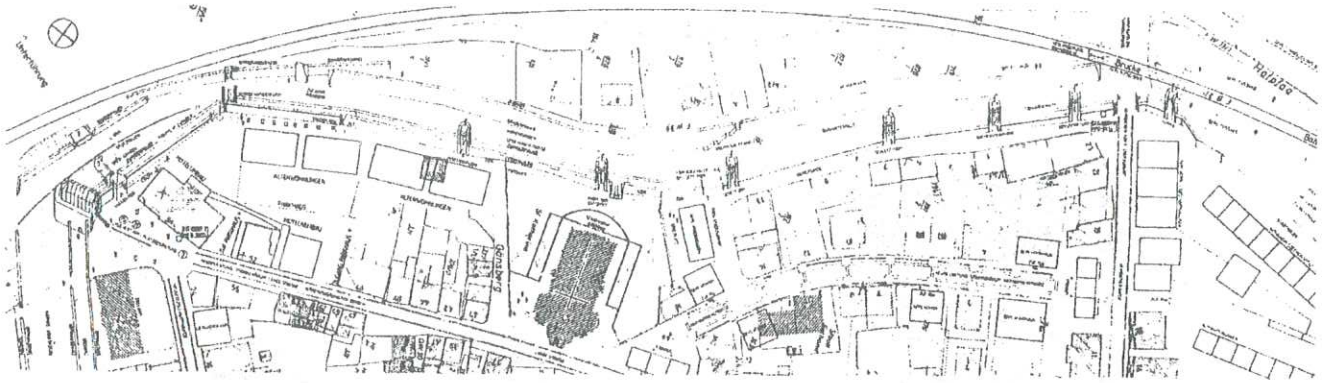

Jihovýchodní pohled

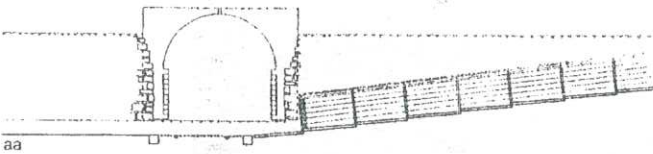

Kuželové zastrešenie veže fortifikačného systému vo Zvolene, desinterpretujúce výpovednú schopnosť originálu.

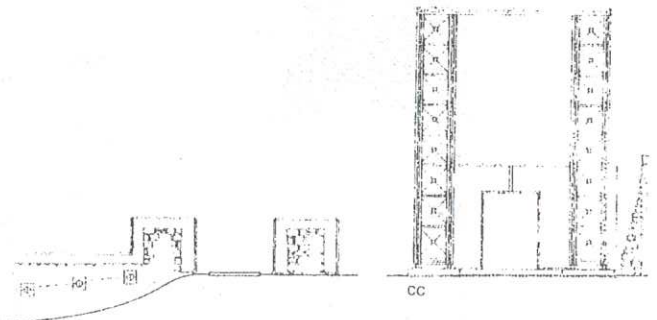
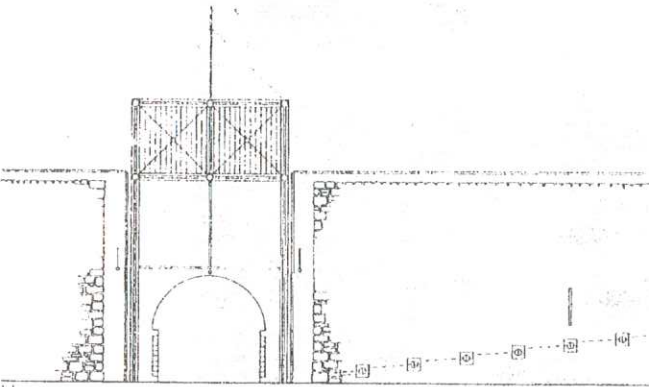
Obr. č. 4.

Hirschgraben
Lageplan Maßstab 1:2500

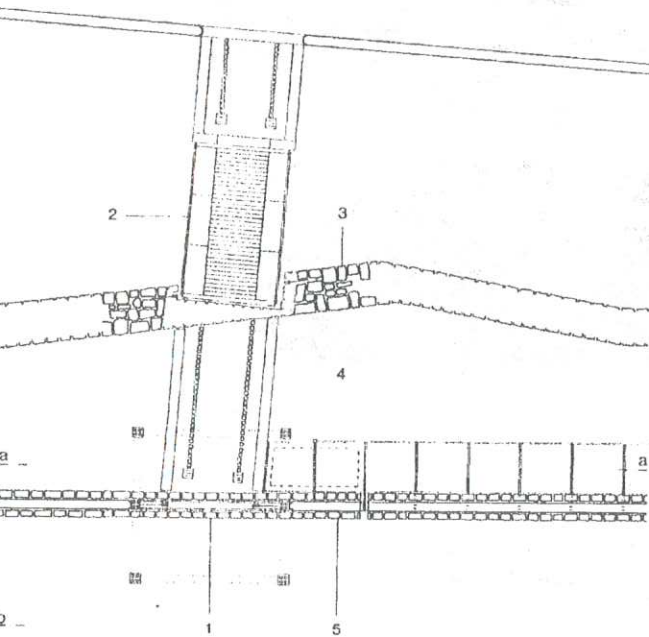

Hirschgraben
Site plan scale 1:2500

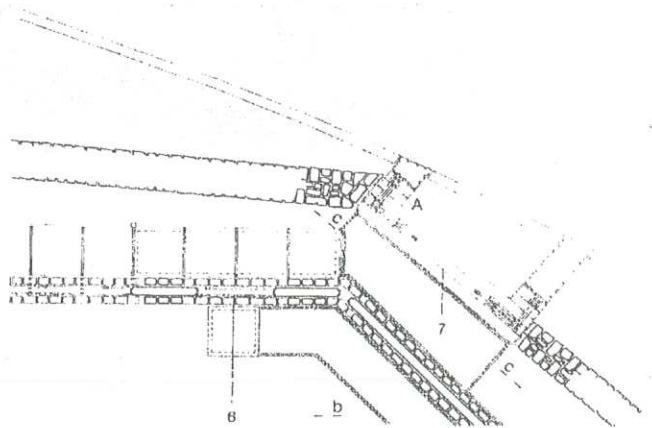
Teilstück Hirschgraben
Grundriß - Ansicht Maßstab 1:200

- 1 Lullentor
- 2 Fußgängersteg
- 3 Zwingermauer
- 4 Hirschgraben
- 5 Stadtmauer: Beton 30 cm,
beidseitig Natursteinmauerwerk 25 cm
- 6 Rinderbachturm
- 7 Schneewasserturm

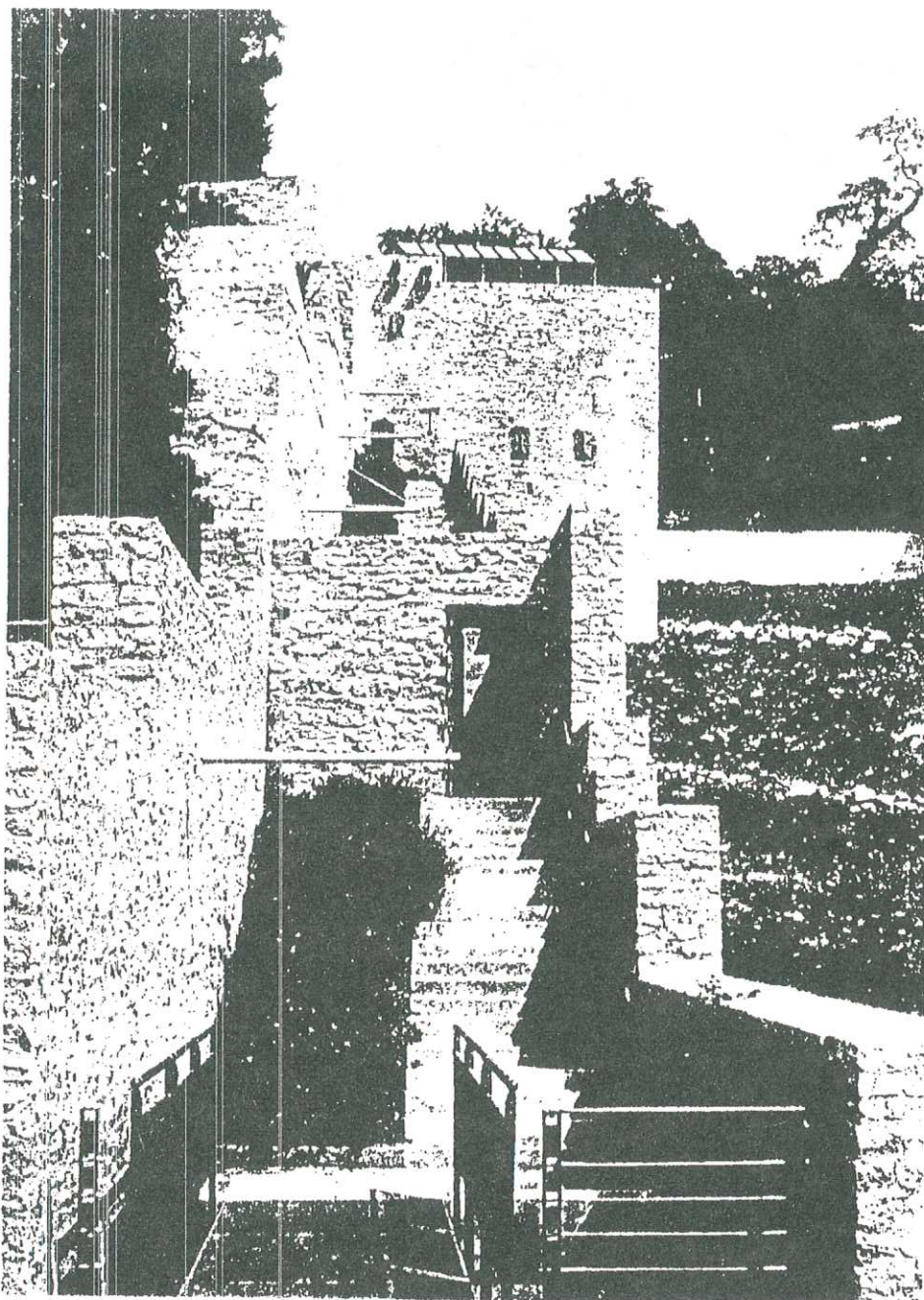

Part of Hirschgraben
Ground plan • elevation scale 1:200

- 1 'Lullen' Gate
- 2 footbridge
- 3 bailey
- 4 Hirschgraben rampart
- 5 town walls: 30 cm concrete,
25 cm natural stone masonry on both sides
- 6 'Rinderbach' Tower
- 7 'Schneewasser' Tower

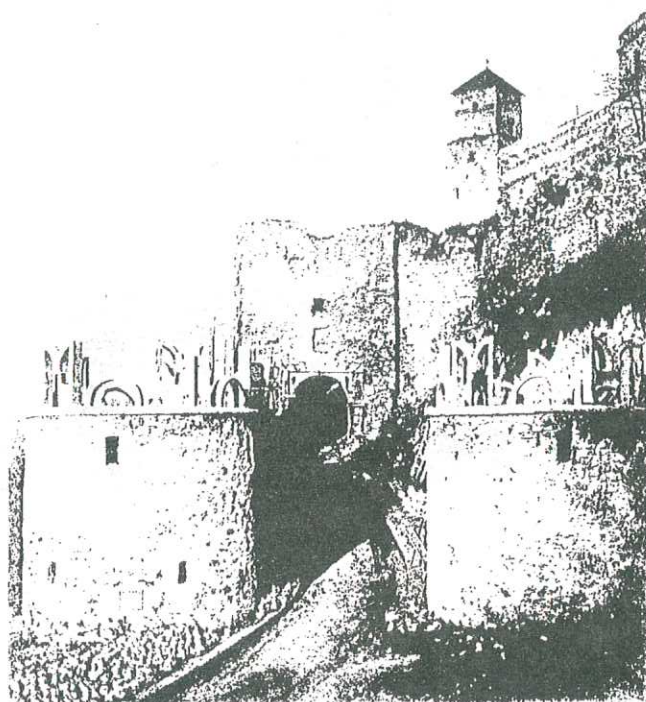

Obr. č. 5.

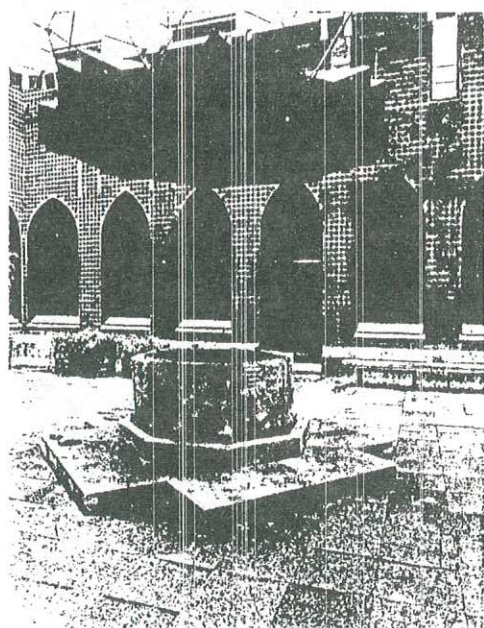

Indiferentné riešenie novotvaru schodiska a zábradlí v priestore zwingra hradobného systému vo Schwäbisch Hall, z dôvodu prekonania výškového rozdielu hĺbky bývalej hradobnej priekopy, ktorej dno slúži pre vytýčenie vozovky pre automobilovú dopravu. V zmysle celkového architektonického zámeru je úprava koruny hradobného múru výrazne architektonizovaná zarovnaním v kombinácii so zubovaním.

Obr. č. 6.

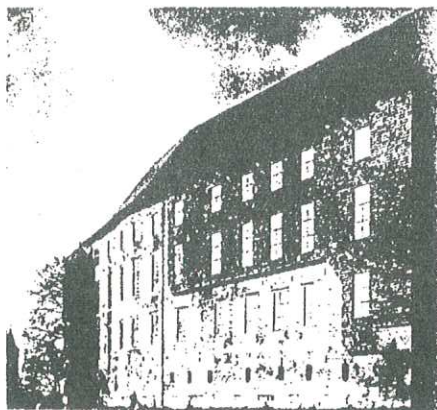
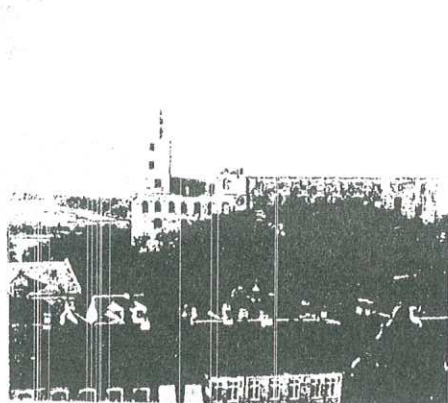

Architektonizácia koruny múry v vstupných objektoch na trenčiansky hrad (bez historického opodstatnenia) použité štylizované lastovičích chvostov - dnes nahradená adekvátnym zastrešením /

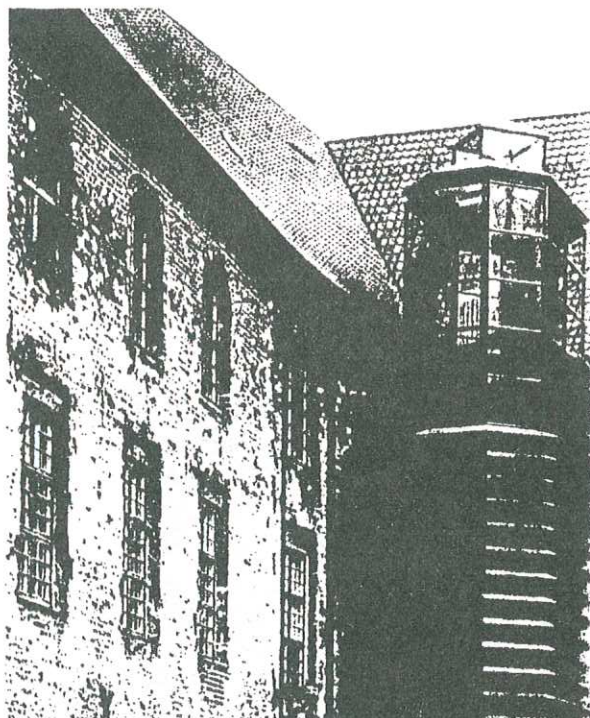
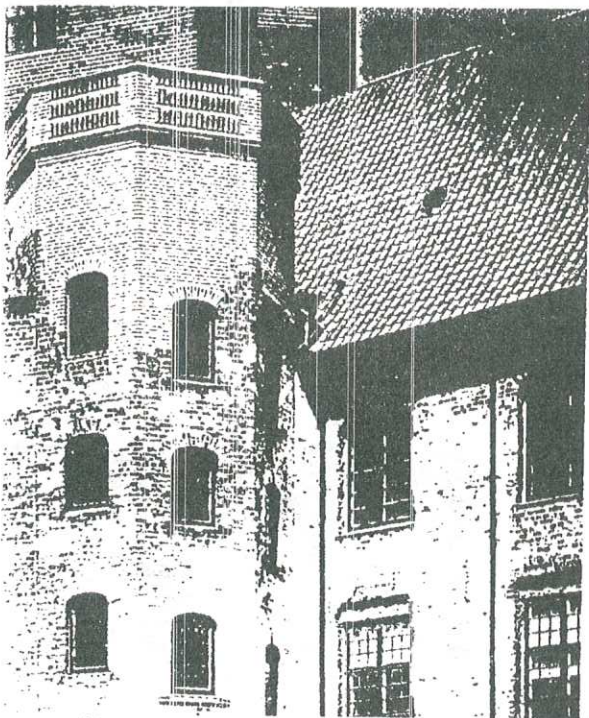

Náznaková rekonštrukcia obnoveného kláštora pri hoteli Hilton v Budapešti. Nevhodnosť použitého materiálu /kov/ uberá na kvalite celkovej realizácie, aj keď z hľadiska naznačenia pôvodných tvarových a tektonických vlastností vyjadruje pôvodné priestorovo-objemové charakteristiky zničeného ambitu pomerne dôsledne. Realizácia postráda umelecký aj trojrozmerný architektonický charakter. Pôsobí ako ošarpaná kulisa.

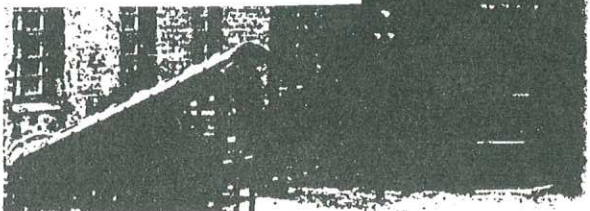
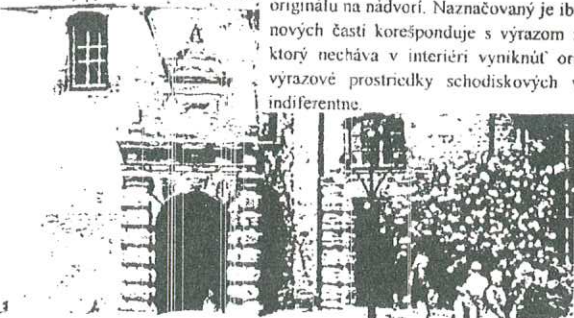
Obr. č. 7.

Náznaková rekonštrukcia exteriéru kráľovského zámku Koldinghus v Dánsku. Doplňenie chýbajúcich častí dôsledne akceptuje pôvodný tvar aj tektoniku zaniknutých častí celého objemu obnovovaného zámku. Novým výrazovým prostriedkom je iba materiál. /I. a J. Exner 1972/

Náznaková rekonštrukcia schodiskovej veže, analogicky zhotovená podľa zachovaného originálu na nádvorí. Naznačovaný je iba tvar a celková proporcia veže. Materiál a tektonika nových častí korešponduje s výrazom zaveseného kovovo-sklenného obvodového plášťa, ktorý necháva v interiéri vyniknúť originálu ruiny. V tomto duchu sú použité aj nové výrazové prostriedky schodiskových veží /sklo, kov/, ktorých výraz pôsobí pomerne indiferentne.

BARDKONTAKT 2000

STREDOVEKÉ MESTSKÉ OPEVNENIA V SABINOVE A PREŠOVE

Mgr. Marián ULIČNÝ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov

STREDOVEKÉ MESTSKÉ OPEVNENIA V SABINOVE A PREŠOVE

Mgr. ULIČNÝ - PÚ Bratislava, regionálne stredisko Prešov

Charakteristickým rysom stredovekých miest sú ich opevnenia. Ich vznik je mnohokrát indikátorom premeny výsadnej obce v skutočné mesto. Na území Šarišskej župy v období po tatárskom vpáde boli založené tri výsadné obce - Veľký Šariš, Prešov a Sabinov. Začiatkom 14. storočia k nim pribudol Bardejov, ktorý zdá sa najrýchlejšie akceleroval a v roku 1352 začína budovať svoje opevnenie. Z trojice toryských miest sa v plnoprávne mesto ako prvý vyšvihol Prešov, ktorý v roku 1374 získava právo mesta Košíc a má sa opevniť hradbami. Sabinov získava podobné privilégium v roku 1405. Veľký Šariš, sídlo župy sa nikdy nevyvinulo v skutočné mesto a v polovici 15. storočia je darovaný ako súčasť panstva pánom z Perína.

Privilégium Sabinova z roku 1405 neznamenal však okamžitú výstavbu hradieb. Podľa svedectva mestskej kroniky k budovaniu hradieb dochádza až v druhej polovici 15. storočia. Opevnenie obkolesilo šošovkovité hlavné námestie a paralelnú bočnú ulicu (Ružová ulica). Tvorila ho obvodová hradba s ochodzou, bašty, horná a dolná brána ako aj priekopa napĺňaná zrejme umelým kanálom napájaným z Torysy, ktorý podobne ako v Košiciach tiekol námestím.

Mestské opevnenie sa do dnešných dní zachovalo na juhozápadnej strane mesta, kým na severovýchodnej strane boli jeho zvyšky v druhej polovici 20. storočia zbúrané kvôli novej zástavbe. Zachoval sa len menší úsek hradby na severnej strane mesta v tesnej blízkosti hornej brány s dodnes zreteľnou pôvodnou úrovňou ochodze. Ako solitér zostala aj mohutná podkovovitá bašta na východnej strane opevnenia. Táto bašta bola rekonštruovaná a zastrešená. Je opatrená pôvodnými kľúčovými strieľňami v úrovni druhého až štvrtého podlažia. Pôvodný vstup je v úrovni štvrtého podlažia. V oveľa väčšej miere sa zachovalo opevnenie na juhozápadnej strane mesta a to aj s úzkou hlinitou uličkou popri hradbách. Na západnej strane sú zachované štyri bašty pôvodne napojené na dnes už len fragmentárne zachovanú obvodovú hradbu. Bašta najbližšie k hornej bráne má polygonálny pôdorys a vstup v úrovni štvrtého podlažia. Z vnútornej strany je k nej pristavaný prízemný objekt z 19. storočia. Dodnes zachované štrbinové strieľne sú v úrovniach druhého až štvrtého podlažia. Za ňou nasleduje polkruhová bašta s čiastočne zachovaným vstupom v úrovni štvrtého podlažia a štrbinovými strieľňami na druhom až štvrtom podlaží. Ďalšia polkruhová bašta má sekundárne zamurovaný vstup v úrovni tretieho podlažia z ochodze obvodovej hradby. Štrbinové strieľne sa nachádzajú na druhom až štvrtom podlaží. K nasledujúcej polkruhovej bašte s vstupom v úrovni tretieho podlažia z ochodze hradby bol pristavaný novodobý obytný objekt na juhovýchodnej strane. Bašta má rovnako zachované štrbinové strieľne na druhom až štvrtom podlaží. Na juhozápadnej strane mesta je pomerne dobre zachovaný úsek hradby s novodobou prístavbou z vonkajšej strany. Z vnútornej strany hradby je dobre zreteľná úroveň ochodze so štrbinovými strieľňami. Nesúvislé úseky hradby sú čiastočne zachované aj na južnej strane spolu s malými fragmentami dvoch polkruhových bášť. Posledná polkruhová bašta na južnej strane bola rekonštruovaná a pokrytá strechou. Prístup do nej je z ochodze v úrovni tretieho podlažia. Zachované štrbinové strieľne sú na druhom a treťom podlaží.

Opevnenie mesta zachytáva Paulyho rytina z roku 1827. Okrem bášť na nej môžeme vidieť ešte neporušenú hornú bránu, pozostávajúcu z dvoch veží spojených múrmi s ochodzami. Dolná brána je už nekompletná. Na rytine je zreteľná bránová veža a porušené predbránie.

Rekonštrukčné práce v roku 1998 umožnili realizovať v polohe bývalej dolnej brány záchranný archeologický výskum. Ten, aj keď mohol odokryť len malú časť komplexu dolnej brány, predsa len umožňuje približne rekonštruovať jej podobu. Do prvej stavebnej etapy v uvedenom priestore je možno zaradiť výstavbu obvodovej hradby (šírka 155 cm) a štvoruholníkovej vstupnej bránovej veže (dĺžka 11,25 m). Táto stavebná etapa súvisí s celkovou výstavbou obvodovej hradby s polkruhovými, resp. polygonálnymi baštami v druhej polovici 15. storočia. S výstavbou opevnenia je spojené aj vyhlbenie priekopy z vonkajšej strany mestských múrov. Prechod ponad priekopu bol iste riešený dreveným mostom a bránová veža bola chránená padacím mostom. V druhej stavebnej etape bola bránová veža posilnená predbráním (dĺžka 8,5 m), ktoré predstavovalo vysunutý objekt do priestoru priekopy, vymedzený dvoma vysokými murivami s ochodzou a zrejme s dreveným premostením vo vnútri objektu. Zanedlho bol k murivu predbránia pristavaný barbakán približne kruhového pôdorysu. Prístup do mesta podľa opisu opevnenia z roku 1603 bol zvonku chránený padacím mostom, za ktorým nasledovala trojica ďalších dvojkridlových vrát. Výskum zachytil pôvodné nivelety vstupu do mesta, ako aj objekty z druhej polovice 13. storočia - začiatku 15. storočia, ktoré boli porušené výstavbou základov bránovej veže.

Začiatok výstavby mestského opevnenia v Prešove je datovaný písomnými prameňmi k roku 1374. Na rozdiel od Sabinova, ktoré ležalo v údolí rieky Torysa, Prešov bol lokovaný na vyvýšenej terase uvedenej rieky. Základ mesta tvorilo pozdĺžne šošovkovité námestie a jedna paralelná ulica (Slovenská ulica) podobne ako v Sabinove. Výstavba opevnenia sa začala pravdepodobne na východnej strane, kde terén stúpala a odkiaľ najviac hrozilo nebezpečenstvo. Na západe mesto chránila asi len palisáda a mlynský náhon - umelý kanál privádzajúci úžitkovú vodu z Torysy. Výstavba hradieb však postupovala len veľmi pomaly. V listine z roku 1404 Žigmund sa sťažuje mestu, že mesto sklamarilo jeho dôveru. V roku 1435 bol pôvodný mlynský náhon posunutý na západ, a tak pri postupujúcich opevňovacích prácach bola do mestských hradieb zahrnutá novovytvorená ulica na západe (Jarková ulica). Opevnenie tvorila obvodová hradba s ochodzou, prerušovaná baštami. Na vstup do mesta slúžili dve hlavné brány na oboch koncoch pozdĺžneho námestia ako aj menšia bránka na západnej línii opevnenia. Základná línia opevnenia bola posilnená v priebehu 15. storočia novými baštami ako aj parkánovým múrom zväčša s polkruhovými otvorenými baštami. S výstavbou parkánu súvisí i definitívna úprava priekopy, ktorá bola vymedzená parkánom a ďalším vonkajším múrom priekopy. Obrana vstupných brán bola takisto zosilnená novými obrannými prvkami - predbrániami a barbakánmi. Stredoveké opevnenie bolo len minimálne upravované vo včasnom novoveku výstavbou bastiónu za františkánskym kláštorom a ďalšej delovej terasy nad malou bránkou. Casparova veduta z roku 1768 nám dáva predstavu o výzore mestského opevnenia tesne pred začiatkom jeho likvidácie.

Asanácia opevnenia na prelome 18. a 19. storočia nebola jednorazovým aktom a na jednotlivých úsekoch prebiehala rôznymi postupmi. Východne od hornej brány boli k redukovanému murivu hradby pristavané z vnútornej strany obytné domy. Bohužiaľ, celá zástavba bola v druhej polovici 20. storočia zlikvidovaná a nanovo rekonštruovaná bola len bašta, ktorá bola súčasťou zmienenej zástavby. Bašta dodatočne vsadená do muriva hradby má polygonálny pôdorys. Z vnútornej strany boli jej murivá značne upravované, vonkajšie líce sa uchovalo pôvodné aj s radom kľúčových strielní v úrovni druhého podlažia.

Opevnenie na východnej strane mesta bolo úplne zlikvidované a nová zástavba bola realizovaná v priestore bývalej priekopy. Keďže pri výstavbe priekopy tu terén zarovnávali do stúpajúceho svahu, zachoval sa pôvodný vonkajší múr priekopy, ktorý vymedzuje znížené územie mesta od zvýšeného

okolitého terénu. Za areálom františkánskeho (v stredoveku karmelitského) kláštora je zachovaný polygonálny novoveký bastión, postavený na mieste staršej bašty. V priestore juhovýchodnej časti opevnenia sa zachoval nielen pôvodný vonkajší múr priekopy, ale aj areál samotnej priekopy, len minimálne zastavané. Časť uvedenej priekopy sa využíva ako záhrada umenia. Zvyšky tu zachovanej obvodovej hradby majú pôvodnú šírku, sú však zachované len v malej výške.

O niečo lepšie sa zachovali zvyšky západnej línie opevnenia. Na juhozápadnej strane na Baštovej ulici sa zachoval redukovaný úsek hradby, ku ktorému boli z vnútornej strany pristavané prízemné obytné objekty. Pri asanácii týchto domov prednedávnom sa podarilo zachrániť pôvodné murivo hradby.

Ako ďalší relikv opevnenia sa zachoval objekt malej bránky (dnes Floriánova brána) v prestavanej podobe z prelomu 18. a 19. storočia pre potreby mestskej nemocnice. Jadro objektu zahŕňa pôvodnú vstupnú bránovú vežu a predbránie, upravené vo včasnom novoveku na terasu pre palebné postavenie diel. Objekty po oboch stranách využívajú pôvodné murivo hradby, ktorá bola v jednej línii s vnútornou stenou bránovej veže. Na objekte južne od bránky je dodnes dobre zreteľná úroveň ochodze s radom zaslepených kľúčových strielní.

Menšie úseky hradby sa zachovali na severozápadnej strane mesta (Baštová ul.), kde boli k redukovanému murivu hradby postavené z vnútornej strany (výnimočne z vonkajšej) prízemné domčeky zväčša s pultovou strechou. Úzka ulička dotvára komornú atmosféru v tejto časti mesta. Len vďaka tejto zástavbe sa zachovalo v niektorých častiach neporušené vonkajšie líce hradby a to v pôvodnej výške i s radom štrbinových strielní.

V tesnej blízkosti tohto zachovaného úseku hradby sa nachádza aj bývalý dom rabína. Archeologickým a pamiatkovým výskumom objektu bolo potvrdené, že pri výstavbe objektu na prelome 18. a 19. storočia bola využitá časť mestského opevnenia. Výskumom sa podarilo zachytiť časť obvodovej hradby a polygonálnej bašty dodatočne pristavanej k murivu hradby. Murivo bašty bolo na vonkajšej strane nezvykle zviazané s parkánovým múrom, paralelným s priebehom hradby.

Celý areál židovského suburbia, ktorého dom rabína je súčasťou, sa nachádza v priestore bývalej priekopy, ktorá práve v tomto areáli je rozšírená, vytvárajúc v minulosti veľký rezervoár vody. Severovýchodne od ortodoxnej synagógy je zachovaný fragment hradby s pristavanými objektami z vonkajšej strany v nivelete priekopy. Z vnútornej vyvýšenej časti sa zachoval krátky úsek pôvodnej hlinitej uličky popri hradbách. Severovýchodne od spomenutého úseku sa vo vonkajšom murive rohového domu na Hlavnej ulici zachoval ďalší redukovaný úsek muriva hradby. V jeho tesnej blízkosti sa nachádza štvoruholníková veža (budova Kumštu). Objekt jej prístavby čiastočne využíva murivo parkánu. Veža bola napojená na parkán a bolo v nej umiestnené špeciálne hydraulické zariadenie, ktorým sa získavala voda z veľkého rezervoáru mestskej priekopy v dnešnom židovskom areáli a prečerpávala sa do mestskej priekopy na východnom úseku opevnenia, ako aj do verejných cisterien na námestí.

Opevnenie v Prešove sa v porovnaní so Sabinovom zachovalo len fragmentárne. Veľkou príležitosťou získať nové poznatky boli rekonštrukčné práce na Hlavnej ulici v roku 1999. Záchranný archeologický výskum pod vedením PhDr. B. Tomášovej a Mgr. M. Uličného zachytil časť komplexu dolnej brány. Odkryté murivá opevnenia boli porušené obytnou zástavbou z prelomu 18. a 19. storočia, ktorá bola realizovaná ako prístavba k redukovanému murivu opevnenia. Výskumom sa podarilo zachytiť murivo štvoruholníkovej bránovej veže s mohutnými múrmi (dĺžka veže 10,2 m) a obvodovej hradby pristavanej k nej na špáru. Túto prvú stavebnú etapu možno zaradiť do konca 14. storočia - začiatku 15. storočia,

keď bola vybudovaná základná línia opevnenia. K murivu veže bolo v druhej stavebnej etape pristavané 14,8 m dlhé predbránie, ktoré predstavoval objekt vysunutý do priekopy vymedzený dvoma múrmi s ochodzami a premostený drevenou konštrukciou. Klenba oblúka na západnom murive svedčí o využití objektu v rámci vodného režimu priekopy, tak ako to dosvedčuje opis opevnenia z roku 1603.

V ďalšej stavebnej etape na prelome 15. a 16. storočia bolo predbránie predĺžené do priekopy o 13,6 m a zároveň pristavaný barbakán. Aj nový predĺžený priestor bol medzi doma múrmi s ochodzami a pôvodne zrejme premostený drevenou konštrukciou. Neskôr však nový priestor bol predelený šikmým múrom a južná časť bola zasypaná. V strednej časti takto spojeného priestoru bol ako svedčí popis z roku 1603 padací most. Výskum zachytil len fragmentárnu časť murív barbakánu. Pomerne presná Casparova veduta ho zachytáva ako polygón s bránovou vežou na konci.

Archeologický výskum ako aj obrazové a písomné pramene svedčia o pomerne komplikovanom prístupe do mesta. Prístup ku komplexu dolnej brány viedol z boku zo severovýchodnej strany. Dreveným mostom sa prechádzalo ponad vodnú priekopu ku bránovej veži s padacím mostom. Priechodom v podveží sa návštevník dostal do interiéru barbakánu, kde sa cesta zalamovala. Ďalšími vrátami sa prechádzalo do úzkeho priestoru vymedzeného dvoma múrmi s ochodzami. V strede spomenutého priestoru bol padací most. Za ním úzka cesta pokračovala po drevenom premostení pod ktorým cirkulovala voda z mestskej priekopy. Až ďalším priechodom v prízemí hlavnej bránovej veže sa dostal pocestný do areálu vnútorného mesta.

Zachované fragmenty stredovekých mestských opevnení patria medzi dôležité pamiatky regiónu a často predstavujú najstaršiu zložku architektonických pamiatok našich miest. Bez mestského opevnenia si nemožno predstaviť ich ďalší rozmach. Z tohto dôvodu je mestské opevnenie symbolom mesta tak minulého, ako aj jeho dnešného nasledovníka.

V poslednom období rastie záujem odborníkov o tento druh špecifických pamiatok. Okrem pamiatkových výskumov stojacich reliktoch opevnení sa pre poznanie ich vývoja objavujú a čoraz viac využívajú obrazové a písomné pramene. Archeologické výskumy prinášajú ďalšie často zásadné poznatky o pôdorysnej dispozícii, vývoji, datovaní týchto objektov a prinášajú aj ďalšie hmotné pamiatky súvisiace s obranným systémom miest.

Záchrana reliktoch mestských opevnení však napriek tomu stále zostáva otvoreným problémom. V predstavách občanov je ich zachovanie spojené s nákladnou rekonštrukciou, ktorá má raz a navždy „vyriešiť“ obnovu týchto pamiatok. Aplikáciou tejto metódy v minulosti sa dotvárali neoverené hypotetické zastrešenia, používali sa nové nehistorické materiály a technológie a dochádzalo aj častokrát i k veľkým stratám autentických hmôt a výpovedných hodnôt pamiatok.

Novo sa presadzujúca metóda konzervácie si na rozdiel od nákladných rekonštrukcií vyžaduje len minimálne náklady. Táto metóda, ktorou je možné pozastaviť degradáciu autentických hmôt si však len ťažko hľadá cestu, keďže jej výsledkom sú síce zachránené ruiny, avšak bez ďalšieho komerčného využitia.

Zachovanie opevnenia v kontakte s obytnou zástavbou v porovnaní so soliternými deštruovanými časťami by sa zdalo na prvý pohľad ako bezproblémové. Tu však silnejú však snahy o rôzne prístavby a nadstavby, ktorých realizácia by mohla vážne narušiť autenticitu a pohľadovú výraznosť týchto pamiatok.

LITERATÚRA

Dejiny Bardejova. Košice 1975.

Dejiny Prešova I. Košice 1965.

Halaga, O.R. a kol.: Sabinov a okolie. Košice 1962.

Kodoňová, M. - Floreková, V.: Sabinov - historické jadro s opevnením. *Vlastivedný časopis* 27, 1978, 26-31.

Suchý, M.: Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest na začiatku 17. storočia. *Nové obzory* 16, 1974, s. 39-84.

Tomášová, B. - Ulličný, M.: Archeologický výskum Dolnej mestskej brány v Prešove. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999*. Nitra, v tlači.

Tomášová, B. - Ulličný, M.: Výskum mestského opevnenia v Prešove. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999*. Nitra, v tlači.

Ulličný, M.: Archeologický výskum mestskej brány v Sabinove. *Archeológia v múzeách*. Poprad 1998, s.55-62.

Urbanová, N.: Prešov. Pamiatková rezervácia. Bratislava 1986.

Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana. Praha 1998.

BARDKONTAKT 2000

PÁLENÁ BOBROVKA NA HISTORICKÝCH OBJEKTOCH

Ing. Alexandra HANUSOSÁ - TONDACH SLOVENSKO, s.r.o., Stupava

PÁLENÁ BOBROVKA NA HISTORICKÝCH OBJEKTOCH

Ing. Alexandra HANUSOVÁ - TONDACH SLOVENSKO, s.r.o. , Stupava

ČO HOVORIA ČÍSLA

Podľa výsledkov reprezentatívneho marketingového prieskumu agentúry FOCUS, ktorý sa konal koncom minulého roka, až 54 % opýtaných na otázku, akú strechu by si zvolili, keby si mali vybrať bývanie podľa vlastných predstáv odpovedalo, že pálenú škridlu. Ostatné materiály získali najviac 9 % (eternit 5%, plechové profily 6%, asfaltový šindel 9%, betónová krytina 5%, iný materiál 1% a asi 20 % ľudí nevie, čo by si vybralo).

Zaujímavým výsledkom prieskumu agentúry FOCUS je aj to, že o značke TONDACH si 6,1 % ľudí myslí, že je to betónová krytina a 25,7 % vie, že je to pálená krytina. Avšak napríklad o značke BRAMAC má až 44,2% ľudí mylnú predstavu, že je to pálená krytina. To, že BRAMAC je betónová krytina, vie len 13,6%.

TONDACH = pálená škridla

Názov značky TONDACH už sám o sebe hovorí, že ide o pálenú keramickú krytinu. TON je v nemeckom jazyku hlina a DACH je strecha. TONDACH je hlinená strecha v tom najlepšom zmysle slova. Hlina je jeden z najstarších stavebných materiálov v histórii, ktorý ľudstvo vytvorilo cielavedomou činnosťou. Hlina bola prvý materiál, z ktorého ľudia začali vytvárať rôzne predmety, ktoré vyjadrovali ich vzťah k prírode, k životu a k viere. Pálená hlina alebo keramika je materiál, ktorý je prírodnými vplyvmi nezníiteľný a pretrvá veky. Keramika z obdobia praveku je jedným zo svedectiev o živote pravekého človeka. Aj na území Slovenska je keramická tvorba tisícročia pretrvávajúcím dokumentom vývoja ľudskej civilizácie.

Pohľad do minulosti:

23 000 rokov	Najstaršie sošky z pálenej hlíny (Južná Morava)
7 500 rokov	Najstaršie známe hlinené tehly (delta Nílu)
4 000 p.n.l.	Výroba pálených tehál (Mezopotámia)
2300 p.n.l.	Výroba pálených škridiel (dom tehliara Miloya v Argose v Grécku)
800 p.n.l.	Prvá strešná škridla „Lakonická strecha“ u Etruskov (Grécko), veľkosť škridly cca 0,5 x 1 m
Rimania	Listová strešná krytina „Sicílska strecha“
5 - 6 stor. p.n.l.	Prvé glazúry
450 p.n.l.	„Korintská strecha“

Ďalšie rozšírenie na celom západnom území.

Názov	„tegula“ nemecký výraz pre škridlu „tile“ anglický „tuile“ francúzsky
11. stor.	„Mních - mniška“ škridla (prejza) - južná Európa
12. stor.	„Volský jazyk“ al. „Kravská papuľa“ („Bobří chvost“ (Francúzsko, Južné Nemecko)
15. stor.	„Holandská panvica“ alebo „S“ škridla
od 1840	Vývoj drážkovaných škridiel Bratia Gilardonovci sú považovaní za „vynálezcov strešnej krytiny (Altkirch/Elsasko)
1841	„Mulda - drážková škridla Z1“ alebo „Ludovici - škridla“ (patentovaná) dnešná Francúzsko
1930	Uvedenie na trh „Plochá strešná panvica Z 15 a“ (pôvodca všetkých plochých strešných krytín
70-te roky	„Posuvná škridla“ - špeciálne pre sanáciu starých stavieb
80-te roky	Zdokonalenie výrobných technológií Automatizácia Vysoká teplota vypalovania
90-te roky	Návrat k veľkoformátovým typom škridiel - zníženie prácností a spotreby Nové tvary a formy
Rok 2000	Návrat k prírodným materiálom

Pálená škridla na Slovensku

Na území Slovenska boli prvé pálené tehly vyrobené v dobe táborov rímskych légii hlavne pozdĺž Dunaja. Náleziská rímskych tehál v okolí Stupavy a Rusoviec pochádzajú z obdobia rokov 71 až 98 po Kristovi. Výroba tehál sa znovu začala objavovať v 9. a 10. storočí s príchodom kresťanstva, kedy sa začali stavať chrámy a kláštory. Väčší rozmach tehliarstva u nás nastal v 14. a 15. storočí, keď sa začali z tehál stavať aj občianske stavby. V 16. storočí sa výrazne zvýšil záujem o tehly kvôli ich nehorľavosti. Tehly nahradili dovtedy zaužívané drevo a aj drevený šindeľ na strechy nahradila pálená krytina. Vtedy bola výroba pálenej škridly najviac rozšírená v okolí Nitry a Zlatých Moraviec. Takáto stará škridla zo 17. - 18. storočia sa zachovala na zemianskych kúriách až dodnes.

Pálená škridla BOBROVKA sa vyrábala už v 12. storočí vo Francúzsku a v Nemecku. Dnes sa vyrába modernou technológiou, vypaluje sa pri teplote nad 1000 oC. V praxi to znamená, že takáto škridla je odolná voči všetkým poveternostným vplyvom - kyslým dažďom, vode, slnku. Pôsobením snečných lúčov nevybledne počas svojej životnosti, ktorá až 80 - 100 rokov. Pálená škridla časom nadobúda dokonca lepšie vlastnosti, čím je staršia, tým je lepšia. A krajšia. Staré pálené škridly, ktoré často vidieť na starých domoch, majú typickú patinu, je na nich vidieť nános času, ale ako strecha a ochrana domu slúžia bezchybne. A práve BOBROVKA je tá škridla, ktorú najčastejšie vidieť na historických objektoch.

Kvalita TONDACH aj na Slovensku

Po roku 1989 rakúsky koncern TONDACH GLEINSTÄTTEN AG rozšíril svoje pôsobenie a investoval mnoho miliónov korún do obnovy výrobných technológií v závode v Nitrianskom Pravne, aby zlepšil už existujúcu výrobu tradičnej kvalitnej pálenej škridla BOBROVKY v dvoch základných tvaroch - okrúhly rez a segmentový rez v prírodnom prevedení alebo s povrchovou farebnou úpravou - **engobou ANTIK**, ktorá je určená **na historické pamiatky**. TONDACH BOBROVKA má rozmer 19 x 40 cm a má kompletne príslušenstvo (hrebenáče, trojštvrťové, hrebeňové, odkvapové, vetracie škridla a príslušenstvo na odvetranie a suchú montáž krytiny). Spotreba na 1 m² je 32 - 35 kusov, hmotnosť 1 kusa je asi 2 kg.

Novinkou v spoločnosti TONDACH SLOVENSKO v Nitrianskom Pravne je zavedenie výroby farebných výrobkov. Farbenie sa vykonáva tak, že do základnej hmoty sa pridáva 1 - 5 % hmotnostných „farbiva“, čím dochádza k zafarbeniu hmoty. Z takto pripravenej hmoty sa následne vytvárajú výrobky. Ďalší technologický postup výroby škridla je rovnaký, ako pri základnej hmote. Podľa pridávaného množstva „farbiva“ je možné vyrobiť rôzne odtiene. Ako farbivo sa používajú farebné kovové kremičitany, hlinitaný, hliníto-kremičitany, či iné látky. Takto vyrobený výrobok je prefarbený v celom priereze. Farba rezu je zhodná s farbou povrchu. V súčasnosti sa touto technológiou vyrába hnedá BOBROVKA. Na základe vykonaných skúšok bolo zistené, že pridaním farbiva došlo aj k zlepšeniu fyzikálno-mechanických vlastností výrobkov.

TONDACH BOBROVKA má mnoho podôb

Okrem sortimentu zo závodu v Nitrianskom Pravne má TONDACH v ponuke ešte mnoho ďalších typov BOBROVIEK, ktoré sa vyrábajú v iných závodoch koncernu. Štandardný rozmer je 19 x 40 cm, spotreba na 1m² 32 - 35 ks. Sú to napríklad BOBROVKA špicatá, gotická, kostolná (hrubšia), model Steyr (vyklenutý profil), vežová (rozmer 14 x 28 cm). Zvláštnym typom BOBROVKY je ŠKRIDLA VIEDENSKÁ hranatá, zaoblená, model Steyr, všetky s hladkým alebo zdrsneným povrchom. Ku všetkým typom TONDACH BOBROVIEK je k dispozícii keramické príslušenstvo - trojštvrťové, hrebeňové, odkvapové, protisnehové škridla, vetracie sady, hrebenáče. Súčasťou ponuky je aj iné nekeramické príslušenstvo, ktoré je potrebné na odvetranie a suchú montáž strešného plášťa.

Základom je kvalitná hĺina

Technológia výroby pálenej škridla má niekoľko fáz. Prvým predpokladom je dostatok kvalitnej a vhodnej suroviny - ílu. Na výrobu škridiel sa používajú suroviny, ktoré majú zastúpenie častíc so zrnitosťou pod 2µm od 30 - 56 %, častice so zrnitosťou 2 až 20 µm 17 - 51 % a častice nad 20 µm 8 - 44 %. (podľa Winklerovho diagramu vhodnosti surovín podľa zrnitosti).

Na výrobu pálenej škridla sa používa výlučne 100 - % ný prírodný materiál - hĺina (íl). Surovina, vhodná na výrobu pálených škridiel, musí určité zloženie a vlastnosti, ktoré zaručujú kvalitu výsledného výrobku.

Vlastnosti ílovitých zemín

Pri spracovaní a použití ílovitých zemín musíme poznať ich vlastnosti za surova po vyťažení, aby sme vedeli predpokladať ich správanie pri sušení ako aj pri výpale. Jednou z najdôležitejších charakteristík ílovitých zemín je zrnitosťné rozdelenie veľkosti častíc. Zastúpenie častíc má väčšinou rozhodujúci vplyv na vlastnosti hmôt.

Z chemicko-mineralogického rozboru a technologických skúšok vzoriek ílov a hlín možno posudzovať ich kvalitu a vhodnosť použitia. Z hlavných skúšok, ktorými posudzujeme ílovú zeminu, možno spomenúť chemickú analýzu, mineralogický a zrnitosťný rozbor, skúšku prítomnosti rozpustných solí a prímiesí, piesku, organických látok a iných fragmentov, skúšku citlivosti k sušeniu. Dôležitá je skúška určujúca páliaci rozsah ílovej zeminy - vlastnosti vypálených vzoriek.

Dobývanie keramických surovín

Tehliarske suroviny vytvárajú ložiská, ktoré je pred začatím ťažby potrebné preskúmať a surovinu technologicky overiť.

Vyhľadávaním ložísk plastických keramických surovín sa zaoberá geologický prieskum. Geologickým prieskumom sa odhaľujú nové ložiská surovín, a objavené ložiská plastických surovín, ktoré sú k dispozícii, sa preverujú komplexným rozborom. Ložisko sa prehodnocuje z hľadiska kvality a kvantity zastúpených surovín. Využitelnosť jednotlivých surovín závisí od toho, na aký výrobok ich chceme použiť.

Z chemicko-mineralogického rozboru a technologických skúšok vzoriek ílov a hlín možno posudzovať ich kvalitu a vhodnosť použitia.

Geologický prieskum je zakončený podrobným ťažobným prieskumom. Tehliarske suroviny sa ťažia zásadne povrchovo a takmer výhradne v blízkosti tehelne. K ťažbe sa používa korečkové rýpadlo, lyžicové rýpadlo, prípadne dozér, skrejper alebo gréder.

Príprava suroviny

Ílové zeminy sa po vyťažení haldujú na otvorených priestranstvách. Nechajú sa odležať, čím sa zlepšujú ich vlastnosti, najmä plasticita a jemnosť. Pôsobením vody, poveternostných vplyvov a mikroorganizmov dochádza k spomínanému zlepšeniu vlastností, surovina sa do určitej miery premiesi, zlepší sa jej rovnorodosť. V ďalšom technologickom toku po spracovaní suroviny slúžia na tento účel odležierny.

Po haldovaní nastáva proces zameraný na rovnomerné zloženie látky - miesenie a zdrobňovanie - aby sme dosiahli homogenitu cesta. Za týmto účelom sa používajú tieto zariadenia: skriňový podávač, kruhový podávač, jedno a dvoj hriadeľové miesidlo, pretlačovacie miesidlo, odležovacie miesidlo, valcové miesidlo, kolový mlyn, diskontunálny mlyn, valcový mlyn, valce, rýchlobežné valce, závitový lis.

V závitovom lise sa odstraňuje vzduch z cesta a dochádza k vytváraniu výrobkov. Pri výrobe razeňných škrídiel sa k vytváraniu používa revolverový lis, ktorý prostredníctvom sadrových foriem dodá plátom vyťahávaným na závitovom lise konečný tvar a hladký povrch.

VÝROBA - TVAROVANIE ŠKRIDIEL

Ťahané škridly - BOBROVKY

Pri výrobe ťahaných škridiel cez sa cez ústie lisu vytláča nekonečný pás suroviny s požadovaným prierezom škridly, následne dochádza k oddeľovaniu prostredníctvom odrezováka na požadovanú dĺžku výrobku a tvar rezu. Tak vznikajú rôzne tvary BOBROVIEK - okrúhly rez, segmentový rez, špicatá, gotická alebo viedenská.

Razené škridly

Pri výrobe razených škridiel sa na vytváranie používa revolverový lis, ktorý pomocou sadrových foriem dodá plátom vyťahanim na závitovom lise konečný tvar požadovanej škridly a hladký povrch. Sadrová forma na razenie škridiel je znakom modernej technológie, výsledkom je dokonalý hladký povrch, na ktorom sa neusadzujú nečistoty, prach alebo mach. Tieto sadrové formy sa počas zmeny niekoľkokrát vymieňajú, aby sa zabezpečila stála kvalita tvaru a povrchu škridly. Sadrové formy sa vyrábajú ručne pomocou mosadzných matric.

Sušenie keramickej hmoty

Sušenie je technologický proces, pri ktorom odstraňujeme alebo znižujeme vlhkosť výlisku účinkom tepla na takú vlhkosť, ktorá je určená podmienkami výpalu. Zároveň tento získava takú mechanickú pevnosť, ktorá je nutná pri ďalšej manipulácii s ním. Výlisok je spevňovaný kapilárnymi silami, ktoré pôsobia na povrch ílových a iných častíc a vyparovaním vody sa znižuje voľnosť pohybu častíc, tieto sa k sebe približujú - látka sa spevňuje. Sušenie keramických výrobkov vyžaduje dodržanie rýchlosti sušenia a teploty povrchu výrobku. Kanálové a komorové sušiarne sú v moderných tehelnách automaticky regulované, pomocou čidiel je meraná teplota a vlhkosť vzduchu.

Výpal keramickej hmoty

Keramické výrobky sa po vysušení spevňujú na konečné pevnosti výpalom. Účinkom tepla nastáva v keramických hmotách rad fyzikálno - chemických procesov, ktorými sa mení štruktúra a vlastnosti vypaľovaných hmôt. K výpalu používame tunelovú pec.

Proces výpalu možno rozdeliť do troch fáz:

Prvé štádium - dosušenie a ohrev výrobkov až do vypaľovacej teploty (predohrievacie pásmo) - tu nastáva úplné odstránenie voľne viazanej vody. Tento pochod prebieha asi do 200 °C. Spoločne s uvoľňovaním vody od teploty 50 °C vyhorievajú organické látky. Pri 450 - 600 °C dochádza k strate chemicky viazanej vody (štruktúrnej vody).

Pri väčšine keramických hmôt pri teplote nad 950 °C (v žiarovom pásme) nastáva slinovanie, ktoré je najdôležitejším procesom tepelného spracovania. Pri teplote okolo 1000 °C prebieha rozklad oxidu železitého na oxid železnatý a uniká kyslík.

Ochladzovaním hmoty (chladiace pásmo) až na teplotu okolia (mimo pec) sa zvyšuje viskozita

prítomnej taveniny, nastáva kryštalizácia, hmota sa zmršťuje a stáva sa pevnou. Dochádza tu pri 573 °C k vratnej premene kremeňa.

Pri výpale je nevyhnutné optimalizovať páliaci proces tak, aby výrobky po výpale mali požadované vlastnosti: najvýhodnejšie vedenie výpalu, ohrevu, vhodnej maximálnej teploty, dĺžky výpalu a podmienok chladenia. Optimalizácia režimu vychádza zo zloženia hmoty, jej spracovania, tvaru, veľkosti výrobku, ako aj z vopred uskutočnených vypaľovacích skúšok.

Výsledkom týchto skúšok je stanovenie vypaľovacej krivky. Z vlastností sa sleduje pevnosť, dĺžkové zmeny vzoriek, nasiakavosť, celkový vzhľad, farba atď. Nemenej dôležitý je tvar pece a uloženie výrobkov v peci. Pre ukladanie výrobkov sa používajú tzv. U - kazety, do ktorých sa uloží 12 - 15 škridiel. Tým sú tieto ľahko manipulovateľné a navyše kazety umožňujú mechanické vkladanie vysušených a vyberanie vypálených škridiel. Ďalšou pomôckou sú tzv. mono - kazety (H - kazety). Tie sú určené len pre jednu škridlu a zároveň slúžia ako podložka pre výlisok už pri sušení. Oba typy kaziet zvyšujú stupeň mechanizácie prác, znižujú zmetkovitosť a zvyšujú kvalitu výrobkov.

Farebné povrchové úpravy pálených škridiel

ENGOBA - na vysušený výrobok sa nanesie vrstva keramickej hmoty - ílovitého bahna s potrebným obsahom minerálov a kyslíčnikov kovov. Podľa druhu a množstva oxidov nadobudne po výpale povrch krytiny požadovaný farebný odtieň. Takáto povrchová úprava povrchov má rovnaké vlastnosti ako samotný keramický črep, je s ním spojená. Farebný odtieň je výpalom stabilizovaný, odolný proti UV žiareniu počas celej životnosti krytiny.

GLAZÚRA - na povrch škridle sa nanesie vrstva oxidov kremíka, ktorá pri výpale slinie, nataví sa na keramický črep a vytvorí sklený nepriepustný hladký povrch. Takto upravená škridla sa odvetráva zospodu.

VLASTNOSTI KERAMICKEJ PÁLENEJ ŠKRIDLÝ

Životnosť

Skúšky preukazujú životnosť keramickej krytiny 70 - 100 rokov. V praxi sa však stretávame s keramickou krytinou, ktorá je omnoho staršia. Hlina nestráca vekom na hodnote, hodnota domu s pálenou škridlou je vyššia ako pri iných materiáloch.

Záruka 10 rokov - citlivosť keramickej škridle proti mrazu sa prejaví v prvých piatich rokoch po zabudovaní. Ak v tomto období krytina obstojí, je v poriadku. Preto nemá význam dávať záruku dlhšiu ako 10 rokov.

Použitie v akejkoľvek nadmorskej výške

Súčasná technológia spracovania suroviny a výroby pálenej krytiny umožňuje jej použitie do akejkoľvek nadmorskej výšky. Jej mrazuvzdornosť spĺňa požiadavky európskych noriem.

Prírodný materiál - škridla sú vyrábané z hliny za prítomnosti vody a pôsobením ohňa. Neobsahujú

žiadne škodliviny. Pri výrobe nevzniká žiadny odpad - nevyhovujúce výrobky sa rozdrvia na antuku a vracajú sa späť do suroviny. Podstatu pálenej krytiny tvoria íly, hliny, voda - všetko čo z prírody pochádza, môže sa do nej vrátiť.

Odolnosť proti machom a riasam

Mach a riasy sa na krytine objavujú zriedkavo, a ak, tak nemajú vplyv na fyzikálne vlastnosti škridly.

Sprostredkúva pocit tepla a pohostinnosti

Pálená škridla je silný architektonický prvok, ktorý dodáva objektu a jeho okoliu celkový charakter, vytvára pocit tepla, pohostinnosti a príjemnej klímy.

Bohatá škála tvarov - tvárnosť ílu umožňuje vyrábať tvarovo širokú škálu škridiel i ozdobných doplnkov, čo umožňuje vytvoriť originálnu a individuálnu strechu. Z ílu je možné vytvoriť konštrukciu a tvar škridiel, profily hlbokých hlavových a bočných drážok tak, aby spoľahlivo odvádzali zo strechy nápor vody i pri pôsobení vetra, snehu a ľadu. Vďaka tvaru drážok je možné použiť škridlu ROMÁNSKA 12 už od sklonu 16°. Povrch škridiel je hladký a tým sa znižuje možnosť usádzania nečistôt.

Variabilnosť - posuvné škridle s premenlivou dĺžkou krytia umožňujú znížiť náklady pri rekonštrukciách striech, pokiaľ pôvodný krov a latovanie je v dobrom stave.

Možnosti farebných odtieňov - pri nanášaní ílu s rôznym obsahom kysličníkov kovov na povrch škridiel /technológia výroby ENGOB a GLAZÚR/ dosahujeme vypálením farebný odtieň strešnej krytiny, ktorý je UV stabilný a nemení sa počas životnosti krytiny.

Odolnosť voči kyselinám a lúhom - keramická krytina odoláva agresívnemu prostrediu, kyslé dažde ani vtáčí trus nezanechávajú na nej žiadne stopy (STN 72 5122).

Mrazuvzdornosť prekračuje normou požadované hodnoty. Výrobky TONDACH sa kontrolujú v Rakúsku podľa EN 539-2, ktorá je prísnejšia ako STN.

Pevnosť - odolnosť proti mechanickému poškodeniu. Strecha z keramických škridiel je pochôdzna. Škridly napriek malej hrúbke a nízkej hmotnosti niekoľkonásobne prekračujú hodnoty stanovené STN.

Farebná stálosť - odolnosť voči UV-žiareniu - druh a množstvo kysličníkov kovov v hline určujú farebný odtieň škridle v závislosti od teploty výpalu. Vypálením sa odtieň stabilizuje a zostáva nezmenený po celú životnosť krytiny.

Ohňovzdornosť - nehorľavosť Výrobok je nehorľavý.

Žiadna údržba, žiadne nátery, postreky, vrstvy. Jednoduchá možnosť výmeny poškodenej škridle.

Nepresiakavosť a prievzdušnosť - krytina aktívne dýcha, prepúšťa vodnú paru, ľahko sa vysúša.

REFERENCIE

Mesto	Adresa	Budova	Typ škridla
Banská Bystrica		KOOPERATÍVA	Bobrovka
Banská Bystrica	Horná strieborná	Polyfunkčný dom	Bobrovka
Banská Bystrica	Horná ul.	Polyfunkčný dom	Bobrovka
Banská Bystrica	Dolná 18	Polyfunkčný dom	Bobrovka
Bratislava	Hlavné námestie	3 stredoveké budovy	Bobrovka, Škridla viedenská
	Ventúrska ulica	Erdödyho palác	Bobrovka
	Panská	Keglevichov palác	Bobrovka
	Laurinská ulica	Novobarok. náj. dom	Bobrovka
	Zámocká ulica	Poisťovňa Otčina	Bobrovka
	Michalská ulica	Segnerova kúria	Bobrovka
	Michalská	Polyfunkčná budova	Bobrovka
	Obchodná ulica	McDonald's	Bobrovka glazovaná
	Obchodná ulica	Obchodné centrum	Bobrovka glazovaná
	Gunduličova ulica	Devín banka	Bobrovka
	Panenská ulica	Ernst & Young	Bobrovka
	Palackého	3 obytné domy	Bobrovka
	Kapitulská	Bohoslovecká fakulta	Bobrovka antik
	Kapitulská	Kostol svätej trojice	Bobrovka
	Horský park	Apoštolská nunciatura	Viedenská
Studené		Relaxačno - rehabilitačné centrum firmy B.Z.C.S	Bobrovka antik
Senica		Záhorácke múzeum	Bobrovka segmentový rez
		Telekomunikácie	Bobrovka
		Pošta	Bobrovka
Pezinok - Grinava		Evanjelický kostol a fara	Bobrovka
Limbach		Evanjelický kostol	Bobrovka
Modra		Polyfunkčný dom	Bobrovka
Piešťany	Winterova ulica	PKB	Bobrovka
		Vila Cmund	Bobrovka
		Vila Mariana	Bobrovka
		Zelený strom	Bobrovka
		ZUŠ	Bobrovka
Vrbové		Dom Mórica Beňovského	Bobrovka
Diakovce		Rímskokat. kostol	Bobrovka
Galanta		Polyfunkčný objekt	Francúzska 14, Bobrovka vežová
Hurbanovo	Komárňanská ul.	Kaštieľ - Heineken	Bobrovka
Hlohovec		Fara	Bobrovka
Topoľčianky		Poľovnícky zámoček	Bobrovka glazovaná

Komárno	Dôstojnícky dom	Bobrovka
Dunajská Streda	Dom podnikateľov	Bobrovka
	Hotel Bonbón	Bobrovka
Košice	Cirkevné centrum	Bobrovka
Prešov	PSS	Bobrovka
	PKB	Bobrovka
	Synagóga	Bobrovka
Jarková ul.	Rabínov dom	Bobrovka
Kežmarok	Okresná vojenská správa	Bobrovka
Bardejov	SOU služieb	Bobrovka
Mestisko	Rímskokat. kostol	Bobrovka
Humenné	ímskokat. kostol	Bobrovka
Železník	Evanjelický kostol	Bobrovka
Rožňava	Biskupský úrad	Bobrovka

Centrála:

TONDACH SLOVENSKO, spol. s r.o.

Nádražná 79/28, 972 13 Nitrianske Pravno:

Tel. 0862 / 544 79 00, 544 71 83, 544 79 09, 544 79 02

Fax: 0862 / 544 79 08

E-mail: centrala@tondach.sk

Obchod a marketing: s

TONDACH SLOVENSKO, spol. s r.o.

Hviezdoslavova 169, 900 31 Stupava

Tel. 07 / 65 93 58 75, 65 93 58 76, 65 93 50 25

Fax.: 07 / 65 93 50 26

E-mail: stupava@tondach.sk

Distribučný sklad:

TONDACH SLOVENSKO, spol. s r.o.

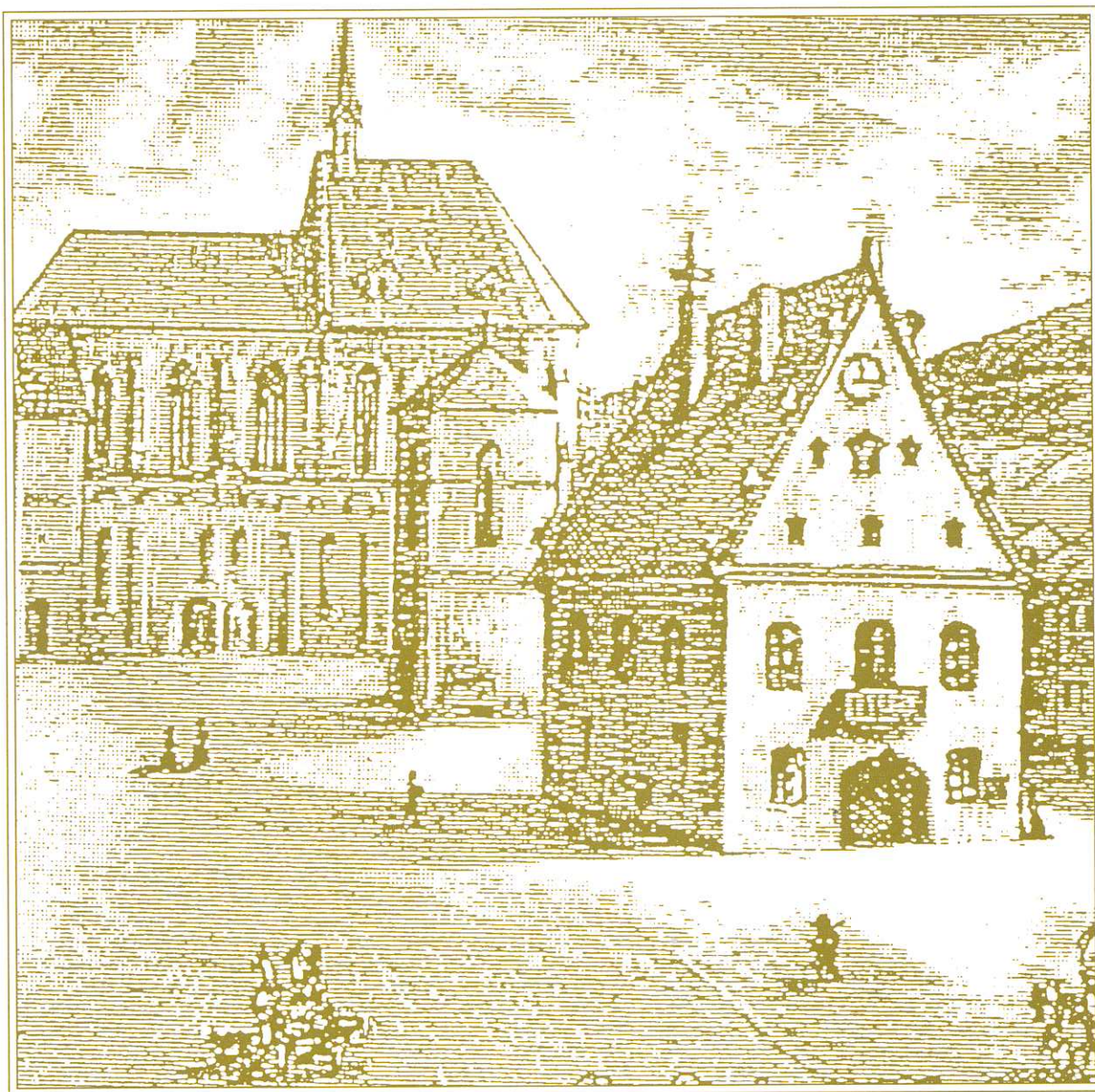
Magnezitárska 5, 040 01 Košice

Tel. / Fax.: 095 / 625 65 88

Email: kosice@tondach.sk

www.tondach.sk

POZNÁMKY

VYDAVATEL: MESTO BARDEJOV, RADNIČNÉ NÁMESTIE Č. 16, 085 01 BARDEJOV

TLAČ: GRAFOTLAČ, UL. ŠTEFÁNIKOVA Č. 77, 085 01 BARDEJOV

NÁKLAD 100 KS

ISBN 80-968412-5-4

BARDEJOV 2000

ISBN 80-968412-5-4